

АВСТРАЛИ УЛСЫН САНХҮҮГИЙН ЗАХ ЗЭЭЛИЙН РЕФОРМ

2018 он

Гүйцэтгэсэн: Б.Наранжаргал¹, А.Бадамсүрэн², Б.Батчимэг³,
А.Мөнгөнсаран⁴, Ц.Анударь⁵, Б.Дөлгөөн⁶

¹ Судалгаа, эрсдэлийн шинжилгээний хэлтсийн ахлах мэргэжилтэн, naranjargal_b@frc.mn

² Зах зээлийн судалгаа, хөгжлийн газрын референт, badamsuren@frc.mn

³ Зах зээлийн судалгаа, хөгжлийн газрын референт, batchimeg_b@frc.mn

⁴ Зах зээлийн судалгаа, хөгжлийн газрын ахлах мэргэжилтэн, mungunsaran@frc.mn

⁵ Хяналт шалгалт, зохицуулалтын газрын хянан шалгагч, anudari@frc.mn

⁶ Үнэт цаасны газрын мэргэжилтэн, dulguun_b@frc.mn

ХУРААНГУЙ

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд 1980 оныг хүртэл чөлөөт бус, хаалттай, социалист дэглэмтэй эдийн засгийн тогтолцоотой байсан Австрали Улс хэрхэн эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэл бүхий салбаруудад 1980, 1990, 2000–аад онуудад реформуудыг үе шаттайгаар хийснээр бүтээмжээ нэмэгдүүлж, 1991 оноос хойш өнөөг хүртэл тасралтгүй 26 жил эдийн засгаа хөгжүүлж ирсэн түүхэн туршлагыг судаллаа.

Судалгаа дараах бүтэцтэй. Нэгдүгээр бүлэгт удиртгал, хоёрдугаар бүлэгт 1980 оноос өмнөх Австрали Улсын эдийн засгийн нөхцөл байдал, гуравдугаар бүлгээс арван нэгдүгээр бүлэг хүртэл төрийн салбар, төрийн өмчийн хувьчлал, зах зээлийн өрсөлдөөн, хөдөлмөрийн зах зээл, мөнгөний бодлого, сангийн бодлого, санхүүгийн зах зээл, хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбарын хүрээнд хийгдсэн реформууд, арван хоёрдугаар бүлэгт дүгнэлт бичигдсэн болно.

Түлхүүр үгс: Австрали Улс, реформ, хувьчлал, зохицуулалт

JEL ангилал: E4, E5, E6, N1, N2, N3, N4, N5, P3

НЭГ. 1980 ОНООС ӨМНӨХ АВСТРАЛИЙН ЭДИЙН ЗАСАГ

1980–аад оныг хүртэл Австрали Улсад чөлөөт зах зээл төдийлөн сайн хөгжөөгүй, социалист эдийн засгийн дэглэм ноёрхож байсан ба эрүүл мэнд, банк, боловсрол, харилцаа холбоо, тээвэр зэрэг гол салбаруудыг төр эзэмшиж, ажилчдын цалинг төрийн зохицуулалтаар тогтоож, гадаад худалдаа хангалттай нээлттэй бус, валютын тогтмол ханшийн дэглэмтэй байв.

1970–аад онд газрын тосны үнийн өсөлтөөс үүдэн дэлхийн эдийн засаг хямарч, Австрали Улсад эдийн засгийн уналт, экспортын бууралтын нөлөөтэй нийлүүлэлтийн шок, цалин болон засгийн газрын өндөр зардлын нөлөөтэй эрэлтийн шок үүссэн. Эдгээр шокуудын нөлөөгөөр Австралид стагфляци үүсэж, инфляци, болон ажилгүйдэл түүхэндээ хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн бөгөөд Австралийн засгийн газар 1980–аад оноос эхлэн эдийн засгийн реформуудыг хийж эхэлжээ.

Тухайлбал, газрын тосны үнийн шок нь санхүүгийн салбарыг зохицуулахад тогтворгүй орчныг үүсгэж эхэлсэн бөгөөд 1983 онд Австрали Улс хөвөгч ханшийн дэглэмд шилжсэн. Хөвөгч ханшийн дэглэмд шилжсэнээр Австралийн эдийн засаг илүү уян хатан бодлогыг баримтлах суурь нөхцөл бүрдэж, гаднын банкиг нэвтрүүлэх, зээлийн хязгаарлалтуудаа сулруулах, тарифаа бууруулах, цалингийн зохицуулалтыг орхих зэрэг дараа дараагийн эдийн засгийн өөрчлөлтүүдийг хийх болсон. 1890–ээд онд үл хөдлөх хөрөнгийн хөөсрөлт бий болж, Австрали Улсын 11 арилжааны банк дампуурч, эдийн засгийн гүн хямралд орж байсан түүхтэй. Энэхүү хямралын улмаас засгийн газар нь гаднын банкуудыг зах зээлд нэвтрэхийг 100 жилийн туршид хориглож, засгийн газраас хяналт тавин хүүгийн түвшнийг тогтоож байв. Харин 1980 оноос эхлэн засгийн газар гаднын банкуудыг зах зээлд нэвтрэхийг зөвшөөрч, хүүгийн түвшний хязгаарлалтыг цуцлан банкуудаа хувьчилсан. Улмаар 1996 онд нөөцийн банканд мөнгөний бие даасан бодлого баримтлах эрхийг олгосноор өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлж, санхүүгийн зах зээлийг илүү үр ашигтай ажиллахад түлхэц болсон.

1988 оноос эхлэн Австралийн Засгийн газар үйлдвэрлэгчдээ хамгаалах бодлогоо бууруулснаар аж ахуйн нэгж, үйлдвэрлэгчид зах зээлд үлдэхийн тулд үйл ажиллагаагаа сайжруулж, үнийн түвшнээ бууруулж эхэлснээр инфляци буурах болов.

1989 онд их сургуулиудын үнэ хэт өндөр байсан бөгөөд нийгмийн давхаргын ялгаа үүсэх эрсдэлээс сэргийлж Австралийн Засгийн газраас оюутны зээл олгох тогтолцоог хөгжүүлсэн. Ингэснээр оюутан суралцагчид сургалтын төлбөрийн хүүгүй зээл авч, ажилд орсны дараагаар цалингаас зээлийн эргэн төлөлтийг суутгуулах систем бий болов.

Дээрх үйл ажиллагаануудаас гадна төрийн өмчийн аж ахуйн нэгжүүдийг хувьчилж, хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалтыг сулруулан, татварын бодлогоо өөрчилсөн зэрэг эдийн засгийн реформуудыг хийж эхэлсэн.

Австралийн ДНБ–ий бүтцийг харьцуулан харвал 1977 оноос хойш уул уурхай, мэдээлэл, харилцаа холбооны үйлчилгээ, санхүү, үл хөдлөх хөрөнгийн бизнесийн үйлчилгээ, боловсрол, эрүүл мэнд, шинжлэх ухаан зэрэг салбаруудын ДНБ–д эзлэх хувь өссөн бол аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь буурч байжээ.

Хүснэгт 7.1 Австралийн ДНБ, салбараар

	1977	1987	1997	2017
Хөдөө аж ахуй, загас барилт	4.8%	3.9%	3.7%	3.3%
Уул уурхай	4.4%	4.3%	5.5%	6.9%
Аж үйлдвэр	17.1%	14.5%	12.2%	6.9%
Цахилгаан, цэвэр, бохир усны үйлчилгээ	4.1%	4.7%	4.2%	2.9%
Барилга	9.3%	7.8%	7.0%	8.7%
Бөөний болон жижиглэн худалдаа	11.3%	9.7%	9.7%	10.3%
Байр сууц, хүнсний үйлчилгээ	3.5%	3.2%	3.2%	2.9%
Тээвэр, агуулахын үйлчилгээ	5.2%	5.7%	5.9%	5.7%
Мэдээлэл, харилцаа холбооны үйлчилгээ	1.1%	1.6%	2.6%	3.2%
Санхүү, үл хөдлөх хөрөнгийн бизнесийн үйлчилгээ	8.0%	10.6%	11.8%	14.0%
Төрийн удирдлага	11.2%	11.5%	11.2%	10.2%
Боловсрол, эрүүл мэнд, шинжлэх ухааны үйлчилгээ	16.3%	18.9%	19.5%	22.1%
Бусад	3.9%	3.7%	3.6%	3.0%

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо

Австралийн эдийн засаг 1961 оноос хойш 1983, 1991 онд уналттай байсан бөгөөд эдгээр үеүдэд эдийн засаг 2.2 болон 0.4 хувиар тус тус буурч байсан. 1970–аад онд бүтээмж өсөөгүй хэдий ч бодит цалингийн түвшин өссөнөөр инфляци болон ажилгүйдлийн түвшин нэмэгдэж байв. Үүний үр дүнд ДНБ–ий өсөлт удааширсан.

1960, 1970, 1980–аад оны эхэн үеүдэд Австралийн эдийн засаг нь чанга зохицуулалттай, төрийн өмчит монополь салбарууд ноёрхсон, бүтээмж, өсөлтийн түвшин доогуур эдийн засагтай байсан гэж судлаачид үздэг. 1980, 1990–ээд оноос хэрэгжүүлж эхэлсэн реформуудын үр дүнд Австралийн эдийн засаг илүү нээлттэй, уян хатан, өндөр бүтээмжтэй болсоор иржээ.

Эдийн засагт хийгдсэн реформуудын үр дүнд Австралийн бүтээмж нэмэгдэн улсын эдийн засаг 1991 оноос хойш өнөөг хүртэл тасралтгүй 26 жил өсөлттэй байна. 1960 оноос хойш эдийн засгийн өсөлтийн динамикийг 10 жилийн интервалаар харвал дундаж өсөлт буурах хандлагатай байгаа хэдий ч, өсөлтийн хэлбэлзэл буурсан. Өөрөөр хэлбэл Австралийн эдийн засаг илүү тогтворжиж эхэлсэн. 2000 оноос хойш сүүлийн 16 жилийн өсөлтийн түвшин нь өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад илүү тогтвортой байгаа юм.

Нэг хүнд ногдох ДНБ–ий өсөлтийг бүтээмжийн өсөлттэй холбож тайлбарладаг бөгөөд 1980–аад оны үед Австралийн бүтээмжийн үзүүлэлт Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (ОЕСД)–ын гишүүн орнуудтай харьцуулахад нэлээд доогуур байсан бол 1990–ээд оноос эхлэн бүтээмжийн үзүүлэлтээрээ дээгүүрт жагсаж, 1990–ээд оны 2 дугаар хагас гэхэд Австрали Улсын нэг хүнд ногдох орлогын түвшин өсөж эхэлжээ.

Зураг 7. 1. ДНБ-ий өсөлт

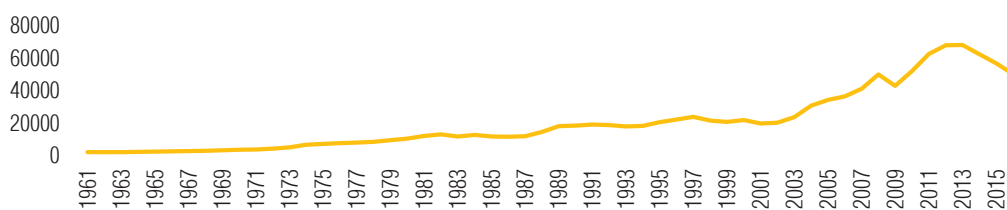

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо

1950 онд Австрали Улс нэг хүнд ногдох ДНБ-ий үзүүлэлтээр дэлхийд 4-т жагсаж байсан бол 1983 онд ухарч 14-т орсон. Харин 2008 онд 5 дугаар байр хүртэл урагшилж, улмаар 2016 оны байдлаар 10 дугаар байранд бичигдэж байв.

Австрали Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ 1960 онд 1,809 доллар байсан бол 1980 онд 10,202 доллар, 2000 онд 21,691 доллар, 2013 онд хамгийн өндөр буюу 67,792 доллар байсан. 2016 оны байдлаар уг үзүүлэлт хэмжээ 49,927 доллар байна.

Зураг 7. 2. Нэг хүнд ногдох ДНБ

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо

ХОЁР. ТӨРИЙН САЛБАР

1980–аад оноос 2010–аад он хүртэлх Австралийн төрийн реформ нь менежериализм, төрийн шинэ менежмент, төр төвтэй засаглал гэсэн үе шатуудад хуваагдана.

Хүснэгт 7. 2. Төрийн салбарын реформ

Реформын хамрах хүрээ	Менежериализм (1980–аад)	Төрийн шинэ менежмент (1990–ээд)	Төр төвтэй засаглал (2000–аад)
Үндсэн ойлголт	Хувийн хэвшилд тулгуурласан менежмент	Зах зээл	Уялдааг хангах/ coordination/
Төрийн үндсэн үйлчилгээнд төвлөрсөн реформ	Санхүүгийн удирдлагыг сайжруулах	Аутсорсинг хийх	Нэгдсэн Засгийн газрыг байгуулах ¹
Төрийн сектороос бусад салбарт төвлөрсөн реформ	Төрийн өмчит болон бусад компаниудын Корпорацчилал ²	Хувьчлал	Компанийн засаглалыг оновчтой болгох
Ерөнхий хандлага	Үр дүнгийн менежментийн чиг хандлагыг өөрчлөх	Шилжүүлэх, хуваах	Нэгтгэх, бэхжүүлэх
Төр–хувийн хэвшлийн хандлага	Хувийн хэвшлийн арга барилыг оруулж ирэх	Хөрөнгө болон чиг үүргийг экспортлох	Төрийн салбарыг засаглалын төв болгон шинэчлэх
Олон нийтийн оролцоо	Төрийн үйлчилгээний зардал болон уялдаа холбоог дахин үнэлэх	Хэрэглэгчдэд хүргэх үйлчилгээ	Иргэнд төвлөрсөн бодлого, үйлчилгээ

Менежериализм

1980–аад онд хийгдсэн реформын эхэн үед уламжлалт удирдлагын тогтолцоог шинэчилж төрийн салбарт тулгуурласан менежментийг хэрэгжүүлж эхлэв. Энэхүү менежментийн тогтолцоо нь аливаа ажлын орц болон гол үйл ажиллагаанд бус үр дүн, гүйцэтгэлд ач холбогдол өгөх, мөн санхүүгийн менежментийг сайжруулахад чиглэж байв. Тухайн үед Санхүүгийн менежментийг сайжруулах хөтөлбөр хэрэгжиж, үндсэндээ ашигт ажиллагааг нэмэгдүүлэх¹, төвлөрлийг бууруулах, мөн дээд түвшин дэх төрийн үйлчилгээ, санхүүгийн удирдлагыг сайжруулахад эхний ээлжинд анхаарч, түүний дараагаар төрийн өмчийг олон нийтийн оролцоотой болгох, мөн хувьчлалын асуудалд төвлөрч байв. Реформын гол элемент нь төрийн хэвшлийн үйл ажиллагааг илүү бизнес төвтэй болгох байсан.

Төрийн шинэ менежмент (NPM²)

1990–ээд оны Нео–либерал эдийн засгийн реформын амлалтууд төрийн үйлчилгээг илүү төвлөрсөн бус, зах зээлжсэн, гэрээ хэлэлцээрт тулгуурласан, мөн хувьчлагдсан хэлбэр лүү хөтөлсөн. 1980–аад оны дунд үед хамтын нөхөрлөлийн нийгэмлэг болон мужууд зах зээл дэх өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төр болон бизнесийн секторын өрсөлдөөнийг саармагжуулан, төрийн эзэмшлийн монополь аж ахуйн нэгжүүдэд бүтцийн өөрчлөлтийг хийхээр тохиролцож байв. Улмаар 1990–ээд оны дунд үе гэхэд Австралийн төрийн үйлчилгээнд дахин шилжилт хийгдсэн нь цаашид реформыг

1 commercialization

2 New public management

улам эрчимжүүлэх хүч болсон юм. Хоёр дахь шинэчлэлт нь өрсөлдөөн, өрсөлдөх чадвар, төр хувийн хэвшлийн гэрээ хэлцэл, үйлчлүүлэгчийн эрхийг хамгаалах, үндсэн бизнесийн чиглэлүүд зэрэг асуудлуудад чиглэсэн юм.

Төрийн зарим үйлчилгээг хувийн хэвшлээр гүйцэтгүүлж, хувийн хэвшил дэх бизнесийн арга барилыг төрийн үйлчилгээнд нэвтрүүлснээр төр болон хувийн хэвшлийн хамтын хариуцлагын тогтолцоог бий болгож, төвлөрлийг сааруулан, төрийн үйлчилгээний өрсөлдөх чадварыг сайжруулсан. Төр болон хувийн хэвшлийн түншлэл улсын түвшинд, ялангуяа хурдны зам зэрэг дэд бүтцийн болон цэвэршүүлэх үйлдвэр, сургууль зэрэг бусад салбарт мөн хүчээ авах болсон.

Түүнчлэн эдгээрээс гадна төрийн өмчийн аж ахуйн нэгжүүдийг олон нийтэд нээлттэй болгох, хувьчлах үйл ажиллагааг өрнүүлсэн нь хамгийн томоохон өөрчлөлт, шинэчлэлийг бий болгоод зогсохгүй, цаашлаад өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх, төсвийн зардлыг бууруулах, эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх үндэс суурийг тавьсан. Нийт хувьчлалын хүрээнд банкны, агаарын болон харилцаа холбооны салбарын хувьчлал томоохон хувийг эзэлж байсан ба олон улстай харьцуулахад улс төрийн болон эдийн засгийн хувьд амжилттай хэрэгжсэн.

1999–2000 онд нягтлан бодох бүртгэлийн аккруэл суурийг төсвийн тооцоололд бүрэн нэвтрүүлж, үр дүн, хэрэгжилтийг тайлагнаж, мөн салбар агентлагууд төсвийн тайлагнах процессыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Ийнхүү төв агентлагийн хариуцлагыг түүний салбар нэгжүүдэд шилжүүлсэн нь төв агентлагийн үүргийг бууруулах, үр ашигтай тайлагнах хэлбэрийг бүрдүүлэхэд өндөр ач холбогдолтой байсан юм.

Төр төвтэй засаглал

Энэхүү үе шат нь 2000–аад оноос эхэлсэн бөгөөд засаглалын үндсэн асуудлуудыг нэгтгэсэн дөрвөн арга хэмжээг зохион байгуулсан: төв агентлагийн яамдад шууд нөлөөлөх голлох үүргийг сэргээсэн; Засгийн газрын байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, холбоо хамаарлыг сайжруулан Нэгдсэн засгийн газрыг байгуулсан; агентлагийн хэрэгжилт, үйлчилгээг хянах төв байгууллагыг байгуулсан; мөн агентлагийн бүтэц зохион байгуулалтыг нэгтгэж, цомхотгосон. Commonwealth буюу Хамтын нөхөрлөл систем дэх төвлөрсөн чиг хандлага нь тодорхой бодлогын салбаруудад мөн ажиглагдаж байв. Эдгээр нь улмаар нэгдмэл засаглалын суурийг бий болгосон.

Улс төрийн хяналтыг сайжруулах хүрээнд сайд нарын санхүүгийн мэдээллийг сайжруулах хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх; Засгийн газрын стратегийн уялдаа холбоог илүү анхаарах; бодлогын гол асуудлуудыг хянах; агентлаг, байгууллагуудыг оновчтой болгох, интеграцчилах; төрийн бодлогыг хүргэх, хэрэгжүүлэхэд хяналт тавих зэрэг арга хэмжээнүүдийг мөн хэрэгжүүлж ажиллажээ.

1980–аад онд яамдыг удирдлагыг хэрэгжүүлэх болон бодлогын зөвлөгөө өгөхийг шаарддаг байсан бол 2000–аад оны дунд үеэс үр ашигтай бодлогын биелэлтийг хангах, түүнийг хүргэх, үр дүнг хэмжихийг шаарддаг болов. Яамдын засаглалыг тодорхойлохдоо хууль эрхзүйн хүрээнд салангид байсан зарим яамдын үйл ажиллагааг нэгтгэх, хосолсон удирдлагыг бий болгох арга хэмжээг авч байв.

Төрийн секторын засаглал

Системийн засаглал гэдэг нь засгийн газарт төвлөрсөн төрийн секторын засаглалд хамаарах бөгөөд яамдын болон захиргааны засаглалд үндэслэдэг. Энэ нь ихэвчлэн төрийн секторууд хоорондын үйл ажиллагааг хамарсан систем бөгөөд засгийн газрын үндсэн гол цөмийг бүрдүүлэгч мэргэжлийн

агентлагуудад чухал нөлөөтэй байдаг. Төрийн секторт босоо хэлбэрийн шатлалт харилцааны систем үйлчилдэг ч, хэвтээ шатлалт харилцааны системийг ч мөн дагаж мөрдөх шаардлагатай байдаг. Гэвч энэхүү хэвтээ болон босоо хэлбэрийн шатлалт харилцааг зохицуулах систем нь төрийн бусад секторуудын хувьд үйлчлэхдээ хэт төвөгтэй болж ирдэг. Эдгээр харилцаа нь улс төрийн гүйцэтгэх засаглалын хэв маяг, хувьсан өөрчлөгдөж буй орчинд тавих шаардлага, хариу үйлчлэлээс хамаарч өөр өөр байдаг. Төрийн захиргааны системийн засаглал нь төв агентлагууд, мөн мэдээж улс төрийн гүйцэтгэх засаглал дээр төвлөрдөг.

Системийн засаглалын арга хэрэгсэл удаан хугацааны туршид засгийн газрын бүтэц зохион байгуулалтын нэгэн хэсэг байсаар ирсэн. Улс төрийн гүйцэтгэх засаглал нь ерөнхий сайд болон ерөнхий сайдын хувийн алба, засгийн газар, засгийн газрын хорооны тогтолцоо, сайдууд болон тэдний зөвлөхүүдээс бүрддэг. Төрийн үйлчилгээний хувьд гол байгууллагууд нь төв агентлагууд (Ерөнхий сайдын тэнхим болон засгийн газар, Сангийн яам, Санхүүгийн тэнхим болон Австралийн төрийн үйлчилгээний хороо) болон төрийн үйлчилгээний газрууд юм.

Төрийн үйлчилгээнд гол үүрэг гүйцэтгэх байгууллагуудын хувьд, төв агентлагууд засгийн газрын бүхий л үйл ажиллагаа болон системийн үүргийг гүйцэтгэдэг. Үүнд, Ерөнхий сайдын алба болон засгийн газар нь бодлого баримтлах чиглэлээр, Сангийн яам эдийн засгийн бодлогын чиглэлээр, Санхүү зохицуулалтын алба нь санхүүгийн удирдлагын чиглэлээр, мөн Австралийн Төрийн Үйлчилгээний Хороо нь хүмүүн капиталын удирдлагын чиглэлээр тус тус хариуцан үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Эдгээр нь бүгд өвөрмөц, бие даасан байгууллагууд бөгөөд засгийн газрын бүтцийн байгууллагууд, ерөнхий сайдын алба, болон засгийн газрын удирдлага дор байна. Мөн системийн хувьд үүрэг хариуцлагаараа чухал ач холбогдолтой бас нэгэн байгууллага нь Өмгөөлөгчийн ерөнхий газар юм.

Засгийн газрын механизмын хамгийн чухал бүтцийн өөрчлөлт нь 1987 онд тэр үеийн Засгийн газрын эдийн засгийн бичил шинэчлэлийн хөтөлбөрийн гол элемент болж байсан юм. Бүтцийн өөрчлөлт нь Гадаад Харилцаа, Худалдаа зэрэг эдийн засгийн чухал ач холбогдолтой онцгой салбаруудыг нэгтгэн "мега" газрыг (mega – department) бий болгох юм.

Улс төрийн гүйцэтгэх засаглал болон төрийн үйлчилгээ хоорондын харилцаа хамаарал

Сайд нарын зөвлөхийг томилох замаар сайдуудын нөлөө, нөөцийг улам бэхжүүлж мөн төрийн удирдах албан тушаалтнуудын томилгоо, томилогдох хугацаанд өөрчлөлт оруулсан. 1980 оноос өмнө Бюрокраси ноёрхож байсан бол, 1983 – 1996 оны засгийн үед шинэчлэл хийгдэж, улмаар 1996 – 2007 онд Ховардын засгийн газрын үед засгийн газрын нөлөө улам багасаж хувийн секторын нөлөө улам бэхжиж эхэлж байв. Харин 2007–2010 оны хоорондын Рудын засгийн үед гүйцэтгэлийн шаардлагыг эрчимжүүлж, харилцааны асуудлуудыг шийдвэрлэхийг эрэлхийлсэн.

1984 онд төрийн нарийн бичгийн даргыг тодорхой заасан хугацаагаар томилох шийдвэр гарч 1994 оноос хэрэгжиж эхэлсэн. Дараагийн шатанд 1996 оноос төрийн нарийн бичгийн дарга нарт гүйцэтгэлийн хяналтыг тавьж үнэлгээ хийж байхаар тогтсон ч Рудын засгийн газар гүйцэтгэлд суурилсан нэмэлт бонус нь төрийн нарийн бичгийн даргын зан төлөвт нөлөө үзүүлэх төлөвтэй гэж үзэн нэмэлт урамшуулал олгохыг болиулсан байна.

Төв удирдлага ба зохицуулалт

Засгийн удирдлага илүү нарийн төвөгтэй, бэрхшээлтэй, олон нөлөөнд автах болсноор төвийн удирдлага, зохицуулалт ноёрхох болов. Төвийн удирдлага нь хэд хэдэн үүрэг, механизмтай байх

бөгөөд манлайллын хэв маяг, байгаль орчны тулгамдсан асуудлууд, болон нөхцөл байдалд тулгуурлан үүрэг хариуцлагыг тодорхойлдог байсан. Австрали нь ерөнхий сайдын албыг чухалчлан авч үздэг бөгөөд улс төрийн гүйцэтгэх албан тушаалтнуудын нөөцийг нэмэгдүүлэх ажиллах тал дээр анхаарлаа хандуулдаг байв. Реформ хийгдэх үеэр хэд хэдэн загварын хандлага ажиглагдаж байсан бөгөөд тэдгээр загваруудын урт хугацааны чиг хандлага нь төвийн удирдлагыг бэхжүүлэх, цаашлаад улс төрийн манлайлал нь илүү стратегийн, засгийн газар хоорондын, гүйцэтгэлд суурилсан төлөвтэй болж байлаа.

Харилцаа холбоо нь төв засгийн газарт төвлөрсөн, эсхүл мужуудын засгийн газар болон төрийн бус байгууллага зэрэг гуравдагч байгууллагуудыг хамарсан, эсхүл улс төрийн болон захиргааны механизмыг ашигласан эсэхэд үндэслэж төвийн зохицуулалтын стратегийг тодорхойлох 4 загварыг ялган авч үзжээ.

Шаталсан загвар (hierarchical model) нь хууль тогтоомж, дүрэм журам, шатлал, санхүүгийн болон боловсон хүчний гүйлгээний дэлгэрэнгүй мэдээллийг хянах замаар уламжлалт төрийн удирдлагад тулгуурладаг. Шилжих загвар (devolved model) нь менежментийн эсвэл зах зээлд тулгуурласан бүтээгдэхүүн гэж тооцогддог бөгөөд төвлөрлийг сааруулах зорилготой загвар юм. Гурав дахь загвар болох төр төвтэй засаглал нь идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй яамдын удирдлагад тулгуурладаг байна. Дөрөв дэх загвар нь стратегийн төлөвлөлт, тэргүүлэх чиглэлийг тогтоож, ерөнхий сайд болон түүний алба гол удирдлагын түвшинд үйл ажиллагаагаа явуулах бөгөөд гол салбаруудад чадварлаг тохирсон сайдуудыг томилох замаар хэрэгжинэ.

Төвийн удирдлагын зарчим нь 20 жилийн туршид эдгээр 4 загварын хэв шинжийг агуулсаар иржээ.

Гүйцэтгэлийг удирдах систем

Австралийн гүйцэтгэлийн удирдлагын систем нь хэд хэдэн үе шатлалыг дамжсан. Эхэн үед төвлөрсөн хандлагын хүрээнд Сангийн яамтай хамтарсан хүрээнд хөгжиж байсан бол хоёрдугаар шатанд гүйцэтгэлийн мэдээлэл болон албан ёсны шаардлагуудад бус зарчим, үр дүнгийн тогтолцоонд суурилж байв. Засгийн газрын харьяа үйл ажиллагаа явуулах албууд мөн агентлагууд өөрсдийн хүрэх үр дүнг тодорхойлж, түүний хүрээнд хариуцлага хүлээх тогтолцоонд шилжсэн.

Шинэ тогтолцооны бий болсноор мэдээллийн бааз болон урамшууллын тогтолцоо илүү сайжирч, байгууллагуудын нийгэмд оруулах хувь нэмрийн үнэ цэнэ илүү нэмэгдэж, мөн анх удаа үр дүнг гарцтай холбосон нь ашиг тусаа өгсөн юм.

Сангийн яам засгийн газрын хэрэгцээ шаардлагыг хангахад уг тогтолцооны үр ашигтай байдалд үнэлгээ хийж, мөн системийн санхүүгийн менежмент болон мэдээллийг хянах үүрэг, чадавхаа бэхжүүлэн ажиллаж байв.

Засгийн газрын багц / Government portfolio /

Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлагууд нь хараат бус, ил тод бус засаглалтай байсан тул засаглалыг сайжруулах хүрээнд ерөнхий сайдын шууд удирдлага дор орж, гүйцэтгэлээ ил тод тайлагнах болж, улмаар үр дүнтэй үйл ажиллагаа явуулахад яамдын сайдууд, төрийн албан хаагчид, удирдах зөвлөл хоорондын харилцаа хамаарал, зорилго, эрх мэдэл, үүрэг хариуцлагыг маш тодорхой зааж өгсөн. Сайн засаглал нь эрх мэдлийн ил тод байдал, хариуцлагын тогтолцоо, тайлагнал зэргээс хамаардаг. Эдгээрийг хэрэгжүүлэх нэг гол үндэс нь departmentalization буюу тогтолцоог өөрчлөх үйл явц байсан. Үүний хүрээнд үйл ажиллагаанаас хараат бус удирдах зөвлөлийг үүсгэн байгуулж, хяналтыг

нэмэгдүүлсэн юм.

Цаашлаад илүү иж бүрэн Засгийн газрын департамент³ –ийг нэвтрүүлж эхэлсэн бөгөөд энэ нь багцын менежмент гэгддэг байв. Үүний нэгэн жишээ нь төрийн сангийн багц бөгөөд үүнд Австралийн статистикийн хороо, Австралийн татварын алба, Үнэт цаасны хороо зэрэг багтаж байв.

2017 оны байдлаар засгийн газрын агентлагууд чиг үүргийнхээ хүрээнд 19 багцад хуваагдана. Засгийн газрын харьяалалд 18 department буюу алба байдаг бөгөөд алба бүр нэг багцад харьяалагдаж, мөн агентлагууд бүр чиг үүргийнхээ хүрээнд багцуудад харьяалагдана. Cabinet буюу сайдуудын зөвлөл гэж байдаг бөгөөд сайдууд чиг үүргийнхээ хүрээнд багцуудыг хариуцаж ажилладаг.

Бүтээмжийн хороо

Бүтээмжийн хороо нь Тарифын зөвлөл (Tariff board)–ийн чиг үүрэг дээр Аж үйлдвэрийн хороо (the Industry Commission), Аж үйлдвэрийн эдийн засгийн товчоо (Bureau of Industry Economics), Эдийн засгийн төлөвлөлтийн зөвлөлх хороо (the Economic Planning Advisory Commission) зэрэг агентлагуудын чиг үүргийг нэгтгэн, 1998 онд Парламентын тогтоолоор бие даасан эрх мэдэл бүхий байгууллага болж байгуулагдсан.

Бүтээмжийн хороо нь зөвлөх чиг үүрэг бүхий байгууллага бөгөөд засгийн газрын хөтөлбөрүүдийг удирдах, гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэггүй, харин өөрийн дүн шинжилгээ, саналд үндэслэн чанартай, бие даасан зөвлөгөөг өгдөг Сангийн яамны харьяа Засгийн газрын агентлаг юм. Түүний үйл ажиллагаа нь засгийн газрын бүх түвшин, эдийн засгийн бүх салбар болон нийгэм байгаль орчны бүхий л асуудлыг хамардаг.

Түүхэн замнал:

Одоогийн Бүтээмжийн хороо нь өмнөх агентлагуудын чухал шинж чанаруудыг агуулсан байдаг боловч чиг үүрэг, хамрах асуудал зэрэг нь бусдаасаа ихээхэн ялгаатай. Хороо нь өмнөх үеэс илүү нээлттэй, өрсөлдөөнийг дэмжсэн бодлого хэрэгжүүлж эхэлсэн. Дээр дурдсан байгууллагуудын хэрэгжүүлж байсан чиг үүргийг авч үзвэл:

Тарифын зөвлөл (Tariff board)–1921

Тарифын зөвлөл нь 1921 оны Тарифын зөвлөлийн тухай хуулийн дагуу Хамтын нөхөрлөлийн засгийн газарт импортыг орлох дотоодын салбаруудад зөвлөгөө өгөх зорилгоор байгуулагдсан. Энэ байгууллага нь олон улсын хэмжээнд худалдаалагдах бараа, ажил үйлчилгээний татвар, татаасын талаар зөвлөгөө өгөхөөс гадна, худалдаанд тулгарах зарим саад бэрхшээлтэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэхэд зөвлөгөө өгдөг байв. Зөвлөлийн анхны гишүүд нь үйлдвэрлэгч, импортлогч, төрийн албан хаагчид байсан ба хагас цагаар ажилладаг байв.

Аж үйлдвэрийн тусламжийн хороо (the Industries assistance commission)–1974

1973 оны 12 дугаар сарын 11–нд Аж үйлдвэрийн тусламжийн хороо /IAC/–ны тухай хууль батлагдаж 1974 оны 1 дүгээр сарын 1–ний өдрөөс Аж үйлдвэрийн тусламжийн хороо үйл ажиллагаагаа явуулж эхэлжээ. Тус байгууллагын чиг үүрэг нь Засгийн газрын зүгээс аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүн үйлчилгээнд үзүүлэх туслалцааны талаарх мэдээллийг судлах байв.

Аж үйлдвэрийн тусламжийн хорооны зохион байгуулалтын бүтэц нь хэд хэдэн салбар, хэлтсүүдээс бүрддэг. Жишээлбэл, Салбарын эдийн засгийн хэлтэс /Industry Economics Division/ нь эдийн засгийн

3 Ministerial department

болон эмпирик шинжилгээг дагнан хийдэг. Тусламжийн үнэлгээ, хөгжлийн хэлтэс /The Assistance Evaluation and Development Division/ нь үйл ажиллагааны бүтэц, түүний үр нөлөөний талаар өргөн хүрээтэй судалгаа хийж жилийн тайланг гаргадаг. IAC-ын төв оффис нь Канберрад байрладаг ч Сидней, Мельбурнд салбар, хэлтсүүд нь байрладаг байна.

Зураг 7.3. Аж үйлдвэрийн тусламжийн хорооны бүтэц

Аж үйлдвэрийн хороо (the Industry Commission)–1990

Аж үйлдвэрийн хороо нь 1990 оны 1 дүгээр сарын 17–ны өдөр Аж үйлдвэрийн хорооны тухай хууль батлагдсанаар албан ёсоор үйл ажиллагаагаа явуулж эхэлсэн. Ингэхдээ муж хоорондын хороо (the Inter-State Commission) болон Бизнесийн зохицуулалтын нэгж (the Business Regulation Review Unit)–ийн үүргийг өөрийн үйл ажиллагаандаа шингээсэн. Тус хороо нь аливаа асуудлын нийгэм болон байгаль орчны үр дагаврын талаар судалдаг байсан тул Аж үйлдвэрийн тусламжийн хорооноос илүү өргөн хүрээтэй асуудлуудыг авч үздэг байв. Мөн зөвхөн аж үйлдвэрийн салбар төдийгүй Төрийн маркетингийн корпорац, хот төлөвлөлт, тээвэр, нийтийн орон сууц, ажилчдын нөхөн олговор, хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй байдал, буяны байгууллага, батлан хамгаалахын үйл ажиллагааг ч мөн судалдаг байсны зэрэгцээ, 1995 онд батлагдсан Үндэсний өрсөлдөөний бодлого (National competition policy)–ыг боловсруулахад холбогдох судалгааг хийж байжээ. Аж үйлдвэрийн хорооны бүтцийг доорх зураглалд харууллаа.

Зураг 7. 4. Аж үйлдвэрийн хорооны бүтэц, 1995 он

Бүтээмжийн хороо (Productivity commission)–1998

Бүтээмжийн хороо нь 1998 оноос өмнө үйл ажиллагаа явуулж байсан байгууллагуудын чиг үүргийг нэгтгэж, мөн илүү өргөн хүрээтэй асуудлуудыг чухалчлах болов. Хороо нь илүү үр ашигтай, өндөр бүтээмжтэй эдийн засгийг бий болгохын тулд амьжиргааны түвшин буюу микро эдийн засгийн үзүүлэлтэд илүү анхаарч эхлэв. Түүнчлэн, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг сайжруулахаас гадна нийгэм, байгаль орчин, эдийн засгийн харилцан хамаарлын асуудлыг хамарсан судалгаа, зөвлөмжийг гаргаж байлаа. Австралийн эдийн засаг нь бүтээмжийн өсөлтийг нэмэгдүүлж, микро эдийн засгийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлж, төсөв, мөнгөний бодлогын оновчтой тогтолцоог бий болгоход чиглэн эдийн засгийн бүхий л салбарын харилцаа холбоог сайжруулж, холбогдох судалгааг илүү өргөн хүрээтэй хийхэд анхаарлаа хандуулж ажиллаж байсан.

Хорооны үндсэн чиг үүрэг нь:

- Эдийн засаг, нийгэмд чиглэсэн дунд болон урт хугацааны бодлоготой холбоотой гарах асуудлыг судлах, судалгаа хийхтэй холбоотой туслалцаа үзүүлэх, эдгээр асуудлаар сайд нарт мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх;
- Эдийн засаг, нийгмийн асуудлаар олон нийтийн хэлэлцүүлэг явуулах, дэмжих;
- Сайд нарын хүсэлтээр эдийн засаг, нийгмийн асуудлаар тусгай төсөл хэрэгжүүлэх;
- Хамтын нөхөрлөлийн жилийн төсвийг бэлтгэхтэй холбогдуулан аж үйлдвэрийн салбарын оролцогчид, үйлдвэрчний эвлэл, орон нутгийн иргэдийн үзэл бодлыг сайд нарт мэдээлэх;
- Сайдын хүсэлтээр эдийн засаг, нийгмийн дунд, урт хугацааны бодлогын асуудлаар хуралдаан зохион байгуулах;
- Өөрийн чиг үүрэгтэй холбоотой эдийн засаг, нийгмийн дунд болон урт хугацааны бодлогын асуудлаар санал асуулга явуулж байгаа аливаа байгууллага, бүлэгт мэдээлэх;
- Чиг үүрэгтэй холбоотой асуудлаар хурал семинар зохион байгуулах;

Үйл ажиллагааны онцлог:

- Хараат бус байдал: Хороо нь өөрийн хууль тогтоомжийн бүрэн эрх, удирдамжийн дагуу үйл

ажиллагаагаа явуулдаг. Улсын төсвөөс санхүүждэг бөгөөд Засгийн газрын тогтоосон хөтөлбөрийн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулж, гаргасан дүгнэлт, зөвлөмж нь өөрсдийн дүн шинжилгээнд үндэслэн гардаг байна. Хороо нь Сангийн ямаар дамжуулан Засгийн газарт албан ёсоор үйл ажиллагаагаа тайлагнадаг.

- Ил тод байдал: Хорооны зүгээс Засгийн газарт өгч буй зөвлөмж нь мэдээлэл, дүн шинжилгээний хамт олон нийтэд нээлттэй байдаг.
- Олон нийтийг хамарсан өргөн цар хүрээ: Хороо нь шийдвэр гаргахдаа зөвхөн тодорхой салбар буюу бүлгээс илүүтэй олон нийтийн ашиг сонирхлыг дээдлэхийг эрмэлздэг.

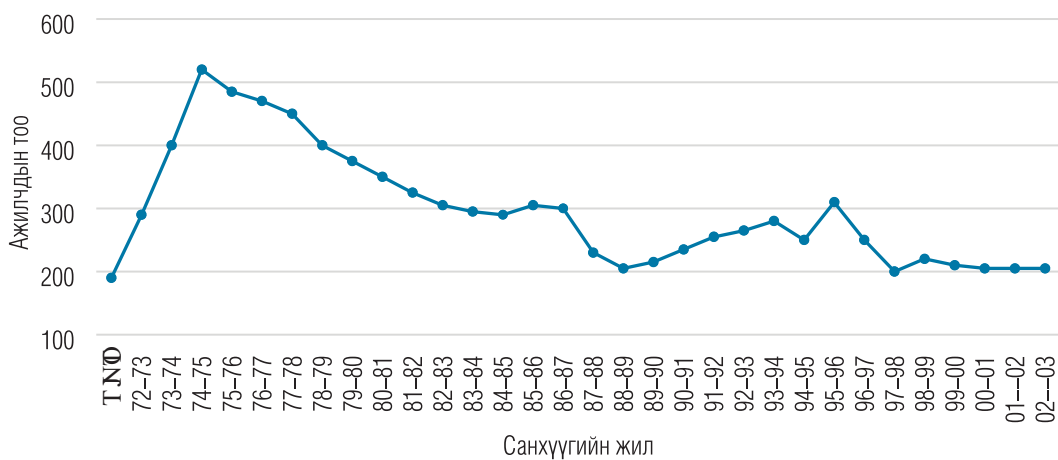
Хорооны үйл ажиллагааны зорилт:

- Эдийн засгийн гүйцэтгэл, бүтээмжийг дээшлүүлэх
- Шаардлагагүй зохицуулалтыг багасгах
- Аж үйлдвэрийн салбарыг үр ашигтай, олон улсын хэмжээнд өрсөлдөх чадвартай болгоход дэмжлэг үзүүлэх
- Бүтцийн өөрчлөлтөд зохицуулалт хийхэд дэмжлэг үзүүлэх
- Нийгмийн ашиг сонирхлыг тодорхойлох
- Бүс нутгийн хөдөлмөр эрхлэлт, хөгжлийг дэмжих
- Австралийн олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэг амлалт болон бусад орнуудын худалдааны бодлогыг харгалзах
- Австралийн аж үйлдвэрийг экологийн хувьд тогтвортой хөгжүүлэх

Зохион байгуулалтын бүтэц:

1975 онд ажилчдын тоо 500 давсан нь түүхэн дэх хамгийн их ажилтантай үе байсан ба одоогийн Бүтээмжийн хороо нь 200 ажилтантай.

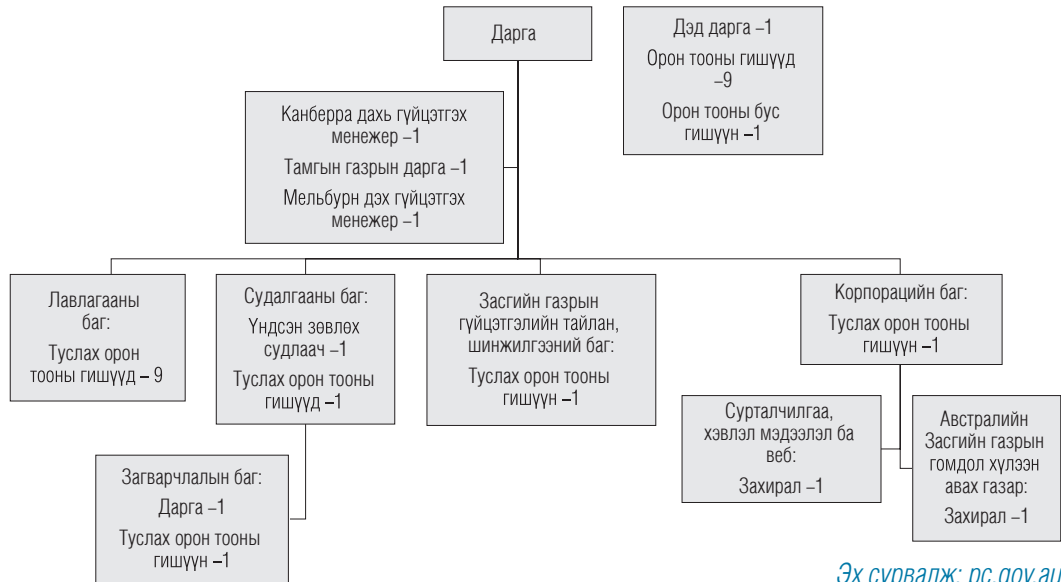
Зураг 7.5. Ажилчдын тоо

Бүтээмжийн хороо нь дараах бүтэцтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд Аж үйлдвэрийн хорооноос ялгаатай нь судалгааны багийг судалгаа авах баг, судалгааны нэгтгэл, шинжилгээ хийх баг гэж 2 задалсан. Мөн хэрэгжилтийг хянах багийг тусдаа алба болгосон байна. Нэмэлтээр хэвлэл, цахим

мэдээллийн алба /Media, Publication and Web/ болон өргөдөл гомдол хүлээн авах оффис /Australian Government Competitive Neutrality Complaints office/–ийг үүсгэн байгуулсан.

Зураг 7. 6. Бүтээмжийн хорооны зохион байгуулалтын бүтэц

Эх сурвалж: pc.gov.au

ГУРАВ. ТӨРИЙН ӨМЧИТ БАЙГУУЛЛАГЫН ХУВЬЧЛАЛ

Хувьчлал хийх болсон шалтгаан

1980–аад оны сүүл үе хүртэл төрийн өмчит байгууллагууд нь Австралийн эдийн засгийн хөгжлийн эх үүсвэр байсан ба ДНБ–ий 10 хувь, цэвэр капиталын хөрөнгийн 16 хувийг тус тус бүрдүүлдэг байв. Улсын хэмжээнд засгийн газар нь банк, санхүү, тээврийн салбарт оролцоотой байсан.

Австралийн урсгал дансны алдагдал нь арав гаруй жилийн хугацаанд ДНБ–ий 4.5 хувьтай тэнцэж, гадаад өр төлбөр огцом өсөж байсан нь 1980–аад онд Австралийн эдийн засагт тулгарч байсан томоохон асуудал байсан юм. Энэ асуудал нь 1990–ээд он хүртэл үргэлжилсэн ба санхүүгийн зах зээл, хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалтыг бууруулах, сангийн болон мөнгөний зохистой бодлогыг баримтлах, өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх зэрэг шаардлагууд үүсэж эхэлсэн. Төрийн өмчийн хувьчлал нь 1990–ээд оноос эхлэлтэй бөгөөд тухайн үед 85 тэрбум гаруй долларын үнэлгээ бүхий төрийн өмчийг хувьчилж байжээ.

Австрали Улс нь бүтээмжийн үзүүлэлт, өрсөлдөх чадвар муудсан, мөн төсөвт санхүүжилт хэрэгтэй болсон гэсэн 2 үндсэн шалтгаанаар төрийн өмчийн хувьчлалыг эхлүүлсэн. Төрийн өмчит байгууллагууддаа реформ хийх болсон шалтгаануудыг нарийвчлан дурдвал:

- 1987 онд дэлхий даяар хөрөнгийн зах зээл богино хугацаанд огцом унаж, томоохон хямрал үүсэхэд хүргэсэн. Уг хямрал нь хувьцааны хэт өндөр үнэлгээ, программчлагдсан арилжааны системийн хэт их ашиглалтаас шалтгаалсан бөгөөд Япон, ХБНГУ, АНУ зэрэг улсууд бодлогын хүүгээ өсгөж, зээл хумих бодлого явуулснаар зах зээлд сөрөг хүлээлт үүсэж, дэлхий дахин АНУ–ын хувьцааг зарж эхэлсэн. Хувьцааны хөрвөх чадвар муудсанаар олон улсын хөрөнгийн зах зээл дунджаар 25 хувиар унаж, тэр дундаа Австрали Улсын хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ 40 хувиар унасан юм. Энэхүү хямрал тохиосноор Австрали Улс макро болон микро эдийн засгийн түвшинд бодлогын шинэчлэлүүд хийх шаардлагатай болов;
- Австралийн эдийн засгийн үзүүлэлтүүд суларч эхэлсэн бөгөөд 1980–аад оны сүүлчээр Австралийн бүтээмжийн өсөлт Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага /OECD/–ын гишүүн орнуудтай харьцуулахад доогуур байсан;
- Мужуудын дунд хөрөнгө оруулалт татахтай холбоотой өрсөлдөөн үүсэж эхэлсэн;
- Шинэ Өмнөд Вэльсийн усжуулалтын системийн үйл ажиллагаа эрхлэгч томоохон аж ахуйн нэгж, салбарууд алдагдалтай ажиллаж эхэлсэн;
- Викториа, Өмнөд Австрали дахь төв банк, бусад санхүүгийн байгууллагуудын уналт нь улсын өрийг нэмэгдүүлж, дарамт үүсгэсэн;
- Банкны салбарт хийгдсэн зохицуулалт нь өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлж, гаднын банкуудыг зах зээлд нэвтрэхийг зөвшөөрснөөр төрийн өмчит банкуудын зах зээлд эзлэх хувийг бууруулж, ашигт ажиллагаанд нөлөөлж эхэлсэн;
- Австралийн засгийн газарт зээлжих зэрэглэлээ AAA хэвээр хадгалахын тулд өр төлбөрөө бууруулах шаардлага тулгарсан.

Хувьчлал хэрхэн хийгдсэн бэ?

Австралид хийгдсэн хувьчлал нь ерөнхий 2 төрөлд хуваагддаг. Нэгдүгээрт, өрсөлдөөн өндөртэй салбарт

үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн байгууллагуудыг хувьчилсан бөгөөд ийм төрлийн байгууллагуудыг хувьчлах нь харьцангуй амар байдаг байна. Хамтын нөхөрлөлийн банк, Шинэ өмнөд Вэльсийн төрийн банк, Өмнөд Австралийн төрийн банк, BankWest зэргүүд нь хувьчлагдахаасаа өмнө хувийн банкууд болон арилжааны компаниудтай хүчтэй өрсөлддөг байв. Харин өрсөлдөөн багатай салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг буюу монополь шинжтэй байгууллагыг хувьчилснаар монополийн хүчийг сөргөөр ашиглаж болзошгүй байдаг тул зохицуулалтын орчныг маш сайн бүрдүүлэх шаардлагатай байсан. Өмнөд Австрали болон Викториа дахь эрчим хүчний компанийн хувьчлал үүний нэг жишээ бөгөөд хувьчлалтай холбоотойгоор эрчим хүчний үүсгүүр, шилжүүлэг, түгээлт, болон борлуулалт зэргийг зохицуулах шаардлагатай болов.

Австрали Улсын хувьчлал нь санхүү, тээвэр, эрчим хүч, харилцаа холбоо, эрүүл мэнд, бизнесийн салбаруудад явагдаж эхэлсэн бөгөөд OECD–н бусад улс орнуудын адилаар өрсөлдөөн өндөртэй салбарт үйл ажиллагаа явуулж байсан аж ахуйн нэгжүүдээс эхлэн хувьчлалыг явуулсан.

Австрали Улс нь санхүүгийн зохицуулалтыг бууруулах бодлого хэрэгжүүлж байсан учраас санхүүгийн үйлчилгээний салбараас төрийн өмчийн хувьчлалыг эхлүүлж, Хамтын нөхөрлөлийн банкиг 1991, 1993, 1996 онуудад тус тус үе шаттайгаар хувьчилж, мөн төрийн эзэмшлийн 3 банк, мужийн даатгалын компаниудыг тус тус хувьчилжээ.

Зураг 7.7. Австралийн төрийн өмчийн хувьчлал салбараар

Австралийн Засгийн газар төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдээ корпорацчилал, хувьчлал гэсэн 2 ерөнхий алхмаар хувьчилсан.

• **Корпорацчилал**

Суурь нөхцөл: Австралийн төрийн өмчит байгууллагууд нь хуулиар тогтоогдсон эрх мэдлийн дагуу эсвэл үйл ажиллагааг нь зохицуулсан тусгай хуулийн хүрээнд корпорац хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулдаг байв. 1988 оноос эхлэн Аудитын хороо болон бусад шинжээчдийн зүгээс төрийн өмчит байгууллагуудын менежмент болон үр ашигт байдал маш муу байна гэж дүгнэсэн бөгөөд төрийн өмчит байгууллагуудад хувийн байгууллагуудаас илүү давуу тал олголгүй, өрсөлдөөнт орчинд үйл ажиллагаа явуулахыг зөвлөх болсон.

Корпорацчилалын суурь зарчмууд: Корпорацжуулах ажлын хүрээнд төрийн өмчит байгууллагуудыг нөөцөө үр ашигтай зарцуулахын тулд дараах 5 нөхцөлийг баримтлах хэрэгтэй хэмээн тодорхойлсон.

Хүснэгт 7. 3. Корпорацчилалын баримтлах нөхцөл

Нөхцөл	Тайлбар
Тодорхой зорилго	Төрийн өмчит байгууллагууд зорилгоо нийгмийн, зохицуулалтын, эсвэл арилжааны эсэхийг нь тодорхойлон, зорилгодоо төвлөрсөн менежментийн бодлого баримтлах
Менежерил удирдлага	Байгууллагын үнэт зүйлсээ максимум байлгаж чадах боловсон хүчнээр байгууллагын гол дотоод шийдвэрүүдийг гаргуулах
Үйл ажиллагааны хяналт	Хараат бус үнэлгээ, хяналтыг хэрэгжүүлэх
Урамшуулал болон хариуцлагын тогтолцоо	Урамшуулал болон хариуцлагын тогтолцоогоор үр ашгийг нэмэгдүүлэх
Өрсөлдөөнд давуу тал олгохгүй байх	Төрийн өмчит үйл ажиллагаанд ямар нэгэн давуу тал олгох нь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний стандартыг бууруулах, хэрэглэгчдийг хохироох нөлөөтэй тул өрсөлдөөний давуу талыг олгохгүй байх

Төрийн болон хувийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны онцлогт суурилан төрийн өмчит байгууллагуудыг корпорацчилахын тулд дараах үйл ажиллагааны зохицуулалтыг гаргаж ирсэн.

- Төрийн секторт үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагууд нь засгийн газрын нийгэм, эдийн засгийн зорилгоос хараат бусаар хэрэглэгчдэд бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээ хүргэн, өмчийн эзэмшлийг сайд хариуцдаг арилжааны хэлбэрээр байгуулагдан, зах зээлд оролцох;
- Зохицуулалтын болон бодлогын зөвлөгөө өгөх байгууллагууд нь төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдээс тусдаа байх;
- Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдэд төлөөлөн удирдах зөвлөлийг байгуулж, томилгоог тухайн салбарын сайд нар хариуцах эзэмшиж буй сайд, ерөнхий сайд нар хариуцах;
- Төлөөлөн удирдах зөвлөл нь тухайн байгууллагын хөрөнгийн өгөөжийг хамгийн өндөр түвшинд хүргэх зорилго тавин ажиллах бөгөөд сайд нь урамшуулал болон хариуцлагыг тооцдог байх;
- Төлөөлөн удирдах зөвлөл нь байгууллагын гүйцэтгэх удирдлагыг томилох, халах, цалин урамшууллыг тогтоох шийдвэрт оролцдоггүй байх;
- Сайд болон төлөөлөн удирдах зөвлөлийн хооронд албаны бус харилцаа үүсэхгүй байх, ашиг сонирхлын зөрчилгүй байх;
- Төлөөлөн удирдах зөвлөл нь жил бүр сайдад үйл ажиллагааны хүрээ, зорилго, зорилт, санхүүгийн харьцаа, ногдол ашиг зэргийг тооцон танилцуулдаг байх;
- Хувийн байгууллагуудын адилаар үйл ажиллагаа, санхүүгийн тайлангаа ил тод мэдээлдэг, хариуцлага хүлээдэг байх;
- Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагаанд хувийн байгууллагуудын мэргэжилтэн, шинжээчид хяналт тавин, үнэлгээ өгдөг байх.

Корпорацчилалын үр дүн: 1994 оныг хүртэл 6 жилийн хугацаанд /Грейнерийн засгийн газрын үед/ Шинэ Өмнөд Вэльсэд 5 төрийн өмчит байгууллагыг корпорацчилж, 3 байгууллагыг хувьчилсан бөгөөд уг үйл ажиллагааны үр дүнд:

- Мужийн эрчим хүч, усан хангамж, тээврийн салбаруудад хөдөлмөрийн бүтээмж 78 хувиар өссөн;

- Цэвэр өр төлбөр 1990–1994 оны хооронд 27 хувиар буурсан;
- Төрийн өмчит байгууллагуудын ногдол ашгийн хэмжээ 1 тэрбум доллараар нэмэгдэж 1993–1994 онд жилийн орлого 22.4 тэрбум долларт хүрч, 5 хувиар өссөн;
- Бодит үнийн түвшин буурсан.

Хувьчлал

Австрали Улсад төрийн өмчит байгууллагуудын хувьчлал ихэвчлэн мужуудын хэмжээнд хийгдэж байсан ба ихэнхдээ худалдан борлуулах замаар хувьчилж байв. Хамтын нөхөрлөлийн хувьчлалын талаас их хувь нь хувьцаа гаргах замаар хийгдэж байсан бол Викториагийн хувьчлалын 80–аас их хувь нь худалдан борлуулах замаар хийгдсэн бөгөөд борлуулалтын үнэ нь ихэвчлэн анхны хүлээлтээсээ давж байв.

Хувьчлалын үйл ажиллагаа болон арга хэрэгсэл: Австралийн эдийн засаг нь хувьцаа гаргах, худалдах, менежментийн аутсорсинг хийх зэрэг хувьчлалын бүхий л арга хэрэгслийг ашиглаж байжээ. Хувьчлалын аргуудыг ихэвчлэн дараах байдлаар сонгон ашигласан.

- Өрсөлдөөнт зах зээлд үйл ажиллагаа явуулдаг, нэр хүндтэй төрийн өмчит байгууллагуудыг хувьцаа гаргах замаар хувьчилсан. Жишээлбэл Хамтын нөхөрлөлийн банк, TABCORP, Telstra зэргийг хувьцаа гарган хувьчилсан бөгөөд ихэнх хувьцааг нь ажилчид нь худалдаж авсан.
- Хувьцаа гаргах, мөн шууд худалдах аргуудыг хослуулан хэрэглэж болдог бөгөөд Күйнланд болон Баруун Австралийн Засгийн газар төрийн банкуудын хувьцааг олон нийтэд санал болгон худалдаалснаар бусад банкуудын сүлжээнд орж, уусах боломжтой, мөн дотоодын хөрөнгө оруулагчдын оролцоог нэмэгдүүлж, үйл ажиллагааг нь хамгаална гэж үзэн уг 2 аргыг хамтад нь ашиглаж байсан.
- Монополь шинж чанартай байгууллагуудыг шууд худалдан борлуулж байсан.
- Лаборатори, инженер зэрэг илүү техникийн салбаруудад менежментийнх нь хувьд хувьчлал хийж байсан.

Санхүүгийн онолын хүрээнд компаниудыг хувьчлахдаа шууд худалдахын оронд хувьцаа гаргах замаар хувьчилснаар илүү орлого олно гэж үздэг хэдий ч дараах шалтгаануудын улмаас худалдах аргыг илүү хэрэгжүүлж байв.

- Зохицуулалт болон зах зээлийн орчин нь харьцангуй шинэ, тодорхой бус, санхүүгийн тайлан нь асуудалтай байгууллагуудын хувьд худалдан авагч нь үнэ цэнэ, эрсдэлийг нь үнэлэх илүү чадвартай учраас худалдан борлуулдаг
- Корпорацийн хуульд заасны дагуу хувьцаа гаргахдаа үнэ, өгөөжийн таамаглалыг судалж мэдээллээр хангах шаардлагатай байдаг тул хувьцаа гаргах арга нь өртөг өндөртэй, цаг хугацаа их шаарддаг
- Хувьцаа гаргахтай адилаар худалдах үнэ нь илүү өндрөөр үнэлэгдэх боломж байдаг

Үр дүн: Үр ашгийг нэмэгдүүлэх нь төрийн өмчийн хувьчлалын үндсэн зорилго байсан ба хувьчлалыг хэрэгжүүлснээр засгийн газрын өрийн хэмжээг бууруулж, эдийн засгийн хөгжлийн нэг хөдөлгөөр болсон. Үүнээс гадна дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн даяарчлал явагдаж гаднын хөрөнгө оруулалт их хэмжээгээр орж ирж хямралаас гарахад түлхэц үзүүлсэн байна.

ДӨРӨВ. ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ӨРСӨЛДӨӨН

Дэлхий нийтээр глобалчлал явагдаж байсан цаг үед Австрали Улсын хөгжил бусад улсынхаас хоцрогдож байв. Австрали Улс нь 1950–аад онд нэг хүнд ногдох ДНБ–ий хэмжээгээр дэлхийд 4–т жагсаж байсан бол 1980–аад он гэхэд 14–т орж, нийт хүчин зүйлийн бүтээмжийн өсөлтөөр OECD–ийн орнуудтай харьцуулахад дунджаас доогуур түвшинд орсон нь зах зээлийн өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх реформ хийх шаардлагыг бий болгов.

Иймд Австралийн Засгийн газар дотоодын өрсөлдөөнийг идэвхжүүлэх бус, олон улсын түвшинд өсөж буй бизнесийг дэмжих чиглэлийг баримтлан, тэдгээрийн зардлыг бууруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн ба улмаар нээлттэй, уян хатан, өндөр бүтээмжтэй эдийн засгийг бүрдүүлэх хүрээнд Австралийн Үндэсний Өрсөлдөөний Бодлого (NCP)–ыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. 1980–аад оны эхэн үед тарифын квотыг цуцалж, зарим өндөр тарифыг бууруулах замаар худалдааны реформыг эхлүүлсэн.

Хамгийн томоохон өөрчлөлт нь санхүүгийн салбар дахь өөрчлөлт байв. 1981 онд хүүгийн түвшний тааз болон зарим банкуудын зээлийн хязгаарлалтыг цуцалж, 1983 онд хөвөгч ханшийн системийг нэвтрүүлэн, банкуудад шинээр зөвшөөрөл олгож эхэлсэн үйл явдал нь зах зээл дэх өрсөлдөөнийг идэвхжүүлэх үндэс болов. Мөн 1980–аад оны дунд үеэс ашгийн татварыг бууруулж, татварын суурийг өргөтгөсөн нь аж ахуйн нэгжүүдийг дэмжих, тэдний олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг дэмжих зорилготой байв. Түүнчлэн 1988, 1991 онуудад Засгийн газар тарифыг үе шаттайгаар бууруулах тухай мэдэгдэл гаргасан ба 1992 он гэхэд бүх татварыг 15 хувь, 1996 он гэхэд 5 хувь хүртэл бууруулах зорилт тавин ажиллажээ.

1980–аад оны үед Австрали Улсын Засгийн газраас зах зээлийн өрсөлдөөнийг идэвхжүүлэх чиглэлд дараах бодлогуудыг авч хэрэгжүүлсэн. Үүнд:

- Аж ахуйн нэгжүүдийн өрсөлдөөний эсрэг үйлдлийг хязгаарлах: Австралийн өрсөлдөөний тухай хуульд өөрчлөлт оруулах;
- Өрсөлдөөнийг хязгаарлахгүй байх шинэчилсэн зохицуулалт: Дотоодын нисэх онгоцны болон өндөгний зах зээлийг зохицуулахгүй байх;
- Өрсөлдөөнийг хөнгөвчлөх хүрээнд монополь байгууллагуудын бүтцийн шинэчлэлт хийх: Өрсөлдөөнт зах зээлд үйл ажиллагаа явуулах боломжтой төрийн хэвшлийн монополь аж ахуйн нэгжийг хувьчлах, бие даасан бизнесийн нэгжүүдэд хуваах зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн;
- Өрсөлдөөнд зайлшгүй шаардлагатай тодорхой арга хэрэгсэлд гуравдагч талын оролцоог хангах: Харилцаа холбооны сүлжээ, цахилгааны утас, шугам хоолой, төмөр зам, боомт зэрэг дэд бүтцийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд гуравдагч талын оролцоог хангах, өрсөлдөөнийг дэмжих арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн;
- Монопольт үнэ тогтоох үйл ажиллагааг зогсоох: Үнийн хяналтын газар (ACCC–ийн харьяа Price Surveillance Authority) байгуулсан;
- Төр болон хувийн хэвшлийн хооронд "өрсөлдөөнт төвийг сахисан байдал"–ийг бий болгох: Төр болон хувийн өмчит байгууллагад адил татвар ногдуулах арга хэмжээг авсан.

Харилцаа холбоо, төмөр зам, цахилгаан гэх мэт салбаруудад дэд бүтцийн шинэчлэлт хийсэн ба 1980–аад болон 1990–ээд онд дараах дэд бүтцийн өөрчлөлтүүд, арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн.

Хүснэгт 7. 4. 1980 болон 1990–ээд оны бүтцийн өөрчлөлтүүд

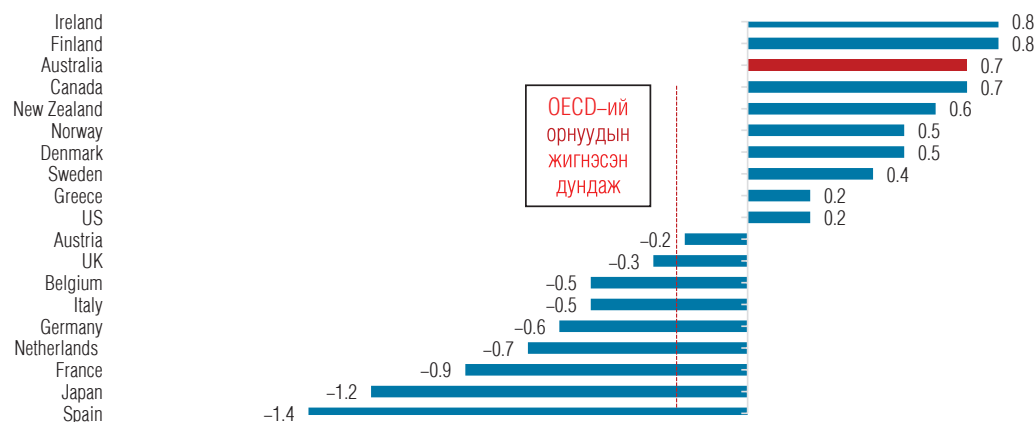
1980–аад он	1990–ээд он
<p>Цахилгаан холбоо Төр харилцаа холбооны салбарыг бүхэлд нь босоо, нэгдсэн хэлбэрээр эзэмшиж байсан, өрсөлдөөнгүй, өөрийгөө зохицуулагч хэлбэртэй байв.</p>	<p>Өрсөлдөөнийг дэмжсэн дэглэм болон шинэ зөвшөөрөл тус салбарт олгогдож эхэлснээр Telstra зэрэг хувийн өмчлөл бүхий олон өрсөлдөгчдийг бий болгосон.</p>
<p>Цахилгаан Мужийн түвшинд өрсөлдөгчгүй, босоо интеграцлагдсан өмчлөлийн хэлбэртэй байсан ба улсын хэмжээнд холбогдоогүй байв.</p>	<p>Олон тооны цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэгч компаниуд /жигжиглэнгийн худалдаачид зүүн эрэг орчимд үндэсний хэмжээнд өрсөлдөх болж, монополь сүлжээг бий болгосон.</p>
<p>Хий Улсын хил дотор худалдаалах, худалдаа хийхэд тулгардаг олон бэрхшээлтэй байсан.</p>	<p>Улс доторх хийн чөлөөт худалдаа; хийн дамжуулах хоолойд гуравдагч талын оролцоог хангах.</p>
<p>Төмөр замын ачаа тээвэрлэлт Муж бүр босоо интеграцчилал бүхий, өөрийн ачаа тээврийн монополь эрхтэй бөгөөд алдагдалд ордог; Ачааны галт тэрэг нь ихэвчлэн хилийн боомт дээр буулгадаг, муж хоорондын ачилтад ямар нэгэн хариуцлага хүлээлгэдэггүй.</p>	<p>Үндэсний хэмжээнд хувийн хэвшлийн 2 компани хувьчлагдсан. Төмөр замын тээврийн компани нь өнөөг хүртэл төрийн эзэмшилд байгаа.</p>
<p>Зам тээвэр Ялгаатай дүрмүүд нь ачааны машинууд хил хязгаарыг байнга чөлөөтэй давах боломжийг хязгаарласан; авто замын ашиглалтын хураамжийг доогуур түвшинд, ялгаатай байдлаар тогтоосон.</p>	<p>Үндэсний зам тээврийн дүрэмтэй болсон ба зам ашиглалтын хураамжийг авч байв.</p>
<p>Нисэх онгоц Нийтийн эзэмшлийн дотоодын болон олон улсын агаарын тээврийн компанийг тусгаарлаж, өрсөлдөөнөөс хамгаалж байв.</p>	<p>Дотоод болон гадаадын нислэг хийдэг Qantas хэмээх хувийн эзэмшлийн байгууллага байгуулагдсан.</p>
<p>Хөдөөгийн усны хэрэглээ Худалдааны бус, үнэгүй усаар тогтмол хангах болж, ялангуяа өртөг багатай үйл ажиллагаанд энэ бодлого чиглэсэн, усны өмчлөлийн эрхийн асуудал</p>	<p>Усыг газрын нэрээр хязгаарладаг бөгөөд усалгааны бүсэд түр болон байнгын худалдаа эрхлэх боломжийг олгодог Усны арилжааны дэглэм хэрэгжиж эхэлсэн.</p>
<p>Хотын усны хэрэглээ Зардалд суурьлаагүй үнэ тогтоосон.</p>	<p>Зардал, хэрэглээнд суурилсан үнийг тогтоосон.</p>

Бусад шинэчлэл

1. Жигжиглэнгийн худалдааны ажиллах цагт хяналт тавихаа больсон.
2. Архи, дарсны зөвшөөрөлд хяналт тавихаа зогсоосон.
3. Бизнесийн тусгай зөвшөөрлийг 72 хүртэл бууруулсан.
4. Томоохон дэд бүтцийн болон бусад чухал төслүүд хэрэгжиж эхэлсэн.
5. Хуулийн чиглэлийн зөвлөгөө өгөх, түүнийг сурталчлах, хамтын ажиллагаа зэрэг үйлчилгээнд хяналт тавихаа зогсоон, тус зах зээлийн монополь байдлыг өөрчилсөн.
6. Сувилахуйн мэргэжилтнүүдийг ангилан, эрүүл мэндийн чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах, мөн эрүүл мэндийн салбартай холбоотой өмчлөлийн асуудлыг чөлөөтэй болгон, эрүүл мэндийн салбар дахь хязгаарлалтыг зогсоосон.
7. Үр тарианы зах зээлийг чөлөөлсөн. Тухайлбал, будааны экспортын болон дотоодын монополь зах зээлийг чөлөөт өрсөлдөөнт болгосон.

8. Өндөг болон шувууны аж ахуйн тогтмол үнийн хязгаарлалт, гэрээний баталгаажуулалт, нийлүүлэлтийн хязгаарлалт зэрэг төвлөрсөн зохицуулалтыг халсан.
9. Бөөний болон жижиглэнгийн худалдааны үнийн хяналт, нийлүүлэлтийн хязгаарлалтыг арилгасан.
10. Загасны аж ахуйн удирдлагын хяналтыг шинэчилсэн. Тухайлбал, шилжүүлэгдэхгүй лицензийг үе шаттайгаар гаргах, зардлыг бүрэн нөхөн төлөх, илүү уян хатан байдлыг нэвтрүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч ажилласан.

Зураг 7. 8. Нийт хүчин зүйлсийн бүтээмжийн өсөлт, 1980–1990 ба 1990–2000 он

Эх сурвалж: OECD data, Giuseppe Nicoletti and Stefano Scarpetta, "Regulation, Productivity and Growth: OECD evidence", *Economic Policy* Vol. 18 No. 36 (April 2003), pp. 9–72.

2005 он гэхэд NCP реформын үр дүнд эдийн засгийн өсөлт 13 жилийн хугацаанд тасралтгүй өсөж бүтээмж илүү өндөр болсон. 1980–1990 онд Австрали Улс бүтээмжийн үзүүлэлтээр OECD-ийн орнуудын дунд сүүл мушгиж байсан бол 1990–2000 онд тэргүүлэгчдийн нэг болсон байна.

ТАВ. ХӨДӨЛМӨРИЙН ЗАХ ЗЭЭЛ

Хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалт

1970–аад оны дунд үед дайны дараа бодлого боловсруулагчдын Австралийн эдийн засгийг сэргээх гол арга хэрэгсэл нь аж үйлдвэрийн харилцааны бүтцийг өөрчлөх, төрийн идэвхтэй оролцоог хангах явдал байв. Фрейзерийн засгийн газар (1975–1983) болон Хавкийн засгийн газрын (1983–1987 онуудад) эхэн үед төвлөрсөн цалингийн зохицуулалтын байгууллагуудын эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх замаар цалингийн зохицуулалтыг хэрэгжүүлж, ажил хаялтыг бууруулах зорилго тавьж байв. 1980–аад оны дунд үе буюу Хөдөлмөрийн намын Засгийн газрын "Микро эдийн засгийн шинэчлэлийн хөтөлбөр"-ийг хэрэгжүүлж эхлэх хүртэл хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалтыг бууруулах, зогсоох ажил төдийлөн амжилт олоогүй юм. Харин 1980–аад оны эхээр төвлөрсөн бус хэлэлцээр⁴–ийн зохицуулалтыг оруулж ирсэн нь хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалтыг бууруулах, зогсоох үйл ажиллагаанд чухал нөлөөг үзүүлсэн.

Тогтмол цалингийн системийн үед ажилласан цаг, бүтээмжээс үл хамааран бүх ажилчид ижил цалин авч байсан нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг бууруулж, түүнчлэн цалингийн асуудлаас болж ажилчид болон эвлэлийн хооронд байнга мөргөлдөөн үүсэж байв. Түүнчлэн энэ систем нь баялгийг бий болгох боломжийг хаагаад зогсохгүй, тогтмол ханшийн системтэй хавсарснаар хөдөлмөрийн нийт зах зээлийн шок, нөлөөллийг шингээх чадварыг бууруулж байв. Цалингийн түвшин бодит цалин эсвэл ажилласан цагаар тогтох бус нийт ажилчдын тоонд суурилан тогтоогддог байсан нь нийгмийн зардлыг нэмэгдүүлэн, удаан хугацааны ажилгүйдлийг бий болгож байжээ.

Улмаар Хөдөлмөрийн зах зээлд цалингийн төвлөрсөн тогтолцоог хэрэгжүүлэх нь эдийн засаг дахь нөөцийн үр ашигтай хуваарилалтыг хязгаарлан, эдийн засаг дахь хөдөлмөрийн эрэлт өндөр салбар дахь хэрэгцээ, шаардлагыг хангаж чадахгүй байсан тул 1981 оны 7 дугаар сард Эвслийн ЗГ–аас тус системийг халж, төвлөрсөн бус хэлэлцээрийг нэвтрүүлэх шийдвэр гаргасан. Гэвч 1981–1982 оны хооронд хөдөлмөрийн зах зээлд цалингийн хөөрөгдөл үүсэж, ЗГ–аас тодорхой хэмжээний интервенц хийхийг оролдсон боловч үнийн хөөрөгдөл цаашид улам даамжирсаар байсан тул буцаад цалингийн төвлөрсөн индексжүүлсэн систем рүү шилжсэн.

Австралийн эдийн засаг нь боловсруулаагүй түүхий эдээс хэт хамааралтай, аж үйлдвэрийн салбар нь өрсөлдөх чадваргүй байсан тул түүхий эдийн үнийн уналтаас шалтгаалан урсгал тэнцэл алдагдалтай гарах болов. Мөн 1983 онд валютын ханшийн чөлөөт хөвөгч системтэй болж, 1985–1986 оны хооронд ханш 40 хувиар суларч, инфляци хөөрөгдсөнөөс үүдэн бодит цалин буурсан. Үүний дараагаар цалингийн дарамт, үр ашиггүй нөөцийн хуваарилалт зэрэг асуудлуудаас үүдэн ажил олгогчид, үйлдвэрчний эвлэлээс ирэх шүүмжлэл газар авч, мөн эдийн засаг болон улс төрийн хүчин задарч эхэлсэнтэй холбоотойгоор өөрчлөлт хийх шаардлага гарсан.

Ийнхүү 1986 онд Хөдөлмөрийн зах зээл нь бусад зах зээлийн адил зах зээлийн тэнцвэр эрэлт нийлүүлэлтээр тодорхойлогдож, өрсөлдөөн нь бүрэн ажил эрхлэлтийг дэмжин, хөдөлмөрийн нөөцийн үр ашигтай хуваарилалтыг хангана гэсэн утга агуулга бүхий Нео–либерализмийн үзэл баримтлалд суурилсан зохицуулалтыг бууруулах, зогсоох чиглэл бүхий “Шинэ эрх” хэмээх зохицуулалт гарч ирсэн. Тус зохицуулалтын хандлагыг мөн өөрөөр “managed decentralist” буюу “зохицуулалттай төвлөрсөн бус хандлага” гэдэг.

4 Decentralized bargaining

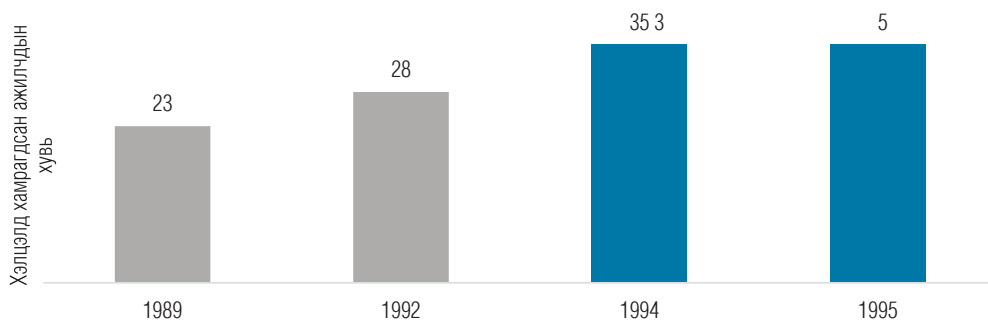
Үүний дараагаар 1987 онд Австралийн бизнесийн консулаас хэрэглэгчийн хэрэгцээ шаардлага, технологийн өөрчлөлт, чадварын шаардлагад суурилсан, илүү өрсөлдөөнд бүтээмжтэй ажлын орчныг бүрдүүлэхүйц “enterprise approach” буюу “аж ахуйн нэгжийн хандлага”-ыг гаргаж ирсэн. Өөрөөр хэлбэл ажлын байранд ажил олгогч болон ажилчдын хооронд цалин хөлсний талаарх хэлцэл хийгдэх боломжтой болсон гэсэн үг юм.

1993 онд “Салбарын харилцааны реформын тухай хууль” батлагдсанаар цаашдын зохицуулалтыг бууруулах, зогсоох үйл ажиллагааны дараагийн алхам болсон юм. Ингээд 1990–ээд оны дунд үеэс үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэн гэрээ хэлэлцээр хийгддэг харилцааны хэлбэрээс “хувийн гэрээт ажилтан” – ны хэлбэр буюу ажил олгогч болон тухайн ажилтан гэрээний нөхцөлийг харилцан тохиролцох хэлбэрт шилжсэн. Энэ нь ялангуяа уул уурхайн салбарт эрчимжиж байжээ.

Хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ ба үр дүн

Эхний хамгийн энгийн нөлөө нь төвлөрсөн бус хэлэлцээрийг албан ёсны болгож, өргөтгөх явдал байв. Зарим үйлдвэрүүд болон ажлын байруудад төвлөрсөн бус хэлэлцээр нь албан бус байдлаар хийгдэж байсан бөгөөд эдгээр гэрээ хэлэлцээр нь албан ёсоор бүртгэгдэх боломжтой болсон. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийн томоохон хэсэг нь тодорхой хэмжээний эсвэл огт туршлагагүй байсан тул “аж ахуйн нэгжийн хэлэлцээр”-ийн талаарх ойлголт авч, үүнд оролцох шаардлагатай байв.

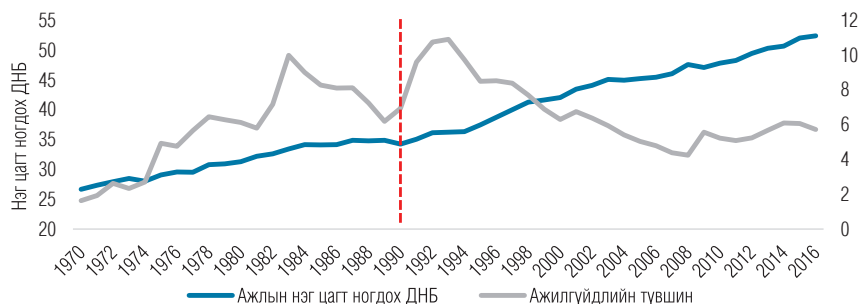
Зураг 7. 9. Аж ахуйн нэгжийн хэлцэлд хамрагдсан ажилчдын нийт ажилчдад эзлэх хувь

Хөдөлмөрийн зах зээлд 2000–аад оны байдлаар 3 ялгаатай цалингийн зохицуулалт явагдаж байна. Ойролцоогоор 30–40 хувьд ажилчид ажил олгогчтой ажлын байрны зарим болон бүх нөхцөлийг тохиролцсон “аж ахуйн нэгжийн хэлцэл” хийж байна, мөн 30 хувьд ажилчид ямар нэгэн байдлаар гэрээнд саналаа тусгах боломжгүй байдаг бол үлдсэн гуравны нэг хэсэг нь ажил олгогчтой “хувийн гэрээт ажилтан”-ы харилцаатай байна.

Түүнчлэн хөдөлмөрийн зах зээл дэх зохицуулалтыг бууруулах хууль, дүрэм гарснаар Хөдөлмөрийн зах зээлийг илүү чөлөөт зах зээл рүү шилжүүлж, хөдөлмөрийн зах зээл дэх бүтээмжийн үзүүлэлт улам сайжрахад эерэг нөлөөг үзүүлсэн. 1970–аас 1993 он хүртэл Австралийн ажлын нэг цагт ногдох ДНБ–ий хэмжээ дунджаар 32 ам.доллар байсан бол 1994 оноос 2016 оны хооронд дунджаар 45 доллар болж өссөн байна.

Зураг 7. 10. Австралийн хөдөлмөрийн бүтээмж ба ажилгүйдлийн түвшин

Эх сурвалж: OECD дата

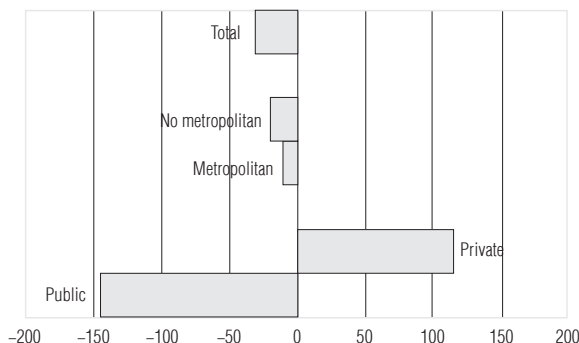
Хөдөлмөрийн зах зээлийн өрсөлдөөнийг дэмжсэнээр хөдөлмөрийн илүүдэл эрэлтийг хангах нөхцөлийг бүрдүүлснээс гадна, ажилчид хийснээрээ цалинжиж эхэлсэн нь нийт бүтээмжийг нэмэгдүүлэн, үйлдвэрлэлийн үр ашиг, орлогыг нэмэгдүүлж, улмаар нийт эдийн засаг дахь ажилгүйдлийн түвшинг бууруулах нөлөөг үзүүлсэн.

1970–аад оны үеэр Австрали Улсын эдийн засагт нийлүүлэлт болон эрэлтийн талын шок үүссэн ба цалин болон засгийн газрын зардлын огцом өсөлт нь эрэлтийг нэмэгдүүлж, 1973 онд тохиосон Газрын тосны үнийн өсөлт олон улсын хямралыг бий болгож Австрали Улсын экспортын эрэлтийг бууруулсан. Нийлүүлэлт болон эрэлтийн шокийн нөлөөгөөр инфляцийн түвшин өсөж, мөн цалингийн зардлын өсөлт нь хөдөлмөрийн зах зээлийн өртгийг нэмэгдүүлж, улмаар ажилгүйдлийн түвшинг нэмэгдүүлсэн. Ийнхүү 1983 онд нийт ажилгүйдлийн түвшин 9.7 хувьд хүрч байжээ. Үүний дараагаар дэлхийн санхүүгийн хямрал тохиож, Засгийн газрын бодит цалинг нэмэгдүүлэх шийдвэрийн үр дүнд буурч байсан ажилгүйдлийн түвшин 1992 онд түүхэн дээд цэг болох 11.2 хувьд хүрсэн боловч уян хатан цалингийн системийг нэвтрүүлснээр 2000–аад оны эхэнд 6.1 хувьд хүрч буурчээ.

Одоогийн хөдөлмөрийн зах зээл

Ажиллах хүчний бүтэц: 1999–2003 оны хооронд хувьчлалтай холбоотойгоор төрийн ба дэд бүтцийн сектор дахь ажилчдын тоо 31,000–аар буурсан. Гэвч 1990–ээд оны эхний хагаст энэхүү бууралт тохиосон бөгөөд дараагийн жилүүдэд өсөлттэй байсан юм. 1990–1995 онд нийт ажлын байрны тоо 50,000–аар буурсан бол дараагийн 8 жилийн хугацаанд 19,000–аар нэмэгджээ.

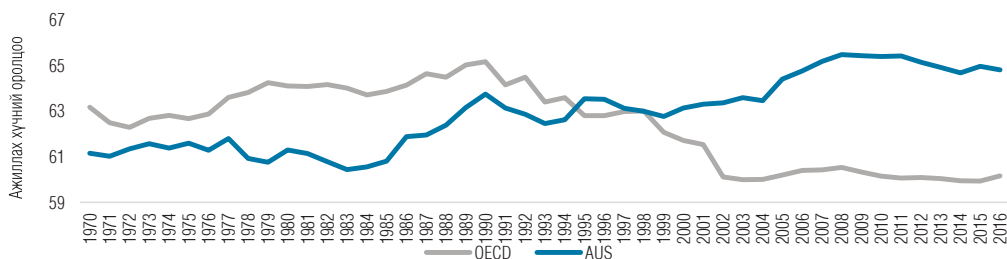
Зураг 7. 11. 1990–2003 он хоорондын дэд бүтцийн салбарууд дахь ажилчдын тоо /мянган ажилчин/

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо, “Ажилчдын орлого, ашгийн судалгаа”

Ажиллах хүчний оролцоо: Нийт ажиллах хүчинд эзлэх ажиллаж байгаа болон идэвхтэй ажил хайж буй иргэдийн тоог ажиллах хүчний оролцоо гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлдэг билээ. 1970 оноос 1994 оныг хүртэл OECD орнуудын ажиллах хүчний оролцоо дунджаар 63.7 хувь байсан бол Австралийн хувьд 2 хувиар доогуур түвшинд буюу 61.7 хувь байв. Харин 1995 оноос эхлэн Австралийн ажиллах хүчний оролцоо OECD орнуудаас дээгүүр болж 2016 оны байдлаар 64.8 хувьд хүрээд байна.

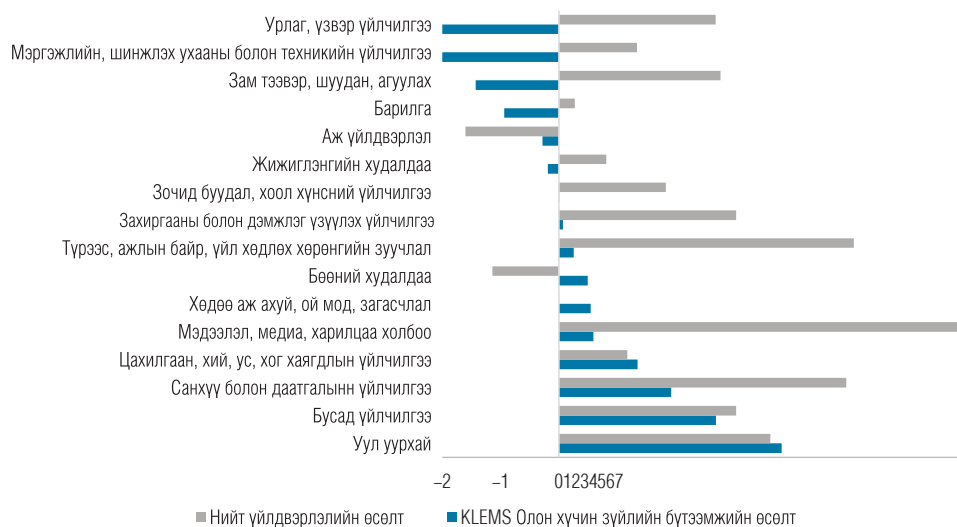
Зураг 7. 12. Австрали болон OECD-ийн орнуудын ажиллах хүчний оролцоо

Эх сурвалж: OECD дата

Хөдөлмөрийн бүтээмж: Хөдөлмөрийн бүтээмжийг илэрхийлдэг олон үзүүлэлт байдгийн нэг нь KLEMS MFP⁵ буюу олон хүчин зүйлсийн бүтээмжийн үзүүлэлт юм. Уг үзүүлэлтийг тооцохдоо нийт үйлдвэрлэлийн индексийг үйлдвэрлэлийн орцын одоогийн үнээр жигнэсэн үйлдвэрлэлийн хүчин зүйлсийн индексэд харьцуулдаг. 2014–2015 оны хооронд Австрали Улсын олон хүчин зүйлийн бүтээмжийн өсөлтийг салбараар ангилан үзвэл, уул уурхайн салбарт хамгийн өндөр байгаа юм. Түүний дараагаар санхүү болон даатгалын үйлчилгээ, мөн цахилгаан хий ус хог хаягдлын үйлчилгээний салбарын бүтээмжийн өсөлт өндөр гарчээ.

Зураг 7. 13. KLEMS Олон хүчин зүйлийн бүтээмжийн өсөлт

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо

5

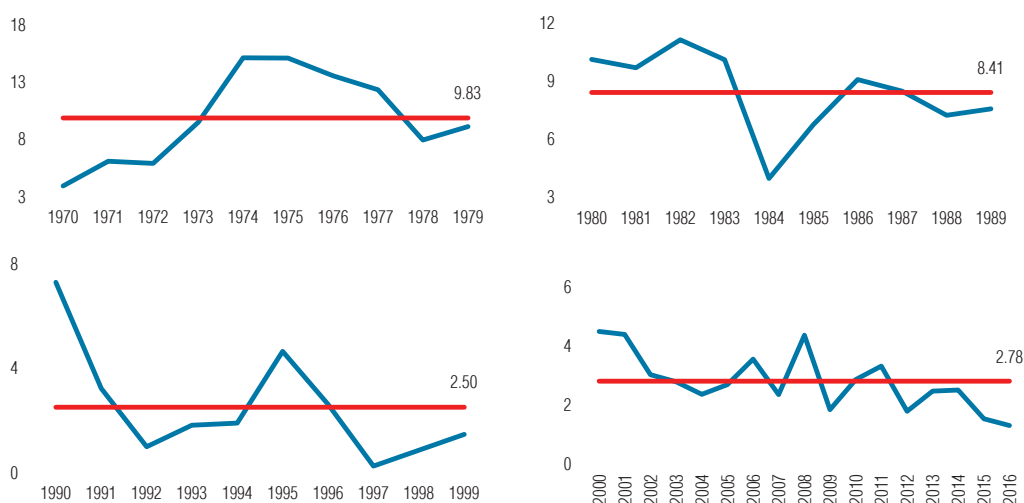
KLEMS Multifactor productivity	
Definition	$\frac{\text{Quantity index of gross output}}{\text{Quantity index of combined inputs}}$
	Quantity index of combined inputs = Quantity index of (different types of) labour, capital, energy, services, each weighted with its current-price share in total gross output.

ЗУРГАА. МӨНГӨНИЙ БОДЛОГО

Мөнгөний зах зээлийн нөхцөл байдал

1970–аад оныг хүртэл Австрали Улсын инфляцийн түвшин бага байсан. 1970–аад оноос эхлэн бодит цалингийн, засгийн газрын зардлын болон газрын тосны үнийн өсөлтүүд, мөн нийлүүлэлтийн шок зэргээс шалтгаалан үнийн түвшин өсөж 1974 онд 15.1 хувьд хүрсэн. Хямралаас шалтгаалан эрэлт буурч, цалингийн өсөлт зогссоноор инфляцийн түвшин 1984 онд 4 хувь хүртэл буурсан. 2000 оноос хойш Австрали Улсын инфляцийн түвшин дунджаар 2.8 хувьтай байна.

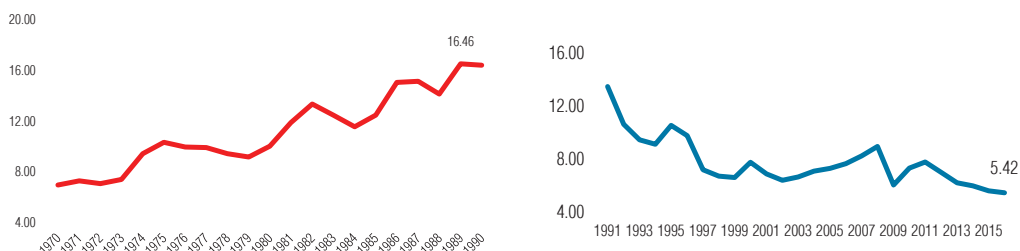
Зураг 7. 14. Инфляцийн түвшин

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

1970–аад оныг хүртэл 5 орчим хувьтай байсан зээлийн хүүгийн түвшин 1970 оноос эхлэн өссөөр 1989 онд хамгийн өндөр буюу 16.46 хувьд хүрсэн бөгөөд үүнээс хойш буурсаар 2016 оны байдлаар жилийн 5.42 хувьтай байна.

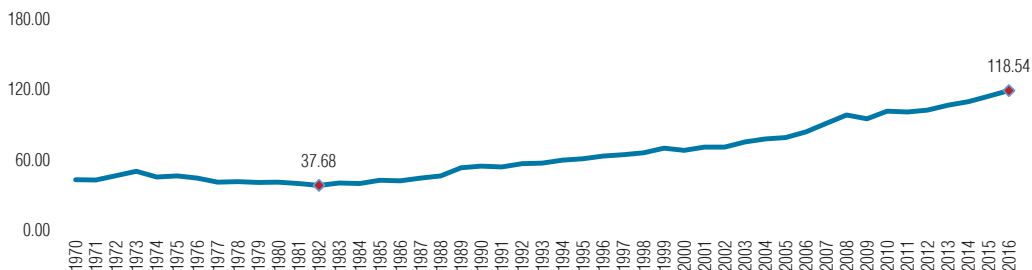
Зураг 7. 15. Хүүгийн түвшин

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

Мөнгөний нийлүүлэлтийг илэрхийлдэг үзүүлэлт болох Broad Money-г ДНБ-д харьцуулсан харьцаа 1980 оныг хүртэл 40 гаруй хувьтай байсан бол 1982 онд мөнгөний нийлүүлэлт бууран хамгийн бага түвшиндээ буюу 37.7 хувьд хүрсэн. Мөнгөний нийлүүлэлт өссөөр 2016 оны байдлаар ДНБ-ээс 1.2 дахин их буюу 118.5 хувьтай байна.

Зураг 7. 16. Мөнгөний нийлүүлэлтийн ДНБ-д эзлэх хувь

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

Мөнгөний бодлогын үе шат

Дайны дараах Австралийн мөнгөний бодлогыг ерөнхийд нь дөрвөн хэсэгт хувааж болно.

1. 1970–аад оны эхэн хүртэл үргэлжилсэн тогтмол валютын ханшийн тогтолцоотой үе;
2. 1976–1985 оны хоорондох мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогын үе;
3. 1990 оны эхэн хүртэл үргэлжилсэн мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогын шилжилтийн үе;
4. 1993 оны инфляцийг онилсон бодлогын үе.

- **Тогтмол валютын ханшийн тогтолцоотой үе**

Дайны дараа үеэс буюу 1931 оноос хойш Австрали доллар нь Их Британийн фунт стерлингтэй уягдсан валютын ханшийн системтэй байв. 1970–аад он хүртэл валютын ханшийн системд томоохон хоёр өөрчлөлт гарсан. Нэгдүгээрт, 1949 онд Их Британи Улс фунт стерлингийн алт болон Америк доллартай уясан ханшийн түвшнээ сулруулахад Австрали Улс ханшаа дагаж сулруулсан. Хоёрдугаарт, 1967 онд Их Британи Улс ханшаа дахин сулруулахад Австрали үүнийг дагаагүй байна. Өөрөөр хэлбэл Австрали долларын фунт стерлингтэй харьцуулсан валютын ханш 1931–1967 он хүртэл өөрчлөгдөөгүй бол, 1949–1971 онд Америк доллар илүү чухалд тооцогдож байсан тул ам.доллартай харьцах харьцааг хэвээр хадгалан, стерлингийн ам.доллартай харьцах ханшийн сулруулалтыг дагаагүй байна. Тогтмол ханшийн түвшин нь Австрали Улсын хувьд мөнгөний бодлогын гол тулгуур байв.

1971 онд Австрали долларын ханшийг дахин тохируулсан бөгөөд үүнээс хойш энэ давтамж нь нэмэгдсэн. 1971 оноос хойш 1976 онд тогтмол болон хөвөгч ханшийн холимог систем /peg system/-г хэрэгжүүлэх хүртэл 6 удаагийн тохиргоо хийгдсэн бөгөөд улмаар 1983 онд хөвөгч ханшийн системд шилжих шийдвэрт хүргэв. Бреттон Вудсийн системийн үед ихэнх валютууд Америк доллартай уягдсан байсан. Тийм ч учраас тухайн улсуудын макро эдийн засгийн бодлогод Америк доллар чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байв. АНУ нь төсвийг тэнцвэржүүлэх, инфляцийн түвшинг бууруулах сангийн болон мөнгөний бодлого баримталж байсан нь бусад улсууд болон Австралийн хувьд инфляцийн түвшин нь бага байхад нөлөөлжээ.

Гэвч энэ нөхцөл 1960–аад оны дунд үеэс өөрчлөгдөж эхэлсэн бөгөөд Вьетнамын дайнтай холбоотойгоор батлан хамгаалах салбарын зардал нэмэгдэж, 1964, 1965 онд цэрэг армитай холбоотой татварын хөнгөлөлт үзүүлсэн нь АНУ–ын сангийн бодлогыг тэлэхэд хүргэв. Энэ нь АНУ–ын инфляцийн түвшинг нэмэгдүүлсэн бөгөөд үүнээс үүдэн бусад улсууд долларын нөөцийг нэмэгдүүлэхэд анхаарах болсон нь дотоодын макро эдийн засгийн бодлогыг сулруулж, инфляцийн түвшинг өсгөсөн байна. Ийнхүү Бреттэн Вудсийн систем үр дүнгүй болж, тогтмол ханшийн систем хэрэгжүүлж байсан улс орнуудын эдийн засгийг муудаж, инфляцийн түвшин нь дагаж хөөрөгдүүлэх үр нөлөөтэй байсан тул хэрэгжиж байсан ханшийн систем нуран унасан. Харин Австрали Улсын эдийн засаг нь түүхий эдийн экспортоос өндөр хамааралтай байсан тул дээрх нөхцөл байдал экспортод сөргөөр нөлөөлж, төлбөрийн тэнцлийн хязгаарлалт болон дотоодын бодлогын үр нөлөөг сулруулж, үр дүнд нь 1970 оны эхээр АНУ–г давсан өндөр инфляцитай болжээ.

Филлипсийн муруйн өсөлт, бууралт

1970 оноос өмнөх бодлого ихээхэн амжилттай хэрэгжсэн бөгөөд хэт өндөр инфляци бий болох нь ховор байв. Гэвч 1970–аад оны үед инфляци болон ажилгүйдлийн түвшин нэгэн зэрэг ихээр нэмэгдсэн. Энэ нь онолын хувьд инфляци нь хэт их эрэлтээс үүддэг бол ажилгүйдэл нь эрэлт хангалтгүй байгаа дохио өгдөгтэй зөрчилдөж байна. Үүнийг тайлбарлах нэг хүчин зүйл нь үйлдвэрлэлийн хэмжээ болон тогтвортой инфляцийн үеийн ажил эрхлэлтийг бууруулсан нийлүүлэлтийн шок юм. Нийлүүлэлт талаас 1970–аад оны газрын тосны үнийн өсөлт, харин эрэлт талаас бодит цалингийн шок байсан. Зарим бодлого боловсруулагчид, эдийн засагчдын хувьд тогтвортой Филлипсийн муруйг чухалчилдаг бөгөөд, өндөр инфляцитай байх нь ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлнэ гэж үздэг байна. Гэвч энэ нь богино хугацааны хувьд ашигтай боловч урт хугацаандаа эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлдэг.

- **Мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогын үе**

Мөнгөний нийлүүлэлтийн тогтвортой өсөлт нь эдийн засгийн хэвийн өсөлтийг хангах, инфляцийг бууруулахад хүргэдэг гэж Фридман үзэж байв. 1970–аад оны эхэн үеэс эхлэн АНУ, Герман, Их Британи, Швейцар гэх зэрэг улсууд мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон мөнгөний бодлогыг баримталж эхэлсэн байна. Австрали Улс ч мөн энэ жишгийг дагаж эхэлсэн ба 1976–1985 оныг хүртэл жил бүр М3 мөнгөний өсөлтийн таамаглалыг гаргадаг байжээ.

Мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогын хүрээнд Австрали Улс урт хугацааны зорилт болох инфляцийг бууруулах зорилтдоо амжилттай хүрч чадсан. 1975–1985 оны хооронд Австрали Улсын инфляцийн түвшин буурч байсан хэдий ч 1980–аад оны дунд үед OECD–н гишүүн орнуудтай харьцуулахад нэлээд өндөр байжээ.

Хүснэгт 7. 5. Инфляцийн түвшин, 1975–1996

Улс	Үе	Зорилтот түвшнээсээ хазайх дундаж хазайлт	Зорилтот түвшнээ хангасан жилийн бодлого хэрэгжүүлэх хугацаанд эзлэх хувь
Австрали	1977–85	2.6	33.3
Канад	1976–82	1.3	71.4
Франц	1977–96	2.5	50.0
Герман	1975–96	1.8	54.5
Итали	1975–96	2.7	31.8

Швейцар	1975–96	2.6	47.6
Их Британи	1976–96	2.7	52.4
АНУ М2	1975–96	1.5	63.6
АНУ М3	1975–96	1.8	40.9

Эх сурвалж: Edey (1997)

Мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогыг баримтлахад хоёр нийтлэг асуудал тулгардаг бөгөөд Австрали Улсад ч мөн уг асуудлууд тулгарсан. Эхнийх нь хяналтын асуудал юм. Мөнгөний бодлогын зорилтот түвшнээ тогтмол хадгалахын тулд хяналт сайн тавих шаардлага үүсдэг хэдий ч ихэнх тохиолдолд мөнгөний нийлүүлэлтийг хянаж чаддаггүйн улмаас зорилтот түвшиндээ хүрч чадахгүй байх асуудал үүсдэг. Дараагийн нэг асуудал нь мөнгөний нийлүүлэлт болон мөнгөний бодлогын урт хугацааны зорилт болох инфляци, нэрлэсэн ДНБ зэргийн хоорондын хамаарал тогтвортой бус байдаг. Уг хоёр асуудлаас шалтгаалан ихэнх улс орнууд мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлого баримтлахаа зогсоож байв.

1983 оны үед мөнгөний бодлого нь бусад макро түвшний цалин хөлсний болон төсвийн бодлоготой нягт уялдаатай байсан. Өөрөөр хэлбэл, эдийн засгийн хямралыг даван туулахын тулд Засгийн газар зардлаа танаж, мөнгөний хатуу бодлого болон бусад хавсрах бодлогуудыг хэрэгжүүлэн хямралыг зогсоох шийдвэрт хүрсэн. Энэ хугацаанд бодит цалинг хэт өндөр тогтоосон байсан бөгөөд бодит цалин хөлсийг бууруулах Цалингийн түр зогсолт (1982 онд Фрастерийн Засгийн газрын сүүлийн жилд хэрэгжсэн) хийж байв. Цалингийн түвшин хэт өндрөөр тогтсон байсан нь нийт эрэлтийг нэмэгдүүлэн, инфляцийг цаашид улам хөөрөгдүүлэх нөлөөтэй байсан юм. Иймд мөнгөний бодлого нь цалингийн бодлогыг дэмжихийн тулд нэрлэсэн орлогын зохистой өсөлтийг хангахад чиглэсэн.

1983 оны 12 дугаар сард ханшийн чөлөөт хөвөгч системд шилжсэн нь бодлогын арга хэмжээг өөрчлөх, санхүүгийн зах зээл дэх хязгаарлалтуудыг бууруулах шаардлагыг бий болгосон. Зохицуулалтыг бууруулж, эдийн засгийг илүү чөлөөтэй болгож байсан нь тухайн үеийн мөнгөний бодлоготой харшилж байв. Иймд Австрали Улсын засгийн газар холимог зохицуулалтын аргыг хэрэгжүүлэхээр болсон.

1985–аас 1986 оны хооронд бодит цалин болон төсвийн алдагдлыг бууруулах нь эдийн засгийн хувьд гол асуудал болсон тул үүнийг мөнгөний бодлогоор дамжуулан хэрэгжүүлэх болсон. Тухайн үед урсгал тэнцлийн алдагдал их хэмжээнд байсан нь валютын ханшид, цаашлаад инфляцид дарамт учруулж байв.

1985 оны эхэн гэхэд дотоодын валютын ханш 35 хувиар суларч, урсгал тэнцэл алдагдалтай гарсан бөгөөд үнийг тогтворжуулах бодлогын хүрээнд инфляцийн эхэн үед нөлөөллийг хүлээж авах, дараагийн үеэс сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах бодлогын арга хэрэгслийг хэрэгжүүлсэн. Энэ үед цалинг тодорхой хэмжээгээр бууруулах арга хэмжээг авч байжээ.

1985 оны 11 сард хүүгийн түвшин сүүлийн 10 жилд хамгийн дээд цэгтээ хүрсэн. Энэ үед валютын ханшийг тогтворжуулах нь үндсэн асуудал байсан бөгөөд хүүгийн түвшнийг байх ёстой зохистой хэмжээнд хүртэл тохируулж чадахгүй байв. Гадаад валютын интервенцийг стерилизаци хэлбэрээр хийж байсан. Харин хүүгийн түвшин нь суурь мөнгийг өөрчилсний үр дүнд бус, тогтоосон түвшнээр тодорхойлогдож байв.

1980–аад оны дунд үеэс Австрали Улс санхүүгийн зах зээлийн зохицуулалтаа сулруулснаар банк, санхүүгийн байгууллагын зах зээлд эзлэх хувь хурдацтайгаар өсөж эхэлсэн. Үүний үр дүнд мөнгөний

нийлүүлэлт, инфляци болон нэрлэсэн орлого хоорондын хамаарал багасаж эхэлсэн бөгөөд 1985 онд МЗ мөнгөний өсөлт 17.5 хувьд хүрсэн хэдий ч инфляцийн түвшин буурч эхэлснээр мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх нь үр ашиггүй болсон.

- **Мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогын шилжилтийн үе**

Хөвөгч ханшийн тогтолцоотой олон улс орнууд мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлогыг баримтлахаа больж, инфляцийн түвшнийг бууруулан эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг тогтворжуулах бодлого баримталж эхэлсэн.

Австрали Улсын хувьд мөнгөний нийлүүлэлтийг онилох бодлого баримтлахаа больсны дараагаар тохирох бодлогыг олохоор хэдэн жилийн туршид эдийн засгийн нөхцөл байдлыг судалж, бодлогын шийдвэр гаргахаар зэхэж байв. Хүүгийн түвшин, валютын ханш, мөнгөний нийлүүлэлт, инфляци, хөрөнгийн үнэ, богино, дунд болон урт хугацааны бодлогын зорилт, ерөнхий эдийн засгийн үзүүлэлт зэргийг харгалзан үзэж бодлогын судалгааг хийж байжээ.

1987–1989 он нь бодлогын шилжилтийн үе байсан ба дараагийн үе хүртэл боловсруулагдах шатандаа байсан. Мөн үед инфляцийн түвшин 10–аас доош хувьтай байсан ба бодлого боловсруулагчид үнийн түвшинг тогтвортой хадгалахын тулд цаашид ч бууруулах шаардлагатай гэж үзэж байв. 1989 оны сүүл гэхэд хөрөнгийн үнийн инфляци бий болж, улмаар бодлогын шийдвэр гаргах шаардлагатай болсон. Бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ богино хугацаанд үнийн тогтвортой байдлыг хангах, олон улсад өрсөлдөх чадвараа бууруулахгүйгээр валютын ханшаар дамжуулан инфляцийг хянах, мөн цалингийн түвшинг бууруулах зэрэг арга хэмжээнүүдийг авч байв. Төв банкны хувьд инфляцийн түвшинг бууруулах зорилтоо хадгалсаар байсан бөгөөд түүний хэрэгжүүлж байсан мөнгөний хатуу бодлогын реформын нөлөө өндөр үүрэгтэй байв.

Бодлого гаргагчид мөнгөний бодлогын зорилтыг инфляцийн түвшнээр дамжуулан ажилгүйдэл, эдийн засгийн өсөлт, төлбөрийн тэнцэл зэрэг эдийн засгийн бодит хувьсагчдад нөлөөлнө хэмээн тодорхойлж, инфляцийг онилсон мөнгөний бодлогод шилжсэн.

- **Инфляцийг онилсон мөнгөний бодлогын үе**

Их Британи, Шинэ Зеланд зэрэг улсууд шиг мөнгөний бодлогын дэглэмээ огцом өөрчилсөн улсуудаас ялгаатай нь Австрали Улс инфляцийг онилсон мөнгөний бодлогод аажмаар шилжсэн. Австрали Улс нь Шинэ Зеланд, Канад зэрэг улсуудын мөнгөний бодлогын загварыг дуурайсан бөгөөд уг загварыг өөрийн улсад тохирсон, илүү уян хатан болгох, олон нийт, улс төрийн дэмжлэгийг авах зэрэг шалтгааны улмаас бодлогын шилжилт нь бусад улс оронтой харьцуулахад удаан байсан.

Австрали Улс нь 1993 оноос эхлэн инфляцийг онилсон мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлж эхэлсэн ба инфляцийг 2–3 хувьд байлгах зорилтыг тавьсан.

Хүснэгт 7. 6. Инфляцийн түвшин, 1990–1994

Улс	Инфляцийг онилсон бодлого шилжсэн хугацаа	Зорилтот түвшин
Шинэ Зеланд	1990.03	0–3
Канад	1991.02	1–3

Их Британи	1992.10	2.5
Швед	1993.01	1-3
Финланд	1993.02	2
Австрали	1993	2-3
Испани	1994, зун	0-3

Эх сурвалж: BIS 1996 оны жилийн тайлан

Бусад улс орнуудын туршлагаас харахад өмнөх бодлогын нөлөөгөөр хямрал тохиосны улмаас бодлогын хэлбэрээ өөрчилж байсан бол Австрали Улсын хувьд эдийн засгийн хямралаас үүдэн бодлогын хэлбэрээ өөрчлөөгүй. Өмнөх бодлогын үед Австрали Улсын инфляцийн түвшин аль хэдийн буурчихсан байсан ба мөнгөний нийлүүлэлтийг онилсон бодлого хэрэгжүүлэх нь үр ашиггүй болж эхэлсэн учраас инфляцийг онилсон мөнгөний бодлогод шилжсэн.

Өмнөх 20 жилийн түүхэнд хамгийн өндөр түвшинд хүрээд байсан инфляци 1990 оны үед дунджаар 2-3 орчим хувьтай болж буурав. Австрали Улс нь 1980-аад оны сүүл үеэр инфляцийн өндөр түвшнээс хамгаалах зорилгоор мөнгөний хатуу бодлого баримталж байсан. 1990, 1991 оноос эдийн засгийн хямралын нөлөө Австрали Улсад ажиглагдаж эхэлсэн бөгөөд 1980-аад оноос хэрэгжүүлж эхэлсэн реформын үр дүнд 1990-ээд оны хямрал эдийн засагт хүчтэй нөлөөллийг үзүүлээгүй, харин бусад улс оронтой харьцуулахад богино хугацаанд эдийн засгаа эргэн сэргээж чадсан юм. Гэхдээ хямралын үед мөчлөгийн дагуу инфляцийн түвшин буурсан хэдий ч, энэ нь өөрөө хэвийн үзэгдэл биш тул бодлого гаргагчид инфляцийн түвшинд анхаарлаа хандуулж эхэлсэн.

Мөн 1990 оны эхэн үеэс хөвөгч ханшийн тогтолцоонд шилжсэнээс шалтгаалан Австралийн мөнгөн тэмдэгийн ханш суларч эхэлсэн бөгөөд үүнээс шалтгаалан гадаад худалдааны нөхцөл муудаж улмаар инфляцийн түвшинд нөлөө үзүүлж эхэлжээ. 1992 он гэхэд ханш 15 хувиар суларч байв. Уг нөхцөл байдлын тухайд Австрали Улсын төв банкнаас эрхлэн гаргадаг жилийн тайланд “Гадаад валютын арилжааны зах зээлд хямрал нүүрлээгүй учраас ханш 20 хувиар сулрах нь Австралийн ирээдүйн өрсөлдөх чадварт чухал нөлөө үзүүлнэ” хэмээн дурдсан байдаг.

Одоогийн мөнгөний бодлого

Хөвөгч ханшийн системтэй Австралийн хувьд ихэнх хөгжсөн улсуудын адилаар богино хугацааны зээлийн хүүг удирдах замаар мөнгөний бодлогын зорилтуудаа хэрэгжүүлдэг. Инфляцийг онилсон мөнгөний бодлого нь дотоодын мөнгөн тэмдэгийн тогтвортой байдлыг хангах, бүрэн ажил эрхлэлтийг хадгалах, иргэдийн сайн сайхан байдлыг нэмэгдүүлэх гэсэн үндсэн 3 зорилттой байдаг. Үүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд хэрэглээний үнийн инфляцийг дундаж түвшин буюу 2-3 хувьд барихыг зорьдог байна. Төв банкнаас бодлогын хүүг өөрчлөх замаар зээлийн хүүд нөлөөлдөг бөгөөд энэ нь зээлдэгч, зээлдүүлэгчийн үйл хөдлөл болон эдийн засаг дахь үйл ажиллагаа, цаашлаад инфляцийн түвшинд нөлөөлдөг байна.

ДОЛОО. САНГИЙН БОДЛОГО

1980 болон 1990–ээд оны эхэн үеийн хямралын үед Австрали Улсын төсвийн алдагдал нь түүхэн дэх хамгийн доод хэмжээнд хүрч ДНБ–ий 3–5 хувьтай тэнцэж байв. Иймд, тухайн онуудад дунд хугацааны төсвийн тэнцлийг тогтворжуулах бодлогыг хэрэгжүүлсэн юм. Энэхүү бодлогын стратеги нь эдийн засгийн мөчлөгийн туршид төсвийн илүүдлийг бий болгохыг зорьдог ба дараах элементүүдээс бүрддэг:

1. Төсвийн алдагдлыг бууруулж, төсвийн тэнцлийг сайжруулах
 - a. Засгийн газрын зарим зардлыг танах
 - b. Засгийн газрын өрийг бууруулах
 - c. Татварын системийн зохистой бодлого хэрэгжүүлэх
2. Үндэсний хуримтлалыг нэмэгдүүлэх

Төсвийн тэнцлийг сайжруулах:

Австралийн Засгийн газар нь 1980–аад оны дундуур дунд хугацааны төсвийн дүрэм буюу fiscal rules–ийг хэрэгжүүлж эхэлсэн ба тус дүрэмтэй холбогдуулан 1985–1986 оны төсөвт гурван амлалт өгсөн. Үүнд:

- Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд татварын орлогыг нэмэгдүүлэхгүй байх /татварын дарамтыг бууруулах/;
- Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд засгийн газрын зардлыг бууруулах;
- Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд төсвийн алдагдлыг бууруулах байв.

Өөрөөр хэлбэл, Засгийн газар өрийн үлдэгдэл болон татварын дарамтыг нэмэгдүүлэлгүйгээр зардлаа танах замаар төсвийн алдагдлаа бууруулахыг зорьсон.

Нэн тэргүүнд төрийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлснээр 1984 онд ДНБ–ий 3х хувьтай тэнцэж байсан төсвийн алдагдал нь 5 жилийн дараа буюу 1988 онд ашигтай гарч ДНБ–ий 1¼ хувьд хүрсэн юм. Энэ бодлого нь 1988 оноос 1990 оны эхэн үе хүртэл төсвийн тэнцлийг ашигтай гаргасан ч 1992 онд төсвийн алдагдал нь ДНБ–ий 5 хувьтай тэнцэж түүхэн дэх хамгийн муу үзүүлэлт болов. Энэ үед 1980 онд хэрэгжүүлсэн бодлогоо дахин хэрэгжүүлснээр 1998 он гэхэд төсвийн тэнцэл нь ДНБ–ий 2 хувьтай тэнцэж ашигтай гарч чадсан юм.

Зураг 7. 17. Австралийн засгийн газрын төсвийн тэнцэл, ДНБ-д эзлэх хувиар, 1980–2005 он

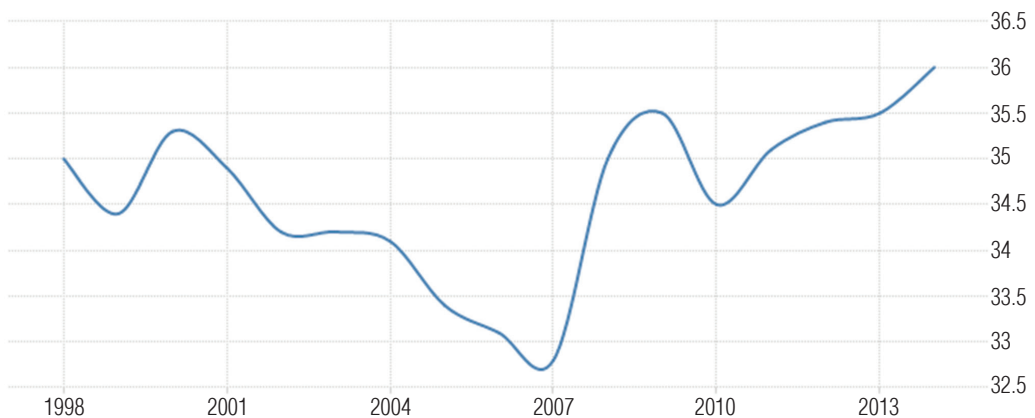

Эх сурвалж: Австралийн сангийн яам

■ Засгийн газрын зардлыг бууруулах

Төсвийн тэнцлийг сайжруулах хүрээнд, нэн тэргүүнд засгийн газрын зардлыг бүх түвшинд бууруулах арга хэмжээ авахыг зорьсон. ДНБ-д эзлэх засгийн газрын зардлын хэмжээ 1990-ээд оноос 2007 он хүртэл хурдацтай буурсан. Үүнд, төрийн өмчийн аж ахуйн нэгжүүдийг корпорацчилах, хувьчлах замаар төрийн нийт албан хаагчдын орон тоог бууруулан, засгийн газрын зардлыг бууруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн. Энэ тухай төрийн секторын реформ болон хувьчлал бүлэгт тодорхой авч үзсэн билээ.

Зураг 7. 18. ДНБ-д эзлэх засгийн газрын зардлын хувь, 1998–2015 он

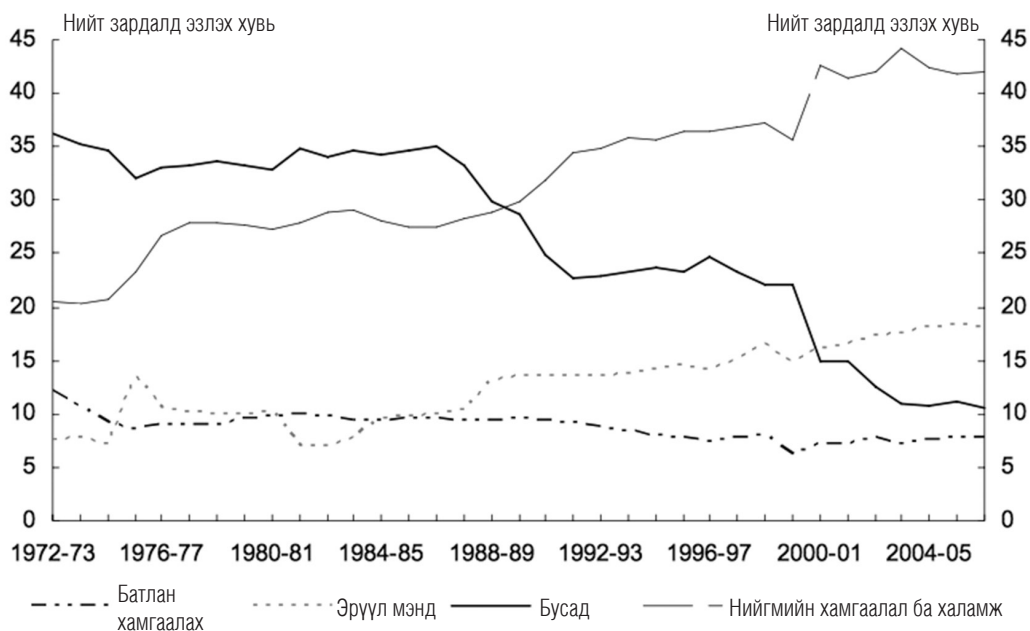
Эх сурвалж: www.tradingeconomics.com

Засгийн газрын оновчтой хөрөнгө оруулалт: Ихэнх хөгжиж буй орнуудын нэгэн адил Австралид хүн амын нас баралтын түвшин буурч, насжилт удааширсаар байсан бөгөөд 1990-ээд онд нийт хүн амд

эзлэх 65 ба түүнээс дээш насныхан дараагийн арван жилд хоёр дахин өсөх төлөвтэй байлаа. 1996 онд Австралийн засгийн газрын санхүүжилтээр зохион байгуулсан Аудитын үндэсний хорооны илтгэлд насжилт ба нийгмийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардал нь засгийн газрын зардалд ихээхэн нөлөөтэй талаар болоод Засгийн газар насжилттай холбоотой урт хугацааны сангуудыг нэмэгдүүлэх хэрэгтэйг дурдсан. Тиймээс 1996 оноос төсвийн илүүдлийг Засгийн газрын ирээдүйд үүсэх өр төлбөрийг санхүүжүүлэх, хойч үед үүсэх санхүүгийн дарамтыг бууруулах зорилготой ирээдүйн санг байгуулахаар ашиглаж эхэлсэн.

Зураг 21–т 1972–2005 оны хоорондох Засгийн газрын нийт зардалд эзлэх батлан хамгаалах, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж болон бусад салбарт зориулж буй зардлын хэмжээг харуулав. Үүнээс харахад, 1970 онд засгийн газрын нийт зардлын 20–оод хувийг нийгмийн халамжийн зардал эзэлдэг байсан бол 1990 оноос нийгмийн халамж, эрүүл мэндэд зориулах зардал нь 50–аас дээш хувийг эзлэх болжээ.

Зураг 7. 19. Засгийн газрын зардалд салбаруудын зардлын эзлэх хувь, 1972–2005 он

Эх сурвалж: *Intergenerational report 2002*

Хүснэгт 5 –д, 2017 оны 9 сарын байдлаар хэрэгжиж байгаа засгийн газрын сангуудыг харууллаа.

Хүснэгт 7. 7. Засгийн газрын санхүүжилттэй сангууд

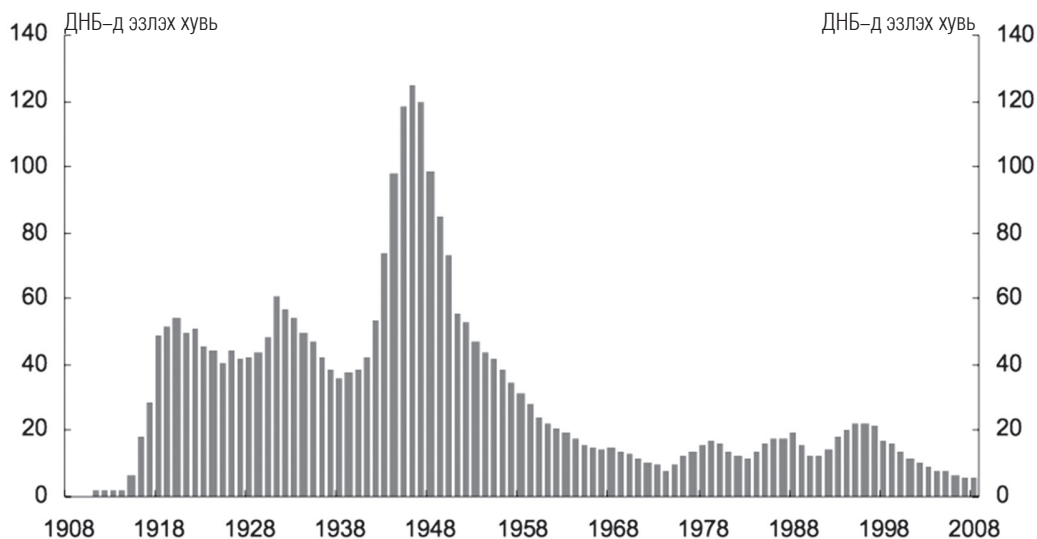
Сангууд	Байгуулагдсан огноо	2017.9.30-ны байдлаарх төсөв (тэрбум \$)	Зорилго
Ирээдүйн сан	2006.4.3	134.5	Тэтгэвэрт гарах хүмүүст тэтгэврийг нь бүрэн өгөх зорилготой. (Засгийн газрын ирээдүйд үүсэж болох өр)
Эрүүл мэндийн судалгааны ирээдүйн сан	2015.8.26	6.9	Анагаах ухааны судалгаа, шинэчлэлийг дэмжихэд зориулсан
Хөдөлмөрийн чадвараа алдагсдад зориулсан Австралийн сан	2014.7.1	10.5	Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн үндэсний даатгалын тогтолцоонд хамаарах засгийн газрын зардлыг санхүүжүүлэх зорилготой.
Үндэсний барилгын сан	2009.1.1	7.6	Дэд бүтцийн чухал салбаруудад санхүүжилт олгох зорилготой. (the Building Australia fund, the Education investment fund)

Эх сурвалж: finance.gov.au

- Засгийн газрын өрийг бууруулах

Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараахан Австрали Улсын засгийн газрын өрийн үлдэгдэл нь нийт дүнгээр ДНБ-ий 100-аас дээш хувийг эзэлж байв. 1970-аад оны дунд үе хүртэл төсвийн хатуу бодлогыг хэрэгжүүлснээр ДНБ-д эзлэх өрийн харьцаа дараагийн арван жилд хурдацтай буурч 1980 он гэхэд 10 орчим хувь болсон.

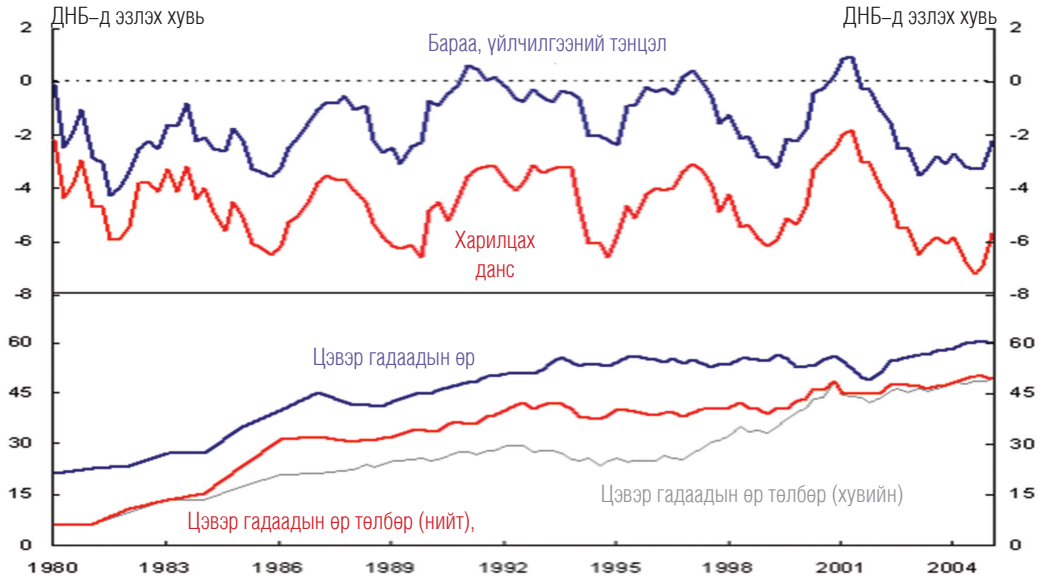
Зураг 7. 20. ДНБ-д эзлэх Засгийн газрын нийт өр, 1908–2008 он

Эх сурвалж: *Barnard Source Papers in Economic History 1986*

Харин 1980 оны дунд үед 30 хувьтай тэнцэж байсан эдийн засаг дахь гадаад цэвэр өр төлбөрийн ДНБ-д эзлэх дүн 2004 он гэхэд 60 орчим хувь болж 2 дахин өсжээ. Гэхдээ энэ үед нийт цэвэр гадаад өр нь бүгд хувийн секторын өр байсан бөгөөд төрийн секторын гадаад цэвэр өр тэглэгдсэн байлаа.

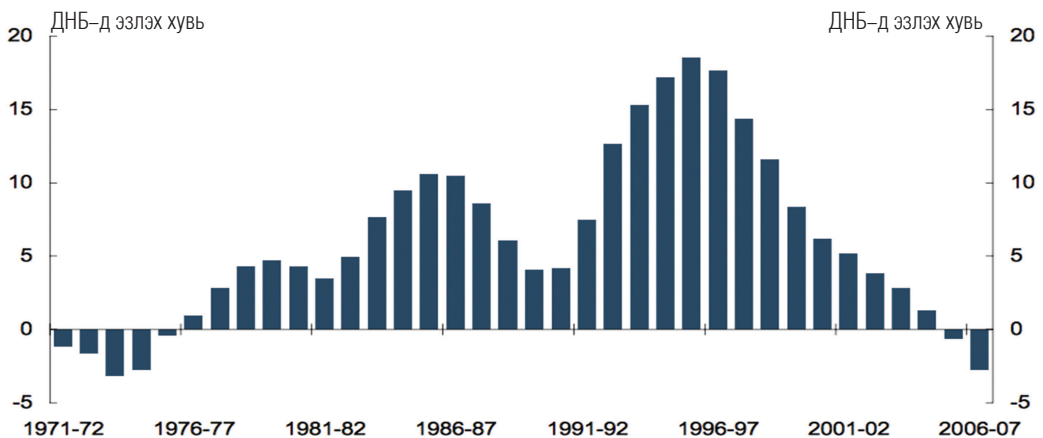
Зураг 7. 21. Гадаадын цэвэр өр төлбөр ба төлбөрийн тэнцэл

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн газар ба Австралийн төв банк

1980-аад онд Австралийн урсгал дансны алдагдал ДНБ-ий 2 хувьтай тэнцэж байлаа. Харин дараагийн 20 жил буюу 2005 он хүртэл, урсгал дансны алдагдал нь ДНБ-ий 2-оос 7 хувьтай тэнцэж байсан ба энэ нь дунджаар 4 хувь орчимд байлаа.

Зураг 7. 22. Австралийн төрийн сектор дахь гадаад цэвэр өр төлбөр

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн газар

• Татварын системийн зохистой бодлого

19-р зууны сүүл үед Австралийн 6 колони тус бүр гаалийн болон онцгой татвараас бүрэн хамааралтай татварын тогтолцоотой байсан. Эдгээр татварын тогтолцоо нь үр ашигтай байдлыг хангахаас илүүтэйгээр захиргаадгалтын шинж чанартай байв.

Австралийн хамгийн анхны татвар нь гааль болон онцгой татвар юм. Гаалийн татвар нь колони улсууд хоорондын худалдаанд хязгаарлалт тавих зорилготой байсан боловч колони улсууд нэгдсэний дараагаар худалдааны чөлөөт байдлыг хангах зорилгоор тус татваруудыг халсан.

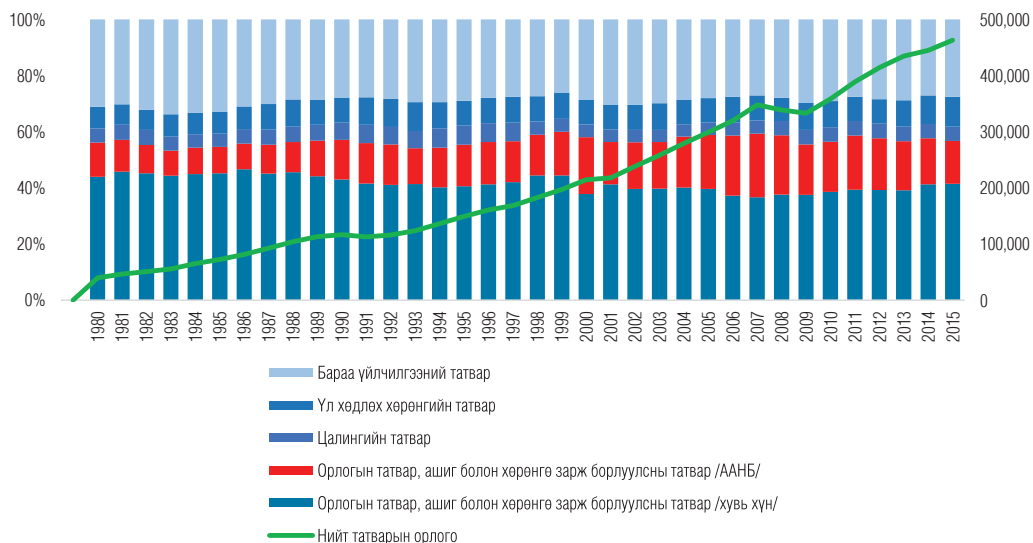
Австралийн Татварын Алба нь 1910 оны Газрын татварын тухай хуульд /Land Tax Act 1910/ үндэслэн, Газрын татварын Комиссар /Commissioner of Land Taxation/-ын удирдлага дор, Сангийн яамны салбар хэлбэрээр үүсгэн байгуулагдсан.

Засгийн газрын хэрэгжүүлж буй татварын бодлого нь татварын тогтолцооны тэгш шударга байдал, үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн. 1980 онд хөрөнгө борлуулсны татвар, цалингийн урамшууллын татвар, мөн 2000 онд бараа үйлчилгээний татвар зэргийг бий болгох замаар татварыг төрөлжүүлсэн.

Өнөөгийн байдлаар Австрали Улсын татварын орлого нь 125 төрлийн татварын орлогоос бүрддэг ба үүнээс 99 нь засгийн газрын, 25 нь мужийн, 1 нь орон нутгийн засаг захиргаанаас ногдуулдаг байна.

Татварын нийт орлогын дийлэнх хувийг аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, хувь хүний орлогын татвар, бараа үйлчилгээний татвар, цалингийн татвар, үл хөдлөх хөрөнгийн татварын орлого нь тус тус бүрдүүлдэг.

Зураг 7. 23. Татварын орлогын задаргаа /1980–2015/

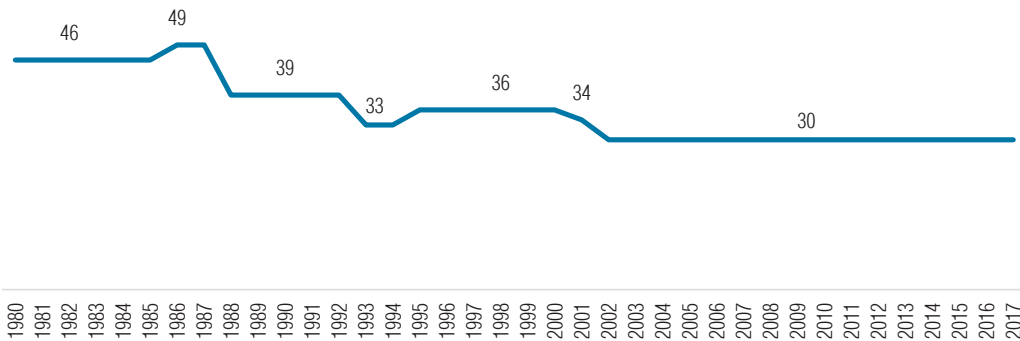
Эх сурвалж. OECD statistics

Нийт татварын орлогын хэмжээ 1980 оноос эхлэн өссөн дүнтэй байгаа ба засгийн газраас 1996–1997 онд татварын ачааллыг нэмэгдүүлэхгүй байх сангийн бодлогыг хэрэгжүүлсэн ба татварын орлогын хэмжээ өссөн нь аж ахуйн нэгж байгууллагын орлогын болон хувь хүний орлогын албан татварын орлого өссөнтэй холбоотой юм.

1. Company income tax– Аж ахуйн нэгжийн орлогын татвар

Австралийн аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын түвшин 1980 оноос эхлэн буурч эхэлсэн. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хэмжээг бууруулахдаа татвар ногдуулах орлогын дээд хэмжээг нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авч байсан. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар 1980–1986 оны хооронд 46 хувьтай байсан бол 2017 оныг хүртэл татварын хувь хэмжээ буурсан үзүүлэлттэй байна.

Зураг 7. 24. Аж ахуйн нэгжийн орлогын татварын хувь /1980–2017/

Эх сурвалж: *The Treasury, Australian government*

1980 оноос хойш Австрали Улсын аж ахуйн нэгжийн орлогын татварын хувь хэмжээ буурсан дүнтэй ба доорх шалтгаануудыг үндэслэж татварын хэмжээг бууруулсан байна.

Хүснэгт 7. 8. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын өөрчлөлт

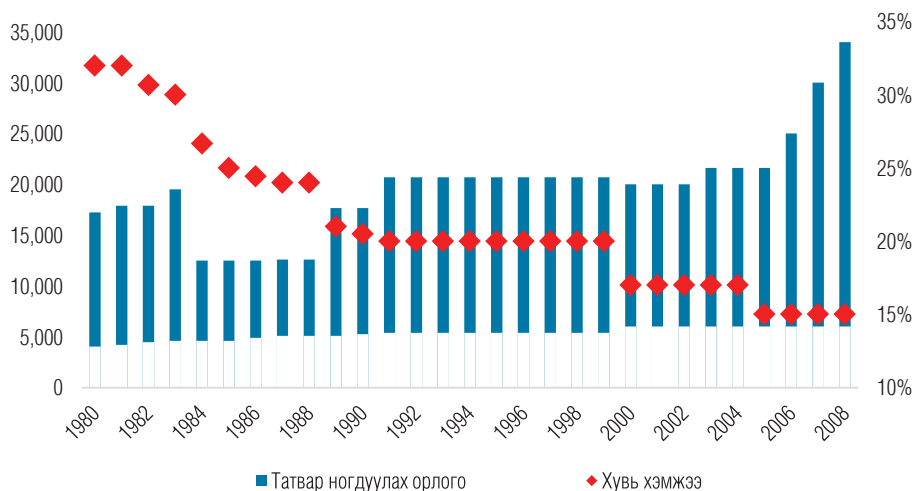
№	Он	Тайлбар
1	1986	Хувь хүний орлогын албан татвар ногдуулах дээд хязгаар өссөнтэй холбоотойгоор аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хувь хэмжээг өсгөх шаардлага үүссэн. Татвар ногдох орлогын интервал өөрчлөгдсөнөөс гадна ногдол ашгийн татвар, хөрөнгө орлогын татвар, шуудангийн татварыг шинээр нэвтрүүлсэн.
2	1988	Олон улсын хэмжээнд өрсөлдөх чадварыг сайжруулахын тулд хүүгийн хэмжээг бууруулсан. Татвар ногдуулах орлогын суурь нэмэгдсэн ба алт олборлолтын үйл ажиллагааг чөлөөлж, зарим салбар дахь элэгдлийн зардлыг давхар бууруулах аргыг халсан, хөрөнгө оруулалтын нөхөн төлбөрийг хассан.
3	1993	Эдийн засгийн хямралын үед сангийн тэлэх бодлого буюу татварыг бууруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн. Олон улсад өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хүүг бууруулж, элэгдлийн зардлыг давхар бууруулах аргачлалаар байгуулж, татвар ногдох орлогыг бууруулсан.
4	1995	Эдийн засгийн сэргэлтийн үед сангийн хумих бодлого хэрэгжүүлсэн. Татвар ногдуулах хүүгийн хэмжээг нэмэгдүүлсэн, татвар ногдох орлогын суурь тогтмол байсан.
5	2002	Олон улсын хэмжээнд өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхийн тулд хүүгийн хэмжээг бууруулсан. Элэгдлийн зардлыг давхар бууруулах аргачлалыг халж, хөрөнгө борлуулсны татварыг зогсоосон, мөн хувийн үйлчилгээний татвар болон арилжааны бус алдагдлын шинэ зохицуулалтыг оруулж, улмаар татвар ногдуулах орлогын суурийг нэмэгдүүлсэн.

2. Personal income tax –Хувь хүний орлогын албан татвар

1915 онд орлогын албан татвар нь шаталсан хувь хэмжээний дагуу өсдөг байсан ба 3 хувиас 25 хувь хүртэл хэлбэлздэг байв. Татвар ногдуулах орлогын доод хэмжээг өндрөөр тогтоож өгдөг байсан ба нийт хүн амын хамгийн өндөр орлоготой 20 хувь нь хувь хүний орлогын албан татварын дийлэнх хувийг бүрдүүлж байжээ.

1942 оны эдийн засгийн хямралын үеэр өмнөд Австралийн засгийн газар олсон орлогынхоо хэмжээгээр татвар төлөх системийг /Pay-As-You-Earn (PAYE) / бий болгосон. PAYE систем нь татвар төлөгчдөд илүү таатай орчныг бүрдүүлсэн ба засгийн газрын татварын орлогыг нэмэгдүүлж байжээ.

Зураг 7. 25. Татвар ногдуулах орлого ба татварын хувь /1980–2008/

Эх сурвалж: OECD

1980 онд 4,042–17,239 долларын татвар ногдох орлогод 32 хувийн татварыг ногдуулдаг байсан бол орлогын доод интервал 2008 онд 6,001–34,000 доллар болж өссөн ба тус орлогод 15 хувийн татварыг ногдуулдаг болсон. Дээрх графикаас харахад хувь хүний татвар ногдох орлогын интервалыг нэмэгдүүлэхэд хүүгийн хэмжээг бууруулсан төлөв ажиглагдаж байна.

3. Goods and service tax– Бараа үйлчилгээний татвар

2000 оны 7–р сард, татварын шинэ систем буюу өргөн хэрэглээний бараа үйлчилгээнд суурилсан бараа үйлчилгээний татвар /Австралийн нутаг дэвсгэрт худалдагдаж борлуулагдсан ихэнх бараа үйлчилгээнд ногдуулах татвар/–ыг ногдуулж эхэлсэн. Энэ нь 1998 оны гол сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрт тусгагдсан ажил бөгөөд Австралийн татварын системийн хамгийн том шинэчлэл байлаа.

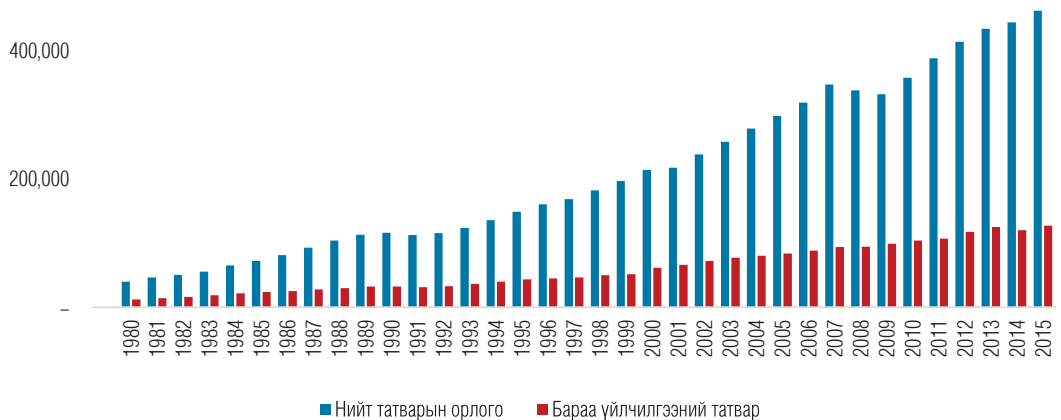
Ховард нь 1998 оны 10–р сард сонгуульд ялалт байгуулсныхаа дараагаар Сангийн яам, Австралийн татварын алба, Нийгмийн даатгалын хэлтэс, Ерөнхий сайдын ажлын албанаас нийт 30 мэргэжилтнийг татварын багцыг хөгжүүлэхээр ажиллуулсан. Энэхүү татварын хуулийг Засгийн газрын дээд танхим /The Senate/–аар батлуулахаар тохирч, татварын түвшнийг бүх газар нутагт 10%–аар тогтоосон ба энэ нь одоог хүртэл тогтмол үйлчилж байна.

Уг шинэчлэлийн гол зорилго нь Засгийн газрын төсвийн орлого дахь орлогын татварын суурийг

өргөтгөхөд оршиж байсан. Энэхүү татвар нь орон нутгийн шууд бус татвар, түүний дотор борлуулалтын татвар, банкны дансны татвар зэргийг орлож, мөн хүн амын орлогын албан татвар, компанийн албан татварын хэмжээг бууруулах нөлөөтэй байсан юм. Тиймээс орлогын татваруудын бууралт нь энэхүү шинэчлэлийн салшгүй нэг хэсэг байсан.

Бараа үйлчилгээний татварыг бүх бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд тэгш ногдуулдгаараа давуу. Тус татварыг эцсийн хэрэглэгчээс бусад бүх талуудад буцаан олгодог. Австралид бизнес эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийн нийт орлого нь 75,000 ам.доллараас дээш бол бараа үйлчилгээний татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх шаардлагатай. Харин босгоос доогуур байгаа аж ахуйн нэгжүүд сайн дураараа бүртгүүлдэг.

Зураг 7. 26. Бараа үйлчилгээний татварын нийт орлогод эзэлж буй хэмжээ

Эх сурвалж: OECD

2015 оны байдлаар бараа үйлчилгээний татвар нийт татварын орлогын 27.53 хувийг бүрдүүлж байгаа ба энэ нь өмнөх онтой харьцуулахад 0.4 нэгж хувиар өссөн үзүүлэлт юм.

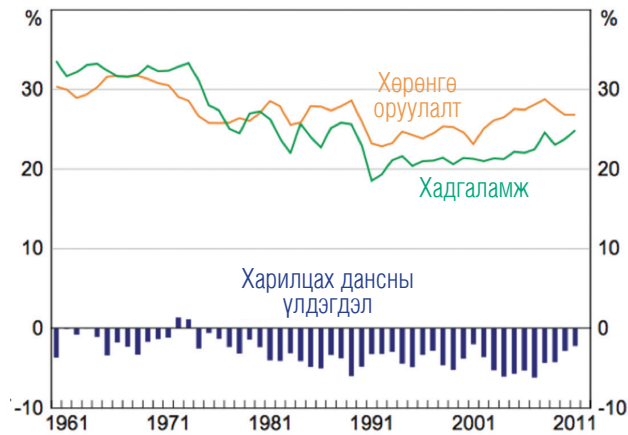
4. Capital gain tax– Хөрөнгө зарж борлуулсны татвар

Австрали Улс нь 1985 оноос өмнө хөрөнгө зарж борлуулсан орлогын татварыг ногдуулдаггүй байсан. 1985 онд Засгийн газраас “Хөрөнгийн үнийн өсөлт нь бодит цалин, цалин хөлс, хүү, ногдол ашгийн бодит өсөлттэй адил худалдан авах чадварын өсөлтийг илэрхийлж байгаа тул орлогын дэлгэрэнгүй тодорхойлолтод хамрагдах ёстой” гэж үзэн хөрөнгө зарж борлуулсны татварыг бий болгосон.

Үндэсний хуримтлалыг нэмэгдүүлэх

Австрали Улсын хувьд хадгаламж, хөрөнгө оруулалтын аль аль нь ДНБ–д эзлэх хувиар бусад улс орнуудтай харьцуулахад өндөр байх хандлагатай байдаг. Гэвч хөрөнгө оруулалт нь хадгаламжийн хэмжээнээс давсан тул урсгал дансны алдагдал ихтэй байв. Гэсэн хэдий ч үндэсний хадгаламжийн хүү өндөр байгаа нь урсгал дансны алдагдлыг сүүлийн жилүүдэд бууруулж байгаа юм.

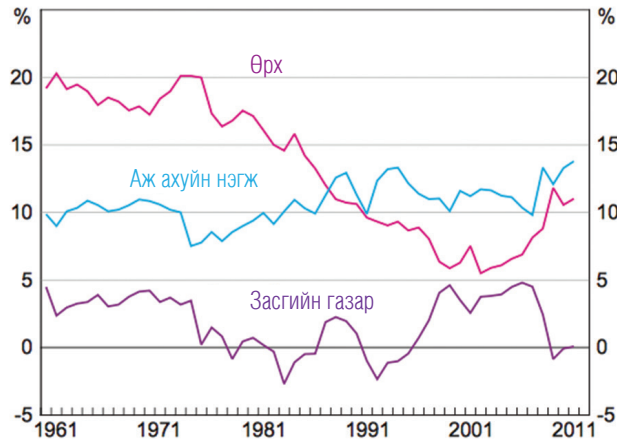
Зураг 7. 27. Хадгаламж, хөрөнгө оруулалт, ДНБ-д эзлэх хувиар

Эх сурвалж: ABS

1970–аас 1980–аад оны дунд үе хүртэл өрх болон засгийн газрын үндэсний хуримтлалын ДНБ-д эзлэх хувь буурч байсан. 1990–ээд оноос Австралийн Засгийн газраас албан журмаар тэтгэврийн сан (Superannuation system)–д хамруулж, түүгээрээ дамжуулан үндэсний хадгаламжийг өсгөх бодлого хэрэгжүүлсэн.

Зураг 7. 28. Үндэсний нийт хадгаламж, сектороор

Эх сурвалж: Австралийн статистикийн хороо

Супераннуэшн систем

1973 онд Витламын засгийн газар “National Superannuation Committee of Inquiry”–ийг байгуулсан ба 1974 онд Австралийн Статистикийн газрын хийсэн үндэсний анхны тэтгэврийн судалгаагаар нийт ажиллах хүчний 32 хувь нь тэтгэврийн санд хамрагдсан гэсэн үр дүн гарсан байна.

Үүний дараа 1990 оноос тэтгэврийн сангийн тогтолцоог боловсронгуй болгож, тэтгэврийн орлогын зохицуулалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлсэн юм. Тэтгэврийн сангийн гол зорилго нь үндэсний хадгаламжийг өсгөхөд чиглэсэн ба 1992 онд Superannuation Guarantee (SG)–г байгуулснаар үндэсний хадгаламж их

хэмжээгээр өссөн. Мөн 1993 онд Австрали Улс тэтгэврийн орлогын зохицуулалтын 3 тулгуурт бодлого /Age pension, The superannuation guarantee, voluntary saving for retirement/-ыг амжилттай хэрэгжүүлж эхэлсэн юм. Дээрх 3 бодлогын талаар авч үзвэл:

- 1. Age pension:** Амьжиргааны доод түвшнийг хангаж чадахуйц тэтгэврийн орлогыг олгох хэлбэр юм. Бага болон дунд орлоготой ажилчдын тэтгэврийн орлого нь өндөр орлоготой ажилчдынхаас бага байдаг ба тэдгээрийн төлөвлөсөн хадгаламж нь амьдралд хүрэлцдэггүй, огт хөдөлмөр эрхлээгүй, эмзэг бүлгийн, гадаадад урт хугацаанд ажилласан хүмүүст тус тэтгэврийг олгодог. Татвар төлөгчдийн татвараар санхүүжигддэг Age pension нь мөн хөрөнгө оруулалт, инфляци болон урт хугацааны эрсдэлээс хамгаалахад зориулагддаг.
- 2. The superannuation guarantee:** Энэ нь хувийн хадгаламж буюу хөрөнгө хуримтлуулах хэрэгсэл бөгөөд тэтгэвэрт гарсан ажилчдын эрүүл мэндийг сайжруулахад хувь нэмэр оруулдаг. Хувийн нэрийн дансанд хуримтлал үүсдэг тул орлогын дахин хуваарилалт, төрийн хөрөнгө оруулалт зэргийг энэ сангаас гаргах боломжгүй юм. Албан журмаар орлогоос суутгадаг.
- 3. Voluntary saving for retirement:** Энэ нь тэтгэврийн орлогын тогтолцооны гурав дахь тулгуур бөгөөд superannuation системийн сайн дурын хэсэг буюу албан шаардлагаар бус сайн дурын үндсэн дээр тэтгэврийн хадгаламж нээхийг хэлнэ.

1990 оноос 2007 он хүртэл тэтгэврийн тогтолцоог хамгийн уян хатан болгох хүрээнд хууль эрх зүйн шинэчлэлтийг эрчимтэй хийсэн. Дээрх бодлого, шийдвэрийн үр дүнд, нийт ажиллагсдын 90% нь тэтгэврийн санд хамрагдаж, тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө нь 1 их наяд ам.доллар давсан. Доорх хүснэгтэд 1986 оноос 2007 он хүртэлх тэтгэврийн системд хийгдсэн голлох үйл явдлыг харууллаа.

Хүснэгт 7. 9. Голлох үйл явдал 1986–2007 он

№	Он	Голлох үйл явдал
1	1990 он	Тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө 123 тэрбум ам.доллар байсан ба нийт ажил эрхлэгчдийн 64% нь тэтгэврийн сантай болсон.
2	1991 он	Сангийн сайд John Kerin SG тэтгэврийн хадгаламжийн шинэ системийг төсөвт оруулсан.
3	1992 он	SG-г хэрэгжүүлснээр нийт ажил эрхлэгчдийн 72% нь тэтгэврийн хадгаламжтай болсон.
4	1993 он	The Superannuation Industry (Supervision) Act 1993 (SIS Act)-ыг баталсан. Энэ нь тэтгэврийн сангийн чухал зохицуулалтуудыг тусгасан байдаг.
5	1994 он	Эмэгтэй хүний тэтгэврийн насыг өсгөж 65 болгосон.
6	1995 он	Нийт ажил эрхлэгчдийн 80.5% нь тэтгэврийн сантай болсон.
7	1996 он	Тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө 245.3 тэрбум ам.доллар байсан ба энэ нь ДНБ-ий 37.9% байв.
8	1997 он	Ховардын засгийн газар тэтгэврийн бодлогод шинэ өөрчлөлт шинэчлэлтийг хийсэн. Retirement savings accounts (RSA)/ Тэтгэврийн хадгаламжийн дансыг нээсэн. Тэтгэвэрт гарах насыг 65-аас 70 болгож өсгөсөн.
9	1998 он	Australian Prudential Regulation Authority (APRA) нь 1998 оны 7-р сарын 1-нд байгуулагдсанаар тэтгэврийн зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх болсон. Гэхдээ Австралийн татварын алба тэтгэврийн татвартай холбоотой асуудлыг шийдвэрлэдэг хэвээр үлдсэн.
10	1999 он	SIS Act-д тэтгэврийн сантай холбоотой жижиг хэсэг нэмж оруулсан. Үүнд, Австралийн татварын алба нь тэтгэврийн хадгаламжтай холбоотой харилцааг зохицуулах Self managed superannuation fund гэсэн сантай байна гэж заасан.

11	2000 он	Тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө 484.2 тэрбум ам.доллар ба нийт ДНБ-ий 63%-ийг эзэлж байлаа. Мөн нийт хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүсийн 87% нь тэтгэврийн санд хамрагдсан байв.
12	2002 он	Гэр бүлийн гишүүд салахдаа тэтгэврийн сангийн хөрөнгөө хувааж авч болох зохицуулалт хийсэн.
13	2003 он	Тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө 546.8 тэрбум ам.доллар ба нийт ДНБ-ий 65.2%-ийг эзэлж байлаа. Мөн нийт хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүсийн 90% нь тэтгэврийн санд хамрагдсан байв.
14	2004 он	Тэтгэврийн орлогын системийг илүү уян хатан, дасан зохицох боломжтой болгосон. Энэ нь 65 нас хүрэхээсээ өмнө өөрийн хүсэлтээр тэтгэвэрт гарах бүрэн боломжтой гэсэн зохицуулалт юм. 2 өөр тэтгэврийн данс хооронд мөнгөн хөрөнгийг шилжүүлэх боломжтой болгосон.
15	2006 он	Сангийн сайд Costello-ын шийдвэр: - 60-аас дээш настай Австралийн иргэд татвараас чөлөөлөгдөх - Тэтгэмжийн орлогыг татваргүй болгох - Тэтгэврийн сангийн орлогыг татваргүй болгох - Сангуудын хооронд шилжүүлэг хийхэд амар болгох
26	2007 он	Тэтгэврийн сангийн нийт хөрөнгө 1,153.3 тэрбум ам.доллар ба ДНБ-ий 119% болсон.

НАЙМ. САНХҮҮГИЙН ЗАХ ЗЭЭЛ

1970 –аад оны санхүүгийн зах зээл

- Зохицуулалтын орчин

Австралийн санхүүгийн зах зээлийн зохицуулалтыг сулруулах үйл ажиллагаа 1970–аад оны эхэн үеэс эхэлсэн. Тухайн үед санхүүгийн систем дэх хяналт маш хатуу байсан бөгөөд дараах зорилгын хүрээнд хэрэгжиж байсан. Үүнд:

- Эдийн засаг дахь мөнгөний зах зээлийг хянах механизмыг бүрдүүлэх;
- Засгийн газрыг санхүүжүүлэх Засгийн газрын үнэт цаасны хаалттай зах зээлийг бий болгох;
- Банкны салбарт учирч болох эрсдэлийг бууруулах;
- Эрх баригчдын тэргүүлэх гэж үзэж буй салбарт зээлийг хуваарилах боломжийг бүрдүүлэх;
- Валютын ханшийг тогтвортой хадгалж, дотоодын хадгаламжийн урсгалыг хамгаалах.

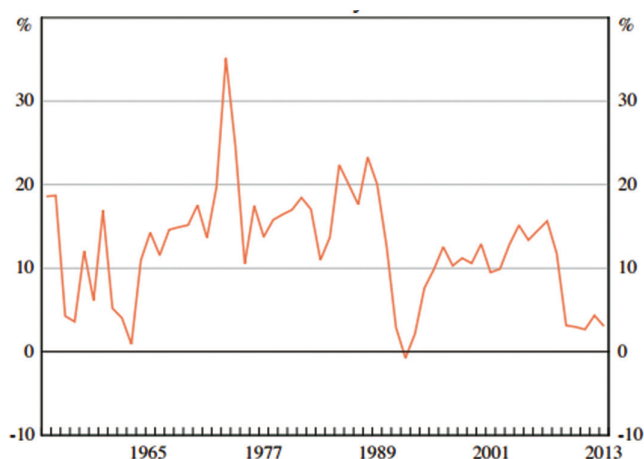
Дээрх зорилгын хүрээнд дараах хяналтын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн:

- Банкны зээлийн болон хадгаламжийн хүүд харилцан адилгүй хяналтыг тавьж байсан. Энэ нь банкны тэлэлт, өөрөөр хэлбэл хөрөнгөө нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаанаас хамгаалах зорилготой байв.
- Банкны нөөцийн болон хөрвөх чадварын харьцааг тодорхойлж өгдөг байсан бөгөөд энэ нь төлбөрийн тэнцлийн болон сангийн бодлогоос нийт хөрөнгөд үзүүлж буй хоёр дахь үеийн нөлөөллийг хянах хэрэгсэл болдог байсан.
- Банкны зээлийн хэмжээ болон салбаруудад оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг хянадаг байсан.
- Санхүүгийн байгууллагууд нь ихэвчлэн төрөлжсөн хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулж байв. Худалдааны банк нь бизнесийн зээл, хадгаламжийн банк нь өрхийн болон орон сууцны зээл, санхүүгийн компаниуд нь эрсдэл өндөртэй хөрөнгийн зээл болон иргэдийн зээл олгодог байсан.
- Бүх гадаад валютаарх шилжүүлэг нарийн хянагддаг байсан ба гүйлгээ бүрийг нэг бүрчлэн шалгадаг байв. Мөн хилийн чанадад хөрөнгө оруулалт хийхийг хориглодог байсан. Учир нь эрх баригчид ихэвчлэн дотоодын хадгаламжийг дотоодын хөрөнгө оруулалтад зарцуулахыг зорьж байв.
- Валютын ханшийг маш хатуу зохицуулдаг байсан. 1970–аад оны эхэн үед Бреттон Вүүдс нурах үед бусад хөгжсөн орнуудын адил хөвөгч ханшийн систем рүү шилжээгүй юм.

1960 болон 1970–аад оны үеүдэд Австралид ихээхэн хэмжээний мөнгөн хөрөнгийн дотогшлох урсгал бий болсон ба энэ нь эрх баригчдыг дотоодын мөнгөн хөрөнгийг удирдахад хүндрэл учруулж байсан юм. Ялангуяа тогтмол валютын ханшийн системтэй үед хөрөнгийн дотогшлох урсгал нэмэгдсэнээр нийт эдийн засаг дахь санхүүжилтийн хэмжээ өсөж, дотоодын хөрвөх чадварыг нэмэгдүүлж байсан нь бусад эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг зохистой хэмжээнд удирдахад бэрхшээлтэй болгосон. Иймд хөрвөх чадварыг бууруулах үүднээс банкуудын заавал байлгах нөөцийн хэмжээнд өөрчлөлт оруулсан боловч төдийлөн амжилттай хэрэгжээгүй ба банкны нийт санхүүгийн зах зээлд эзлэх хувь буурч банк бус санхүүгийн байгууллагуудын зах зээлд эзлэх хувь хэмжээ ихэссэн. Мөн нээлттэй эдийн засгийн үйл ажиллагааны тусламжтайгаар хөрвөх чадварыг бууруулах арга хэмжээг авч байсан боловч энэ нь улмаар хүүгийн түвшнийг нэмэгдүүлэхэд түлхэц үзүүлж хөрөнгийн дотогшлох урсгалыг улам дэмжиж байв.

Банкны зохицуулалтыг сулруулж эхэлсэн нь дотоодын эдийн засгийн хөрвөх чадварыг нэмэгдүүлэх үндсэн нөхцөл болж байв. Тухайлбал, 1971 онд банкны зээлийн хэмжээнд тавьж байсан хяналтыг хэрэгсэхгүй болгож, 1972 онд их хэмжээний зээлийн хүүгийн таазыг арилгаснаар банкуудад хөрөнгөө улам ашигтайгаар зээлдүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж өгсөн юм. Цаашлаад 1973 онд хадгаламжийн сертификатад төлөгдөх хүүгийн түвшний таазыг зогсоосноор банкуудад нэмэлт хөрөнгөө үр ашигтайгаар зарцуулах боломжийг олгосон. Эдгээр хүчин зүйлс банкны зээлийн хэмжээг өсөхөд түлхэц болсон бөгөөд зээлийн өсөлт 1973 онд 30 хувиас дээш өсөлттэй байв.

Зураг 7. 29. Австралийн дотоодын зээлийн өсөлт

Эх сурвалж: Австралийн нөөцийн банк, Authors' calculations, Foster 1996

- Бодлогын чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ

Их хэмжээний мөнгөний дотогшлох урсгал, тэр дундаа дотоодын хөрвөх чадвар болон зээлийн өсөлтөд нөлөөлөх нөлөөллийн эсрэг эрх баригчдын авсан хариу арга хэмжээний нэг нь 1972 оны сүүлчээр Австрали долларын ам.доллартай харьцах ханшийг 7 хувиар өсгөсөн явдал байв.

Түүнчлэн 2 жилээс богино хугацаатай гаднаас авсан зээлд хориг тавьж, 2 жилээс дээш хугацаатай гаднаас авсан зээлд “Variable deposit requirement (VDR)” гэх шаардлагыг тавьж өгсөн. VDR-ийн хүрээнд зээлийн эргэн төлөлт хийгдэх хүртэл гаднаас авсан зээлийн тодорхой хувийг Австралийн Төв Банкны хүүгүй дансанд байршуулахыг шаарддаг байсан ба VDR нь гаднаас авах зээлд татварын үүргийг гүйцэтгэх зарчмаар зээлийн өртгийг ихэсгэж байв. Иймд тус шаардлагыг нь 1977 оны 7 дугаар сард хэрэгсэхгүй болгосон бөгөөд энэхүү зарчмыг дахин нэвтрүүлээгүй юм.

Банкны маш өндөр хяналтаас шалтгаалан банкнаас бусад санхүүгийн салбар хөгжиж эхэлж, банкуудын зах зээлд эзлэх хувь буурч эхэлсэн тул эрх баригчид банкны салбарын зохицуулалтыг сулруулж эхэлсэн ба энэ нь дараах шалтгаанаас үүдэлтэй байв.

- Нэгдүгээрт, хатуу хяналт нь банкуудын байр суурийг ганхуулж, тэдгээр нь хэрэглэгчдийнхээ хэрэгцээ, шаардлагыг бүрэн хангаж чадахгүйд хүрсэн. Улмаар банкны нийт санхүүгийн зах зээлд эзлэх хувь эрс буурч, 1950–аад оны эхээр 70 хувьтай байсан банкны зах зээлийн хувь хэмжээ 1980–аад оны эхээр 40–өөд хувь хүртлээ буурсан.

- Хоёрдугаарт, хяналт, зохицуулалтгүй шинэ санхүүгийн зуучлагчдад санхүүжилт олгож эхэлснээр хяналтын систем үр дүнгүй болсон.
- Гуравдугаарт, Бреттон Вүүдсийн тохиролцооны дараа олон улсын хөрөнгийн урсгал нэмэгдсэн нь Австрали долларын ам.доллартай харьцах ханшийн дарамтыг нэмэгдүүлсэн. Эрх баригчид гадаад валютын их хэмжээний гүйлгээ хийх замаар валютын ханшийг тогтворжуулахыг хичээж байсан боловч энэ нь дотоодын хөрвөх чадвар, ерөнхийдөө дотоодын санхүүгийн зах зээлийг зохицуулахад төвөгтэй болгосон.
- Дөрөвдүгээрт, санхүүгийн систем нь үр ашиггүй байсан ба өөрөөр хэлбэл хүүгийн ашгийн зөрүү өндөр, шинэ санаачилга тун бага мөн зээл авах чадвартай боловч зээлийн үйлчилгээгээр хангагдаж чадахгүй иргэдийн тоо их байв.

Улмаар банкны зохицуулалтыг сулруулах хүрээнд 1973 онд хадгаламжийн сертификатын хүүд тогтоосон таазыг хэрэгсэхгүй болгосон. Энэ нь банкуудад хөрөнгө оруулалт татах мөн банкны удирдах боломжтой өөрийн хөрөнгийн хэмжээг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн.

• Зах зээлд гарсан үр дүн

1976 онд хөрөнгө оруулагчид валютын ханшийг улам сулруулахад хүргэсэн бөгөөд энэ нь тодорхой тогтоож өгсөн хязгаарын хүрээнд хэлбэлзэх тогтмол ханшийн системд шилжихэд хүргэсэн. Ханшийг Нөөцийн банк, Эрдэнэсийн сан болон Ерөнхий сайд, Засгийн газрын танхим хамтран тогтоодог байсан. Энэ үед компаниудын гаднаас авах хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, улмаар валютын ханш өндөр хэлбэлзэлтэй болж ханшийн эрсдэл нэмэгдсэн юм.

Зураг 7. 30. Австралийн нэрлэсэн болон бодит валютын ханшийн түвшин

Эх сурвалж: Австралийн нөөцийн банк

Үүний үр дүнд, хувийн хэвшлийнхэн гадаад валютын ханшийн эрсдэлийн эсрэг албан бус зах зээлийг Non-deliverable forward market⁶ болгон хөгжүүлсэн нь одоо ч Австралийн аж ахуйн нэгжүүдийг ханшийн эрсдэлээс хамгаалах арга хэмжээний нэг хэвээр үлдсэн.

6 Non-delivery forward market – богино хугацаанд өөрийн валютыг урьдчилж тогтсон ханшаар чөлөөтэй хөрвөх валюттай ирээдүйд солих үйл явцыг хэлнэ

1980–аад оны санхүүгийн зах зээл

- **Зохицуулалтын орчин**

Зохицуулалтыг сулруулсны үр дүнд санхүүгийн зах зээл дэх инновац, интеграцчилалыг нэмэгдүүлсэн боловч, Австралийн валютын хяналтын системийг үр ашиггүй болгосон. Тухайлбал, Non-deliverable forward зах зээл нь их хэмжээний урьдчилсан төлбөр гүйцэтгэлгүйгээр валютын ханшид нөлөөлөх боломжийг зах зээлд оролцогчдод олгосон бол банкуудын хадгаламжийн хүүд тогтоосон таазын хязгаарлалтыг бүрэн арилгасан нь банкуудад гаднын хөрөнгө оруулалт татахад таатай нөхцөлийг бүрдүүлж өгсөн.

Түүнчлэн ирээдүйн валютын ханшийн өөрчлөлтийг хянах эсвэл Нөөцийн банкнаас мөнгөний бодлогыг хатууруулах оролдлого хийх бүрд хөрөнгийн урсгал их хэмжээгээр өөрчлөгдөж, хяналт хийхэд хүндрэлтэй болсон. Улмаар 1983 оны 12 дугаар сард Австрали долларын ханшийн системийг хөвөгч болгосон ба ихэнх хөрөнгийн хязгаарлалтуудыг зогсоосон. Харин гаднын Засгийн газар болон Төв банкны бонд, хадгаламжийн сертификат, хадгаламж гэх мэт хүү тооцдог хөрөнгийн худалдан авалтад хориг тавьсан хэвээр үлдсэн юм.

Ханшийг чөлөөт хөвөгч болгох үед банкны бүх хяналтыг арилгаагүй юм. Бүх хадгаламжийн хүүгийн таазыг арилгасан боловч зөвхөн 100,000 Австрали доллараас дээших дүнтэй зээлийн хүүгийн хязгаарлалт үйлчлэхгүй байхаар заасан. Жижиг зээлийн хувьд хязгаарлалт 1980–аад оны сүүл хүртэл үргэлжилсэн.

- **Зах зээлд гарсан үр дүн**

Австрали долларыг чөлөөт хөвөгч болгож, хязгаарлалтыг зогсоосон нь хүлээж байснаар маш том нөлөөг үзүүлсэн. Тухайлбал, Австрали иргэдийн гаднын улс орон руу хийх хөрөнгө оруулалтын хоригийг арилгаснаар хөрөнгийн гадагшлах урсгал нэлээд их хэмжээгээр нэмэгдсэн. Харин хөрөнгийн дотогшлох урсгалын хэмжээ илүү их хэмжээгээр өссөн ба хатуу зохицуулалттай байх үеийн түвшнээс ч өндөр хэмжээнд хүрсэн байна.

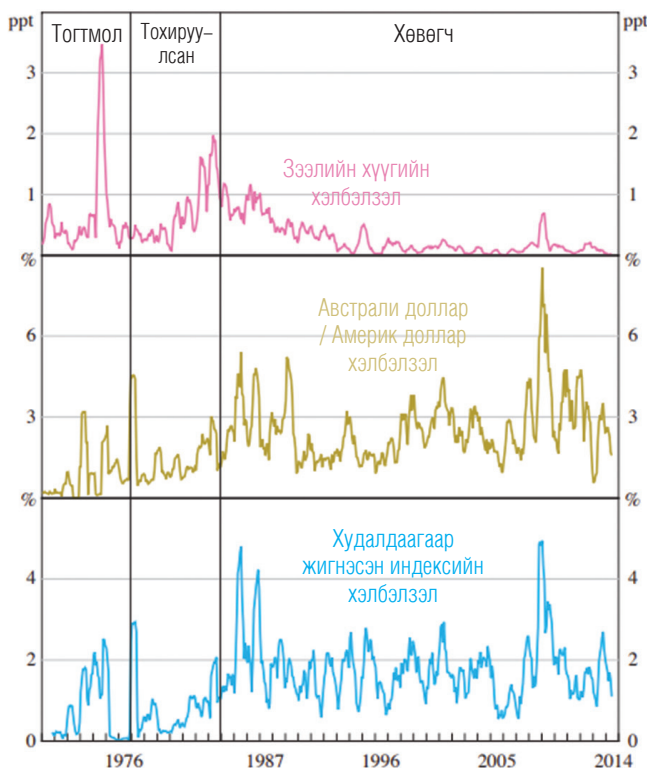
Зураг 7. 31. Австралийн албан бус секторт эзлэх нийт болон цэвэр мөнгөн хөрөнгийн урсгал, ДНБ–д эзлэх хувиар

Эх сурвалж: Австралийн нөөцийн банк

Валютын ханшийн систем хөвөгч болсноор валютын ханш илүү савлагаатай болсон тул Нөөцийн банкаас бага дүнгээр, илүү тогтмол байдлаар интервенц хийснээр хүүгийн түвшний хэлбэлзлийг тогтворжуулж эхэлсэн нь эрх баригчид санхүүгийн зах зээлд үүссэн нөхцөл байдлыг хянахад илүү хялбар болгосон. Улмаар 1990 оноос инфляцийг онилсон мөнгөний бодлого хэрэгжүүлэх болсон.

Зураг 7. 32. Хүүгийн түвшин ба валютын ханшийн хэлбэлзэл, 6 сарын гулгасан дундаж, сарын абсолют өөрчлөлтөөр

Ийнхүү хөвөгч ханшийн системд шилжсэнээр Австралийн эдийн засагт нэлээд ач холбогдолтой байсан. Гадаад валютын хэлбэлзэл нь мөнгөний бодлогын хараат бус байдалд эерэг нөлөө үзүүлэхээс гадна, түүхий эдийн нээлттэй экспортлогч улсын хувьд эдийн засгийн гадаад шоконд дасан зохицож, уян хатан тохируулга хийгдэх боломжоор хангасан. Мөн валютын ханшийн систем нь 1997–98 оны Азийн хямрал, 2000–аад оны технологийн хөөсрөлт болон 2008–09 оны дэлхийн санхүүгийн хямралын үеүдийн сөрөг нөлөөллийг саармагжуулах нөлөөтэй байсан юм.

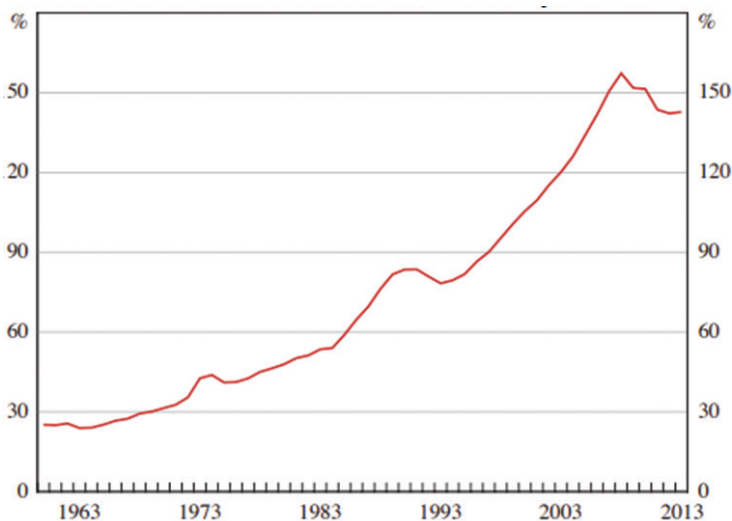
Банкны зах зээл

1970 онд банкны зохицуулалтыг халах алхмуудыг хийснээс хойш Австралийн банкууд болон зохицуулагч байгууллагууд эрсдэлийг үнэлэх тал дээр туршлагагүй байснаас үүдэн банкууд өндөр эрсдэлтэй зээлдэгч нарт зээл олгож эхэлсэн байна. Мөн 1980 онд зах зээлд гаднын банкууд орж ирэх болсноор банкуудын өрсөлдөөн улам эрчимжсэн.

Зээлийн эрэлт нэмэгдэж, эрсдэлийг хянах тогтолцоо харьцангуй хөгжөөгүй мөн хөрөнгийн дотогшлох урсгал чөлөөтэй байсан нь өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлж, зээлийн хэмжээг эрчимтэй өсгөж, улмаар

хөөсрөлт үүсгэж арилжааны зориулалттай үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл уналтад орж, банкууд их хэмжээний алдагдалд орсон. Энэхүү туршлага нь банкуудыг эрсдэлийн удирдлагадаа шинэчлэл хийж, зохицуулалтын тогтолцоогоо улам чадваржуулах шаардлагыг үүсгэсэн.

Зураг 7. 33. Австралийн зээлийн нэрлэсэн ДНБ-д эзлэх хувиар

Эх сурвалж: Австралийн нөөцийн банк

Хеджинг зах зээл

Хөвөгч ханшийн тогтолцооноос өмнө зах зээлд оролцогчид харьцангуй жижиг гадаад валютын үүсмэл санхүүгийн хэрэгслийн зах зээлийг хөгжүүлээд байв. Харин ханшийн систем солигдсоноос хойш жилийн дотор л Австралийн хеджинг зах зээл болон гадаад валютын зах зээл гурав дахин өсжээ.

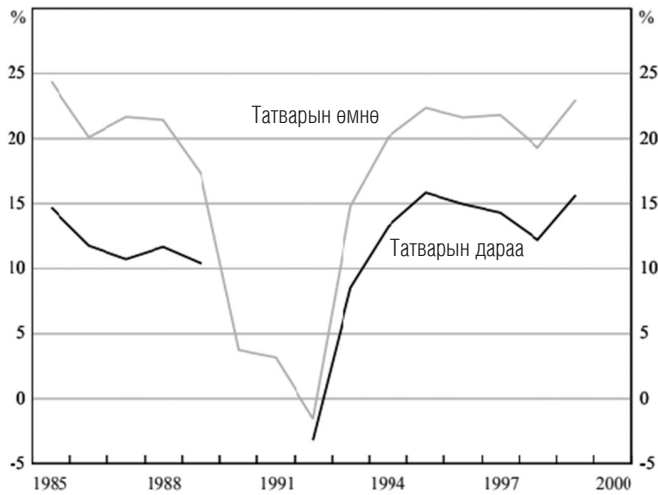
Ямартаа ч хеджинг зах зээл хөгжихөд тодорхой цаг хугацаа, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай байсан. Зарим аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд чөлөөт хөвөгч ханшийн систем нэвтрэхээс өмнө тус зах зээлд арилжаа хийн гадаад валютын хэлбэлзлийг удирдах туршлага хуримтлуулж байсан бол зарим байгууллагын хувьд огт тус зах зээлийн талаар мэдлэггүй байв. Тухайлбал, 1980-аад оны дунд үед Швейцар франкаар зээл авсан зээлдэгчдийн тоо давамгайлах болсон ба 1985–86 оны хооронд Австрали долларын ханш огцом суларсны улмаас эдгээр зээлдэгчид урьдчилан таамаглагдаагүй өндөр зээлийн эргэн төлөлтийг хийх шаардлагатай болсон. Австралийн хеджинг зах зээл нь өнөөгийн өндөр түвшинд хүрч хөгжихөд хөвөгч ханшийн хэлбэлзэлтэй үеийн зах зээлд оролцогчдын хуримтлуулсан туршлага, тэдний өндөр оролцоо чухал нөлөөтэй байв.

1990 оны санхүүгийн зах зээл

- Зах зээлийн нөхцөл байдал

Банкууд маш өндөр алдагдалтай байсан бөгөөд 1990 онд 9 тэрбум долларын алдагдалтай байсан нь ДНБ-ийх нь 2.25 хувьтай тэнцэж байсан юм.

Зураг 7. 34. Банкны ашигт ажиллагаа, хувьцаа эзэмшигчийн хөрөнгө оруулалтын өгөөж

Note: Profit figures are adjusted to exclude the government assistance provided to the State Bank Victoria (SBV) and State Bank South Australia (SBSA). Adjusted after-tax figures for 1990 and 1991 are unavailable due to the large transfers between SBV, SBSA and their state government owners.

Source: Banks' financial statements

1980–аад онд банкны зохицуулалтыг халснаас хойш өрсөлдөөн нэмэгдэж банкууд хөрөнгөө ихэсгэх эрмэлзэлтэй байв. Энэ нь арилжааны үл хөдлөх хөрөнгийн үнийг эрчимтэйгээр нэмэгдүүлэхэд хүргэсэн. Үүний үр дүнд хэт өндөр үнэлгээтэй арилжааны үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан зээл өсөж эхэлсэн юм. 1989 онд бий болсон хүүгийн түвшин болон арилжааны үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн өсөлт зэрэг нь зээлийн чанарыг муудуулснаар эдийн засаг уналтад орж, хөрөнгийн үнэ буурч эхэлсэн ба зээлийн чанарын үзүүлэлтүүд улам муудаж эхэлжээ. Үүний дараа 1992 оны дунд үед чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хэмжээ 6 хувьд хүрэн өссөн байв.

Иргэдийн санхүүгийн зах зээлд итгэх итгэл буурч эхэлсэн бөгөөд итгэлийг буцаан сэргээх үүднээс банкуудын хүүгийн марж өссөнөөр өрхүүдийн зээлийн хэмжээ нэмэгджээ. 1992 онд өрхийн өрийн хэмжээ дор хаяж 10 хувиар нэмэгдсээр 1994 онд 17 хувьтай тэнцэж байв. Улмаар өрхийн өрийн болон орлогын харьцаа 2 дахин өсөж, 1994 онд өрийн орлогод эзлэх хувь 54 хувь байсан бол 1999 онд 100 хувьд хүрсэн.

- **Бодлогын чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ**

Компаниудын нэгдэл ба өрсөлдөөнийг дэмжих: Томоохон 4 банк болон 2 даатгалын компанийг нэгтгэх “6 тулгуурт” бодлогыг баримталсан боловч эрх баригчид энэ бодлого өрсөлдөөнийг бууруулна хэмээн үзсэн. Хэдий энэхүү бодлогын үзэл баримтлалыг эсэргүүцэх сөрөг хандлага байсан боловч эцэстээ хүлээн зөвшөөрөгдсөн ба үүний дараагаар хэд хэдэн банк болон даатгалын компаниуд хоорондоо нэгдсэн байна. 1990 онд банкны системийн хөрөнгийн 1/3 нь төрийн өмчит 5 том банкны хөрөнгөөс бүрдэж байсан бөгөөд 10 жилийн хугацаанд 5 банкыг олон нийтэд эсвэл бусад банкуудад худалдах үйл явц явагдсан.

Зах зээлийн өсөлтийг хангах: Хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаас, тэр дундаа ипотекийн зээлийн үйл ажиллагаа хөгжиж эхэлсэн. Түүнчлэн хөрөнгийн зах зээл хөгжиж эхэлсэн бөгөөд Австралийн

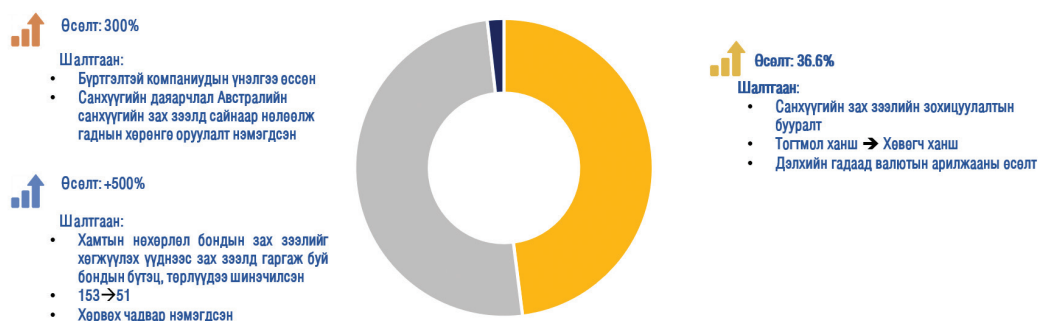
хөрөнгийн бирж хувьцааны арилжааг газар дээр бус цахимаар арилжаалдаг болсон.

Санхүүгийн үйлчилгээний хяналт шалгалт, зохицуулалтыг сайжруулах:

- Төв банкнаас эрсдэлд суурилсан болон газар дээрх хяналт шалгалтын системийг нэвтрүүлсэн.
- Бичил зээлийн байгууллагууд болон даатгалын компаниудын нэгдсэн, зохистой байдлыг хангахын тулд Австралийн Санхүүгийн Институтийн Хороог байгуулсан.
- 1995 онд Амьдралын даатгалын тухай хуулийг баталсан ба үүгээрээ төлбөрийн чадварын стандарт болон санхүүгийн тайлангийн шаардлагыг шинэчилж, амьдралын даатгалын компаниудын захирал, аудиторуд болон актуарчдын хариуцлагыг нэмэгдүүлсэн.

2000–аад оны санхүүгийн зах зээлийн нөхцөл байдал

• Зах зээлийн нөхцөл байдал

Эх сурвалж: Австралийн нөөцийн банк

Гадаад валютын зах зээл: Австралийн гадаад валютын зах зээл 1980 оноос хойш хоёр үе шаттай маш хурдацтай өсөж эхэлсэн. 1985–аас 1990 онд нэг өдрийн арилжаа дунджаар \$A5 тэрбумаас \$A44 тэрбум болтлоо өссөн бөгөөд жилд дунджаар 50 хувиар өссөн юм. 1990 онд хэсэг хугацаанд санхүүгийн салбарт компаниудын нэгдэл явагдаж зах зээлийн өсөлт удааширч байсан бол 1992 оноос буцаад хурдацтай өсөж 1995 он гэхэд өдрийн дундаж арилжаа \$A50 тэрбумд хүрч зах зээлийн өсөлт тогтворжсон.

Энэхүү өсөлтөд нөлөөлсөн гол хүчин зүйл бол санхүүгийн зах зээлийн зохицуулалтын сулруулалт байсан бөгөөд тэр дундаа тогтмол ханшийн тогтолцооноос хөвөгч ханшийн тогтолцоонд шилжсэн үйл явдал нь Австралийн гадаад валютын зах зээлийг олон улсад нээлттэй болгож, эрчимтэй өсөлтийг бий болгосон юм.

Өрийн зах зээл: Гадаад валютын зах зээлтэй адил Австралийн өрийн зах зээл нь 1980–аад оноос өсөж эхэлсэн. Австралийн өрийн зах зээл нь урт ба богино хугацаат өрийн зах зээлээс бүрддэг. Урт хугацаат өрийн зах зээл нь хамтын нөхөрлөлийн үнэт цаас, засгийн газрын үнэт цаас /ЗГҮЦ/, компанийн бонд, ипотекийн зээл зэргээс бүрддэг бол богино хугацаат өрийн зах зээл нь богино хугацаат банкны үнэт цаас, компанийн үнэт цааснаас бүрддэг.

Урт хугацаат өрийн зах зээл нь хамгийн идэвхтэй бөгөөд нийт арилжааны хэмжээ, улсын нийт өртэй уялдаатай байдаг. Хамтын нөхөрлөл бондын зах зээлийг хөгжүүлэх үүднээс зах зээлд гаргаж буй бондын бүтэц, төрлүүдээ шинэчилж арилжааг идэвхжүүлсэн. 1985 онд Хамтын нөхөрлөл 300 сая долларын дундаж хэмжээтэй 153 төрлийн бонд санал болгож байсан бол одоогоор 51 төрөл болгон

бууруулаад байна. Үүнээс 4–5 тэрбум долларын дүнтэй 20 төрлийн жишиг бондууд дийлэнх хувийг эзэлдэг. Эдгээр бондууд нь 1980 онд зах зээлийн 30 хувийг эзэлдэг байсан бол өнөөдрийн байдлаар нийт бондын зах зээлийн 97 хувийг эзэлж зах зээлийн хөрвөх чадварыг сайжруулж байна.

Австралийн урт хугацаат өрийн зах зээлийн нэг онцлог нь компанийн бонд сайн хөгжөөгүй явдал юм. 1970–80 оны өндөр инфляцитай үед зээлдэгч нар урт хугацааны зээлийн гэрээнд орох хүсэлгүй байсан. Компаниуд ихэвчлэн бондоо гадаадын хөрөнгийн зах зээлд гаргадаг бөгөөд 1993 оноос хойш Австралийн бондын зах зээл дэх нийт компанийн бондын хэмжээ буурсаар байна.

1980–аад онд банкуудад заавал байлгах нөөцийн шаардлага тавьж эхэлснээс хойш мөнгөн тэмдэгтийн арилжаа огцом өссөн. Заавал байлгах нөөцийн шаардлага нь мөнгөн тэмдэгттэй холбоотой санхүүгийн хэрэгсэлд нөлөөлдөггүй байсан тул энэхүү шаардлагаас зугтахын тулд банкууд богино хугацаат өрийн хэрэгслүүдээ мөнгөн тэмдэгттэй холбож эхэлсэн байна.

Хувьцааны зах зээл: Бусад санхүүгийн зах зээлийн адил Австралийн хөрөнгийн бирж /АХБ/-ийн нийт арилжааны хэмжээ өнгөрсөн 10 жилийн туршид хүчтэй өссөн. Санхүүгийн зохицуулалтыг бууруулсны дараагаар 1995 онд АХБ-ийн арилжааны хэмжээ 133 тэрбум доллар хүрч дээд амжилтаа тогтоож байсан. Энэ нь гурван жилийн өмнөх үетэй харьцуулахад хоёр дахин өссөн үзүүлэлт юм. Мөн зах зээлийн үнэлгээ 10 жилийн өмнөхөөс тав дахин өсөж 546 тэрбум доллар хүрсэн нь бүртгэлтэй компаниудын үнэлгээ өссөнтэй холбоотой юм.

Санхүүгийн зах зээлийн даяарчлал Австралийн хувьцааны зах зээлийн өсөлтөд өндөр нөлөөтэй. 1985 онд нийт 15 тэрбум долларын зах зээлийн үнэлгээтэй 18 компани байсан бол 10 жилийн дотор бүртгэлтэй гадаад компанийн тоо 49 болж зах зээлийн үнэлгээ нь 217 тэрбум доллар болсон байна. Харин 2017 оны 11 дүгээр сарын байдлаар АХБ дээр бүртгэлтэй гадаад компанийн тоо 136 байна. Австралийн хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээний ДНБ-д эзлэх хувь 2000–2007 онд 47 пунктээр өссөн бөгөөд энэ нь бүртгэлтэй компанийн тооны өсөлтөөс бус, хувьцааны үнэлгээ эрчимтэй өссөнтэй холбоотой байв.

Эдгээр дэвшлээс үүдэн Австралийн хувьцааны зах зээл 1995 он гэхэд нийт арилжааны хэмжээгээр OECD-ын улсуудаас ес дэх хамгийн идэвхтэй зах зээлд бичигдсэн. Азийн зах зээлтэй харьцуулахад зах зээлийн үнэлгээгээр Япон, Хонконгийн араас гуравт бичигдэж эхэлсэн юм. Харин нийт арилжааны хэмжээгээр авч үзэхэд тавт жагссан. Үүнээс харахад Австралийн зах зээл Азийн зарим зах зээлийг бодвол хувьцаа эзэмшилт харьцангуй тогтвортой түвшинд хүрсэн юм.

Банкны зах зээл: 2007 оны байдлаар банкны хадгаламж болон нийт хөрөнгийн ДНБ-д эзлэх хувь харгалзан 0.85, 1.14 хувь байв. Банканд байршуулсан хадгаламж болон нийт хөрөнгийн ДНБ-д харьцуулсан харьцаа харьцангуй бага байгаа нь хэд хэдэн шалтгаанаас үүдэлтэй. Эдгээр шалтгаануудын нэг нь өрхүүд хөрөнгийнхөө дийлэнх хувийг буюу ДНБ-ий 70 хувьтай тэнцэх хөрөнгийг тэтгэврийн санд байршуулах сонирхолтой байгаа бөгөөд үүний үр дүнд хөрөнгө удирдлагын салбар эрчтэй хөгжих болсон. Харин 2 дахь шалтгаан нь сүүдрийн банкны хөгжилтэй холбоотой юм.

Хүснэгт 7. 10. Австралийн санхүүгийн системийн үзүүлэлтүүд (ДНБ-д харьцуулсан харьцаа)

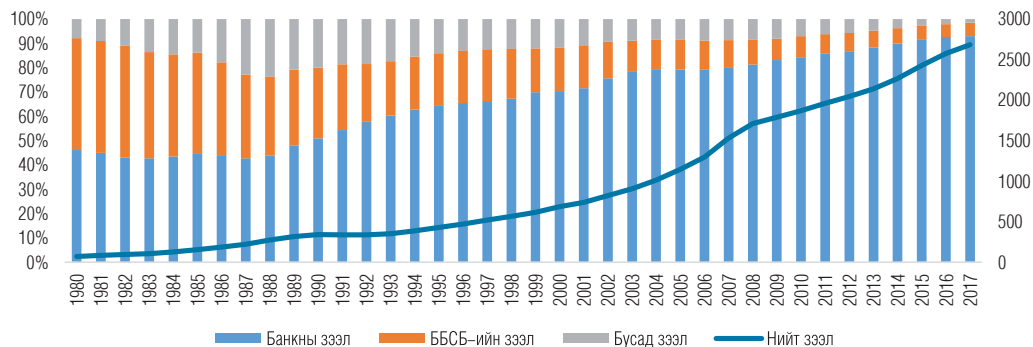
	2000		2007	
	OECD	Австрали	OECD	Австрали
Банкны хадгаламж	0.82	0.62	1.00	0.85
Банкны хөрөнгө	1.00	0.87	1.31	1.14
Гадаадын банкаас авсан зээл	0.76	0.14	1.08	0.17
Хувийн бондын зах зээлийн үнэлгээ	0.35	0.27	0.54	0.57
Нээлттэй бондын зах зээлийн үнэлгээ	0.43	0.20	0.44	0.13
Зах зээлийн үнэлгээ	1.00	1.00	1.04	1.47

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

Гаднын банкаас авсан зээлийн хэмжээний хувьд OECD-ийн орнуудтай харьцуулахад төдийлөн өсөлттэй биш байсан ба өөрөөр хэлбэл 2007 онд OECD-ийн орнуудын хувьд гаднын банкаас авсан зээлийн ДНБ-д эзлэх хувь 32 пунктээр өссөн бол Австралийн хувьд 3 пунктээр өссөн байгаа юм.

Зээлийн үзүүлэлтийг авч үзвэл банк санхүүгийн зах зээл дэх нийт зээлийн хэмжээ 2017 оны 3 дугаар улирлын байдлаар 2,683.4 тэрбум долларт хүрээд байгаа бөгөөд үүнээс банкны салбарын олгосон зээлийн хэмжээ 2,494.8 тэрбум ам.доллар, банк бус санхүүгийн байгууллагын олгосон зээлийн хэмжээ 145.8 тэрбум ам.доллар, бусад зээлийн хэмжээ 43.8 тэрбум ам.доллар байна.

Зураг 7. 35. Австралийн нийт зээлийн бүтэц, санхүүжилт олгож буй байгууллагаар, тэрбум ам.доллар

Банкны зах зээлийн зохицуулалтын хязгаарлалтыг зогсоосонтой холбоотойгоор, банкны зээлийн нийт санхүүгийн зах зээлд эзлэх хувь хэмжээ өндөр байгаа бол банк бус санхүүгийн байгууллагын хувьд бууралттай байна. Тухайлбал 1980 онд банк болон банк бус санхүүгийн зах зээлийн нийт зээлд эзлэх хувь хэмжээ ижил 46 хувь байсан бол 2017 оны 3 дугаар улирлын байдлаар банкны зах зээлийн эзлэх хувь 93 хувь, банк бус санхүүгийн байгууллагын эзлэх хувь 3 хувь байна.

- **Бодлогын чиглэлээр авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ**

Тэтгэврийн санг байгуулснаар хөрөнгийн хуримтлал болоод урт хугацааны хадгаламжийг нэмэгдүүлж, бондын зах зээлийн хөгжлийг дэмжих үндэс болсон. Хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл хөгжсөнөөр санхүүгийн зах зээл дэх өрсөлдөөн нэмэгдэж эхэлсэн. Мөн 2 тулгуурт зохицуулалтын

тогтолцоо ашиглаж эхэлснээр үр дүнтэй, уялдаа холбоотой зохицуулалтын загвар бий болсон. Тус загварын хүрээнд Австралийн зохистой байдлын зохицуулах хороо (Australian Prudential Regulatory Commission) нь зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах, харин нөгөө талд Австралийн үнэт цаас болон хөрөнгө оруулалтын хороо (Australian Securities and Investment Commission) нь зах зээлийн зохистой үйл ажиллагаа болон хэрэглэгчдийн эрхийг хамгаалах үүрэгтэйгээр үүсгэн байгуулагдсан.

Мөн зохицуулалтын хүрээнд хийгдсэн бас нэгэн чухал шинэчлэл нь Компанийн хууль болон эдийн засгийн шинэчлэлийн программыг хэрэгжүүлж эхэлсэн явдал байв. Санхүүгийн зах зээлийн дэд бүтцийг сайжруулах хүрээнд хэд хэдэн хуулийн өөрчлөлтийг хийсэн бөгөөд тэдгээр нь нягтлан бодох бүртгэлийн стандартад өөрчлөлт оруулж, аудиторуудын бие даасан байдлыг дэмжих бодлого, захирлын үүрэг, компанийн засаглалын шаардлага, хувьцаа эзэмшигчийн эрх үүрэг гэх зэрэгт өөрчлөлтүүдийг оруулж өгсөн.

Банкны салбарт 2008 онд Базел II-ийг нэвтрүүлж, 2000-аад оны эцэс үед Базел III-ыг нэвтрүүлсэн.

ЕС. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН САЛБАР

Салбарын ерөнхий байдал

Хөдөө аж ахуй нь Австралийн эдийн засгийн жижиг боловч чухал хэсэг юм. 1980–аад онд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 14 тэрбум ам.доллар байсан бол 2016–17 онд 60 тэрбум ам.доллар болсон. Уг салбар нь зах зээлд тулгуурласан, экспортод чиглэсэн байдаг бөгөөд үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүнийхээ 77 гаруй хувийг экспортолдог. Хөдөө аж ахуйн экспортын орлого нь 2010–2011 онд 32.5 тэрбум ам доллар байсан бол 2016–17 онд 44.8 тэрбум ам.доллар болж өссөн байна.

Австралийн фермерүүд нь нийт газар нутгийн 48 хувийг эзэмшин үйл ажиллагаагаа явуулж байна. 2016–17 оны байдлаар ойролцоогоор 85,681 фермерийн аж ахуйд 304,200 хүн ажиллаж байгаа нь нийт ажиллах хүчний 3 хувийг хамарч байна. Мөн тээвэр, хоол хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл зэрэг холбогдох салбарууддаа шууд бусаар ажлын байр үүсгэн, нийт эдийн засагт 1.6 сая ажлын байрыг бий болгожээ.

Австралийн эдийн засгийн реформтой холбогдон уг салбарын бодлогын орчин өнгөрсөн 30 гаруй жилийн хугацаанд ихээхэн өөрчлөгдөн ирсэн.

Салбарын гол онцлог:

- Экспортод тулгуурласан салбар: Фермерүүд дэлхийн хөдөө аж ахуйн бараа бүтээгдэхүүний үнийн хэлбэлзэлд ихээхэн мэдрэмтгий байдаг.
- Төсвийн хязгаарлагдмал байдал: Хүн ам багатай улсын хувьд төсвөөс уг салбар дахь төсөл, хөтөлбөрт дэмжлэг үзүүлэхэд шаардлагатай хэмжээний мөнгийг гаргах боломж бага байдаг. Энэхүү хязгаарлагдмал байдал нь банкнаас санхүүжилт авах боломж олгох зорилготой зээлийн хүүгийн татаас зэрэг зарим бодлогын хөгжилд хувь нэмэр оруулсан байна.
- Цаг уур, байгалийн онцгой үзэгдлийн нөлөө их: 2006–07 онд болсон ган гачиг нь Австрали Улсын эдийн засгийн өсөлтийг ойролцоогоор 0.75 пунктээр бууруулсан байна.

Канола, арвай, улаан буудай, ноос зэрэг салбарын зарим бүтээгдэхүүнүүд биржээр дамжуулан худалдаалагддаг. 1960–аад онд анхны хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний биржийн худалдаа Сиднейн Ноосны Фьючерсийн Бирж дээр явагдаж байсан бөгөөд уг бирж нь 2006 онд Австралийн хөрөнгийн биржтэй нэгдэж Австралийн үнэт цаасны бирж гэх зах зээлийн үнэлгээгээр дэлхий хэмжээнд эхний 10–т ордог томоохон биржийн үндэс болсон байна. Мөн 1990–ээд оны сүүлээс цаг агаарын таамаглалд үндэслэсэн шинжтэй дериватив /weather derivatives/–ыг ашиглаж эхэлсэн бөгөөд тухайн үед зах зээлийн үнэлгээ 500 сая доллар байсан бол 2004 он гэхэд нь энэ нь 5 тэрбум доллар болж өсжээ.

Эдийн засгийн шинэчлэл хийхээс өмнөх үеийн хөдөө аж ахуйн салбар

Хөдөө аж ахуйн салбар дахь засгийн газрын оролцоо нь фермерүүдийн сайн сайхан байдлыг өсгөх болон үйлдвэрлэл, экспортыг нэмэгдүүлэх замаар гадаад валютын нөөцтэй болоход чиглэж байсан. 1950–аад онд хөгжлийн зорилтуудыг санхүүжүүлэхэд шаардлагатай гадаад валютыг төвлөрүүлэх зорилгоор хөдөө аж ахуй (уул уурхай)–н экспортод ихээхэн анхаарал хандуулж байсан бөгөөд тогтмол ханштай үеийн эдийн засгийг өсгөхөөр төлбөрийн тэнцлийн хязгаарлалт хийсэн. Австралийн импортыг орлуулах замаар аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх бодлого нь орон нутгийн үйлдвэрүүд дотоодын зах зээлд төвлөрөхөд хүргэн, цаашлаад экспортод тулгуурлах байдлыг нэмэгдүүлсэн.

Мөн засгийн газрын өөр нэгэн оролцоо нь фермерүүдийн орлогыг тогтворжуулах байсан. Тухайлбал, дэлхийн үнийн хэлбэлзлийн эсрэг үнэ болон орлогыг тогтворжуулах, экспортын үр ашгийг нэмэгдүүлэх зорилгоор дотоодын үнийн зохицуулалтыг ашигладаг. Татаас нь импортын өрсөлдөөнөөс аж үйлдвэрийн салбарыг хамгаалах зорилгоор фермийн нөөцийн зардалд нөхөн олговор хэлбэрээр олгогддог байсан. Жишээлбэл, фермерүүд материал, тоног төхөөрөмжид татвар төлдөг бөгөөд илүү өндөр цалин, их зардалтай байдаг. Мөн үйлдвэрлэгчдэд уг нөхөн олговрыг төрөл бүрийн хэлбэрээр олгодог байсан. Үүнд:

- Цитрус, дарсны хатаасан жимс, хүнсний ногоо болон тамхины татвар;
- Орлогын татварыг бууруулах;
- Бордооны татаас, хөнгөлөлттэй зээл, хөдөө аж ахуйн тракторын өглөг гэх мэт орцуудын татаас;
- Ган гачгийн тусламж;
- Усжуулалтын үйлчилгээ зэрэг хямд үнэтэй дэд бүтцийн үйлчилгээнээс үүдэлтэй татаас.

Гэвч эдгээр олгож байгаа татаасын үр өгөөж юу вэ гэсэн асуулт гарч ирсэн:

- Газар тариаланчдад газрынхаа үр өгөөжийг сайжруулахад туслах зорилгоор өгдөг байсан боловч нөөцийн татааснаас томоохон үйлдвэрлэгчид ихээхэн ашиг олж байсан.
- Янз бүрийн хэмжээгээр татаас олгодог байсан нь нөөцийн хуваарилалтыг гажуудуулж байсан. Өөрөөр хэлбэл бага татаастай, ач холбогдолтой салбараас их татаас олгогддог салбарт нөөц шилжиж байсан.
- Хөдөө аж ахуйн бодлого нь фермерүүдийн эрсдэлээс хамгаалах, илүү үр бүтээмжтэй ажиллах, шинэ бүтээгдэхүүн, зах зээл хайх идэвхийг бууруулж байсан.

Хөдөө аж ахуйн салбар дахь реформ

Австралийн хөдөө аж ахуйн салбар дахь бодлогын шинэчлэл 1970–аад оны эхэн үеэс засгийн газар татаасны хэмжээг хязгаарлах замаар эхэлсэн. Хэдийгээр бусад салбараас бага хэмжээгээр татаас олгогддог байсан боловч татаасны зардал нь дотоодын хэрэглэгчид болон татвар төлөгчдөд ачаалал өгдөг байсан. Тиймээс шинэчлэлийн явцад татаасны түвшин болон салбар хоорондын татаасны дүнгийн ялгааг аажмаар багасгасаар 1995 он гэхэд арвай, хөвөн, шинэ ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүн, үр тарианы буурцагт ургамал, эрдэнэ шиш, тамхи, мах, овьёос, тосны үр, будаа, улаан буурцаг, улаан буудай, ноос зэрэгт олгогдож байсан татаасыг байхгүй болгосон. Мөн сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, дарсны хатаасан жимс, элсэн чихэр, дарс зэрэг бусад салбарын татвар мөн буурч байсан ба 1988 онд бордооны хэрэглээний татаасыг хассан.

1990–ээд оноос 2000–аад оны үед маркетингийн эрх бүхий байгууллага болон тэдгээрээс гаргаж буй хууль тогтоомжууд нь Үндэсний өрсөлдөөний бодлого (ҮӨБ)–ын хүрээнд гарч байсан. Хууль тогтоомжийг хянах хөтөлбөрийн хүрээнд Хамтын нөхөрлөл, муж, орон нутгийн засаг захиргаа өрсөлдөөнийг хязгаарласан, МЭББ–д дараах монополь эрх өгсөн хууль тогтоомжийг хянан үзэхээр зөвшөөрсөн бөгөөд үүнд:

- Газар тариаланг албадан худалдаж авах;
- Бараа таваарын чанар болон үнийг зохицуулах;

Хүснэгт 7. 11. Хөдөө аж ахуйн маркетингийн зохицуулалтын шинэчлэлүүд

1970–аад оноос эхлэн хөдөө аж ахуйн маркетингийн зохицуулалт нь дотоодын болон экспортын зах зээлийн (аль аль эсвэл хоёуланд нь) фермерүүдийн хоорондын харилцааг зохицуулсан байсан өрсөлдөөнийг хөдөө аж ахуйн ихэнх салбаруудад аажмаар нэвтрүүлсэн бөгөөд дараахаар шинэчлэлийн үед хийгдсэн гол өөрчлөлтүүдийг харуулав.

Он	Бараа	Өөрчлөлт
1970–аад	Улаан буудай	<ul style="list-style-type: none"> Баталгаажсан үнээс тогтворжсон үнэд шилжүүлэх; Дотоодын хэрэглээний үнэ улаан буудайгаар хязгаарлагдана.
1980–аад	Дарсны хатаасан жимс	Үнийн тогтворжуулалтын зохицуулалтыг 1980 онд дуусгавар болгосон.
	Цитрус	<ul style="list-style-type: none"> 1986 оноос эхлэн татварыг 30–аас 5 хувь хүртэл бууруулсан; Улсын маркетингийн зөвлөлүүдийг нэгтгэсэн, өрсөлдөөнд газарзүйн саад тотгорыг багасгах.
	Өндөг	1989 оноос үнийн хяналтыг аажмаар алга болгосон.
	Элсэн чихэр	1980–аад оны сүүлээр Хамтын нөхөрлөл дотоодын үнийн зохицуулалт болон экспортын хяналт, удирдлагыг цуцалсан.
1990–ээд	Улаан буудай	<ul style="list-style-type: none"> 1989 онд дотоодын зах зээлийн зохицуулалтыг бууруулсан; Австралийн улаан буудайн зээллэгийн хамтын нөхөрлөлийн баталгааг орлох тариаланчдад татвар ногдуулах сан үүссэн.
	Арвай	1998 оноос эхлэн Өмнөд Австрали болон Викториа мужид дотоодын тэжээл болон арвайн маркетинг өрсөлдөөн нэвтэрсэн.
	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний экспортын төлбөрийн дэмжлэгийг бууруулсан.
	Тамхи	Тамхины салбарын тогтворжуулах төлөвлөгөөг 1995 онд зогсоосон.
	Элсэн чихэр	1997 оны дундуур импортын татвар болон дотоодын зах зээлийн үнийн дэмжлэгийг арилгасан.
	Улаан буудай	1999 онд Австралийн улаан буудайн зөвлөл нь хууль ёсны эрх барих байгууллагаас тариаланчдын эзэмшлийн компани болсон.
Ноос	Нөөц үнийн төлөвлөгөө 1991 онд зогссон.	
2000–аад	Арвай	<ul style="list-style-type: none"> Өмнөд Австралийн нэг–ширээний зохицуулалт 2007 онд дуусгавар болсон; 2009 онд баруун Австралийн зах зээлийн зохицуулалтыг бууруулсан (ямар ч лицензтэй аж ахуйн нэгжид арвай экспортлохыг зөвшөөрсөн).
	Элсэн чихэр	Queensland Sugar Limited нь 2006 онд заавал эзэмших эрхээ алдсан.
	Улаан буудай	2008 онд их хэмжээний экспортод дахин зохицуулалт хийсэн. (их хэмжээгээр экспортлоход Австралийн улаан буудайн зөвлөлөөс зөвшөөрөл авах шаардлагагүй болсон).

Ган гачгийн үндэсний бодлого

1990–ээд онд Австралийн ган гачгийн бодлогын зорилт нь ихээхэн өөрчлөгдсөн байна. 1992 онд Австралийн засгийн газар, мужуудын болон орон нутгийн засаг захиргаа ган гачгийн менежментийг сайжруулах шинэ арга барилыг баримталсан “Ган гачгийн үндэсний шинэ бодлого” боловсруулсан. Өмнө нь ган гачгийг байгалийн гамшиг гэж үзсэн бодлогын нөлөөгөөр фермерүүдийн ган гачигт бэлдэх идэвх суларсан байв. Тиймээс ч шинэ бодлогод ган гачгийг фермерүүдийн үйл ажиллагааны хэвийн үйл ажиллагааны нэг хэсэг гэж үзсэн байна.

1990–ээд оны эхэнд “Хөдөө орон нутгийн тохируулах төлөвлөгөө” хэрэгжиж байсан. Уг төлөвлөгөө нь үр ашигтай ирээдүйтэй фермерүүдийг нэмэгдүүлэх, өрсөлдөх чадваргүй фермерүүдийг салбараас

гаргах зорилготой бүтцийн зохицуулалтын бодлого байсан. Энэхүү төлөвлөгөөний гол онцлогууд нь:

- Хөнгөлөлттэй зээл авах боломж (Онц аюултай гангийн үеийн зээлийн хүүгийн татаас);
- Гүйлгээнд суурилсан татаас (жишээ нь: тэжээлийн татаас);
- Гэр бүлийн мөнгөн тэтгэмж, онц аюултай гангийн үеийн нөхөн төлбөр;
- Дахин байгуулалтын буцалтгүй тусламж.

1992 онд боловсруулсан Ган гачгийн үндэсний шинэ бодлогын зорилтууд нь:

- Австралийн хөдөө орон нутгийн үйлдвэрлэгч болон бусад хэсгүүдийг цаг уурын өөрчлөлтийг удирдахад бие даасан хандлагыг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх;
- Цаг агаар эрс тэс уур амьсгалтай үед Австралийн хөдөө аж ахуй, байгаль орчны нөөцийн баазыг хамгаалах;
- Хөдөө аж ахуйн салбарыг урт хугацааны, тогтвортой түвшинд хүргэх, сэргээх.

Энэ бодлого нь ган гачгийг байгалийн гамшиг гэж үзэхээ больсон хэдий ч онц аюултай ховор ган гачгийн үед хамгийн туршлагатай фермер ч урьдчилан бэлтгэх боломжгүй гэдэг үндэслэл дээр тулгуурлан явагдаж байна. Зөвхөн ган гачгийн онц аюул үүссэн тохиолдолд фермерүүдэд нөхөн олговор өгөхөөр зохицуулалт оруулсан. Онц аюул учруулсан ган гачиг гэдэгт:

- Ховор, ноцтой байх – 20–25 жил тутам нэгээс олон удаа тохиолдох ёсгүй бөгөөд том хэмжээг хамарсан;
- Үр дүнд нь урт хугацаагаар буюу 12 сараас дээш хугацаанд орлогогүй байх хэмжээнд хохирол учруулсан;
- Урьдчилан таамаглах боломжгүй.

2008 он гэхэд онц аюултай ган гачгийн зохицуулалтыг эдийн засаг, нийгэм, цаг уурын талаас нь судлан үзээд Австралийн засгийн газраас цаашид хэрэглэх шаардлагагүй гэж үзсэн. Тухайлбал, эдийн засгийн үнэлгээгээр онц аюултай ган гачгийн үеийн хүүгийн татаас нь үр дүн муутай, гэр бүлийн тусламжийн хөтөлбөрийг зөвхөн ган гачиг болсон бүсээр хязгаарладаг (өөр газарт байж болох хүндрэл бэрхшээлийг авч үзээгүй) зэрэг уг бодлого нь фермерүүдэд бие даасан байдал, ган гачигт бэлэн байх, уур амьсгалын өөрчлөлтийн менежментийг сайжруулахад тусалж чадахгүй байна гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн.

2008–09 онд явагдсан уг үнэлгээг даган 2014 оны 7 дугаар сарын 1–ний өдрөөс хэрэгжих ган гачгийн үндэсний шинэ хөтөлбөрийг зарласан. Уг хөтөлбөр нь:

- Фермерийн өрхийн дэмжлэгийн төлбөр;
- Татварын хөнгөлөлтийн арга хэмжээг үргэлжлүүлэн авах;
- Фермерийн аж ахуйн сургалтад чиглэсэн үндэсний хандлага;
- Фермерүүдийн шийдвэр гаргахад ашиглах багаж, технологи.

Одоогийн хөдөө аж ахуйн салбарын бодлого

Хөдөө аж ахуйн салбар дахь үйлдвэрлэлийн эрсдэлийг удирдах үйлдвэрлэгчдийн чадавхыг сайжруулах зорилготой хөтөлбөрүүдийг засгийн газраас хэрэгжүүлдэг. Эдгээр нь ихэвчлэн үйлдвэрлэгчдэд бүтээмж, үр ашгаа дээшлүүлэх, бүтцийн зохицуулалт хийх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, байгалийн нөөцийн менежментийг сайжруулахад туслах зорилготой буцалтгүй тусламжийн хэлбэртэй

байдаг. Үүнд:

- *Хөдөө орон нутаг дахь судалгаа, хөгжилд зориулсан санхүүжилт*

Австралийн засгийн газар нь өөрийн агентлагуудаар дамжуулан өргөн хүрээг хамарсан судалгаа шинжилгээ, хөгжилд зориулсан санхүүжилт явуулдаг бөгөөд үүний нэг нь хөдөө аж ахуй, загасны аж ахуй, ойн аж ахуй зэргийг хамруулсан хөдөө орон нутгийн судалгаа, хөгжлийн хөтөлбөр юм. Уг хөтөлбөрийн санхүүжилтэд жилд дунджаар 715 сая ам доллар зарцуулдаг.

- *Гантай холбоотой хөтөлбөрүүд*

Уг хөтөлбөрийн хүрээнд фермерүүдэд үзүүлж буй тусламж нь ган гачиг, бусад сорилтуудыг даван туулахад бэлтгэж, үүнээс үүдэх нөлөөг зохицуулахад нь туслах зорилготой.

- *Орон нутгийн санхүүгийн зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ*

Санхүүгийн хүндрэлд орсон анхан шатны үйлдвэрлэгчид, загасчид, хөдөө орон нутагт жижиг бизнес эрхлэгчдэд санхүүгийн үнэгүй зөвлөгөө өгөх

- *Татварын хөнгөлөлт*

Үйлдвэрлэгчдэд зориулсан хэд хэдэн татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг. Үүнд, хөдөө аж ахуйн менежментийн хадгаламж; орлогыг бууруулах нөлөөтэй хасалт хийх, хөнгөлөлт үзүүлэх зэрэг бусад олон төрлийн үйлчилгээг авах чадвартай байх зэрэг орно.

- *Нүүрстөрөгчийн фьючерс*

Уг хөтөлбөр нь фермерүүдэд хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах замаар нүүрстөрөгчийн кредит авах боломжийг олгодог. Үүнийгээ нүүрстөрөгчийн ялгаралтыг бууруулахыг зорьж буй хүмүүст эсвэл аж ахуйн нэгжүүдэд зарах боломжтой байдаг. Мөн судалгаа шинжилгээ, олон нийтэд чиглэсэн үйл ажиллагаануудыг санхүүжүүлэх боломжтой.

- *Байгаль орчинд ээлтэй фермерийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх*

Австралийн байгаль орчин, тогтвортой байдлыг хамгаалах зорилготой бөгөөд фермерүүд биологийн олон янз байдал, фермийн тогтвортой үйл ажиллагааг сайжруулах төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэхэд санхүүжилт хүсч болдог.

- *Гамшгийн орлогын нөхөн олговрын татаас*

Бороо, үер зэрэг байгалийн гамшгийн үр дүнд орлогоо алдсан фермерүүд болон бусад бизнесүүдэд туслалцаа үзүүлэх.

Бодлогын үр дүн

Австралийн хөдөө аж ахуйн бодлогын шинэчлэлийн үр дүнд фермерүүд өөрчлөгдөж буй зах зээлд дасан зохицоход аливаа саад тотгоргүй болсон. Үнийн дэмжлэг /output price support/-ийг арилгасан нь хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнүүдэд олгогдож байсан татаасын хэмжээний ялгааг бууруулсан. Энэ нь нөөцийн буруу хуваарилалт хийгдэх үндэс болж өгсөн бөгөөд үүнээс үүдэлтэй татаасын хэмжээний стандарт хазайлт 1970–аад он болон 1980–аад онуудад маш өндөр байсан. Харин шинэчлэл хийснээр татаас авна гэсэн хүлээлтийг байхгүй болгосон бөгөөд энэ нь фермерүүд бага татаастай боловч үр ашигтай бүтээгдэхүүний зах зээлд ферм худалдан авч үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэх боломжтой болсон.

Мөн хөдөө аж ахуйн маркетингийн зохицуулалтад тавьсан хязгаарлалтаас үүдэж фермерүүд бүтээгдэхүүнээ хэрхэн, хэзээ, ямар үнээр, хэнд зарахаа сонгох боломжгүй байсан нь инновацыг

нэмэгдүүлэх, маркетингийн шинэ арга замыг хайх үйл ажиллагааг бууруулж байсан. Хөдөө аж ахуйн маркетингийн зохицуулалтын дахин зохицуулалт нь фермерүүдэд шинэ бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх, илүү өгөөж авчрах шинэ зах зээл олох замаар бүтээмжийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх боломжийг олгосон.

Одоо байгаа болон шинээр орж ирж буй фермүүдийн хоорондын салбарын бүтэц болон нөөцийн дахин хуваарилалтын өөрчлөлт нь өргөн хэрэглээний болон сүү, сүүн бүтээгдэхүүний бүтээмжийн өсөлтөд чухал эх үүсвэр болсон. Жишээлбэл, Австралийн сүү, сүүний үйлдвэрлэл нь 1970–аад оноос шинэчлэлийн субъект байсан бол 2000–аад оноос бүх татаасыг арилгасан нь хөгжлийн дээд цэгт нь хүргэсэн. Үүний үр дүнд бүтцийн зохицуулалт нь сүүний аж үйлдвэрийг өөрчилж, аж үйлдвэрийн түвшний бүтээмжийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулсан.

Одоо байгаа болон шинээр орж ирж буй фермүүд хоорондын салбарын бүтэц болон нөөцийн дахин хуваарилалтын өөрчлөлт нь өргөн хэрэглээний болон сүү, сүүн бүтээгдэхүүний бүтээмжийн өсөлтөд чухал эх үүсвэр болсон. Жишээлбэл, Австралийн сүү, сүүний үйлдвэрлэл нь 1970–аад оноос реформын субъект байсан бол 2000–аад оноос бүх татаасыг арилгасан нь бүтээмжийг ихээр нэмэгдүүлсэн. Үүний үр дүнд бүтцийн зохицуулалт нь сүүний аж үйлдвэрийг өөрчилж, аж үйлдвэрийн түвшний бүтээмжийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулсан.

Түүхий эдийн деривативын зах зээлийг зохицуулах зарчмууд

Үнэт цаасны хороодын олон улсын байгууллага /ҮЦХОУБ/-ын түүхий эдийн фьючерсийн зах зээлийн ажлын хэсэг нь 2011 онд түүхий эдийн деривативын зах зээлийг зохицуулах зарчмуудыг боловсруулсан. Уг ажлын хэсгийн хүрээнд түүхий эдийн деривативын зах зээлд баримтлах 5 төрлийн зарчмын зөвлөмжийг боловсруулан гаргасан байна. Үүнд:

1. Түүхий эдийн деривативын гэрээнд баримтлах зарчмууд;
2. Түүхий эдийн деривативын зах зээлийн хяналтын зарчмууд;
3. Түүхий эдийн деривативын зах зээлд үүссэн зөрчлийг шийдвэрлэх зарчмууд;
4. Хууль сахиулах, мэдээлэл хуваалцах зарчмууд;
5. Түүхий эдийн деривативын зах зээлд үнийг тогтоох үйл явцыг эрчимжүүлэх зарчмууд.

ҮЦХОУБ–ын түүхий эдийн дериватив гэрээний загвар гаргах зарчмууд /Contract Design Principles/

■ *Хариуцлага хүлээх чадвар /Accountability/*

Зохицуулагч байгууллага нь түүхий эдийн деривативын гэрээний шалгуур нөхцөлүүдийг боловсруулах болон хянах тодорхой тогтолцоог бий болгох шаардлагатай. Мөн зохицуулагч байгууллага нь өөрийгөө зохицуулах стандарт болон дүрэм журмын хэрэгжилтийг тогтмол хангуулах мөн манипуляц болон зөрчил үүсгэж болохуйц гэрээний заалтуудыг илрүүлэн шийдвэрлэх эрх мэдэлтэй байх ёстой.

■ *Эдийн засгийн үр ашигтай байдал /Economic Utility/*

Түүхий эдийн деривативын гэрээ нь хэрэглэгчдийн эрсдэлийн удирдлагын хэрэгцээнд нийцсэн бөгөөд түүхий эдийн үнийг тодорхойлсон байна.

■ *Биет зах зээлтэй хамааралтай байдал /Correlation with Physical Market/*

Түүхий эдийн дериватив гэрээний нөхцөл нь түүхий эдийн зах зээлийн үйл ажиллагааг тусгасан, хүргэлт хийгдэхэд саад бэрхшээл учруулахгүй байх ёстой.

■ *Оролцогч талын саналыг тусгах /Responsiveness/*

Түүхий эдийн деривативын гэрээг боловсруулахад гэрээнд гэрээний байгуулсан талын саналыг тусгана.

▪ *Ил тод байдал /Transparency/*

Ил тод байдлыг сайжруулахын тулд зохицуулагч байгууллага нь дүрэм журамдаа дараах зүйлсийг тусгасан байна. Тухайлбал:

- i. Үнийн түвшний хэлбэлзэж болох хамгийн бага хэмжээ;
- ii. Үнийн түвшний хэлбэлзэж болох хамгийн их хэмжээ;
- iii. Арилжааны сүүлийн өдөр;
- iv. Төлбөр тооцоо болон хүргэлтийн үйл явц;
- v. Арилжаа хийгдэх сарууд;
- vi. Позцын хязгаар;
- vii. Арилжааны цаг.

Түүхий эдийн деривативын зах зээлийн хяналтын зарчмууд

▪ *Зах зээлийн хяналтын тогтолцоо /Framework for Undertaking Market Surveillance/*

Зохицуулагч байгууллага нь зах зээлд хяналт тавих, хууль, дүрэм журмыг сахиулах үйл ажиллагаа явуулах хүчирхэг тогтолцоотой байх ёстой. Зах зээлийг хянах хөтөлбөр нь арилжаа эрхлэгчийн дериватив, биет зах зээлийн гүйлгээ, хэлцлийг харгалзан үзэх ёстой. Зах зээлийн хяналтын хөтөлбөр нь хангалттай нөөц, биет зах зээлийн тоо мэдээ болон аналитик чадавхтай байх ёстой.

▪ *Хянах, мэдээлэл цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх /Monitoring, Collecting and Analyzing Information/*

Зохицуулагч байгууллага нь зохицуулалтад буй зах зээлийн арилжааны үйл ажиллагааг хянах үр дүнтэй аргачлалыг нэвтрүүлж хэрэгжүүлэх, хөгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд зах зээлд тохирсон үр дүнтэй мэдээ мэдээллийг цуглуулж, цуглуулсан мэдээлэлдээ анализ хийх хэрэгтэй байдаг.

Захиалга болон цахим гүйлгээг үр дүнтэй хянахад, гүйлгээний явцад үүсэх гажуудлыг илрүүлэх автомат системийг нэвтрүүлэх зэрэг бодит цагийн хяналтын чадавх шаардлагатай болдог байна. Өдрийн арилжаанд ч мөн хяналт хийх, мэдээлэл цуглуулах, анализ хийх чухал шаардлагатай.

▪ *Мэдээлэл авах эрх /Authority to Access information/*

Зохицуулагч байгууллага биет түүхий эдийн зах зээл болон түүхий эдийн зах зээлийн биржийн бус арилжаанд оролцогчдын хэлцлийн талаарх мэдээллийг авах эрхтэй байх зэрэг түүхий эдийн деривативын зах зээлийн талаар байнгын болон шаардлагатай тохиолдолд мэдээлэл авах эрхтэй байна. Тухайлбал:

- i. Зохицуулалттай түүхий эдийн деривативын зах зээл дэх гүйлгээг сэргээх боломжийг бүрдүүлсэн мэдээллүүдийг авах;
- ii. Тухайн зах зээлийн бүтэц болон их хэмжээний хэлцлийг тодорхойлоход шаардлагатай мэдээлэл;
- iii. Хувийн эзэмшилд байгаа позицуудыг нэгтгэхийн тулд зах зээлд оролцогчийн эзэмшиж буй бенефициар өмчлөгчийн позицгийн хэмжээний талаарх мэдээллийг авах;
- iv. Түүхий эдийн деривативын болон биржийн бус зах зээлд оролцогчдын арилжаа, гүйлгээний талаарх мэдээллийг авах;

- v. Түүхий эдийн деривативын зах зээлд оролцогчид шаардлагатай мэдээллээр хангахгүй байгаа тохиолдолд зохих арга хэмжээг авах.

Зохицуулагч байгууллагууд нь дээр дурдсан мэдээллүүдээс гадна бусад хэрэгцээт мэдээллүүдийг холбогдох хуулийн байгууллага болон засгийн газрын харьяа байгууллагуудаас хүсэх ёстой.

- *Бирж дээрх арилжааны талаар мэдээллийн цуглуулга /Collection of Information on On-Exchange Transaction/*

Бирж дээрх бараа бүтээгдэхүүний деривативын арилжааны талаарх мэдээллийг тогтмол цуглуулах ёстой. Үүнд:

- i. Арилжаа явагдсан өдөр гэрээний үнийг бодит цаг (real time)-аар тогтоох;
- ii. Арилжаа явагдсан өдрийн арилжааны огноо, түүхий эдийн гэрээ, бүтээгдэхүүнийг хүргэсэн байх тов, гэрээ дуусах хугацаа, худалдан авах/худалдах тоо хэмжээ, гэрээнд заасан оролцогч талууд, гэрээний үнэ зэргийг агуулсан өдөр тутмын гүйлгээний мэдээлэл;
- iii. Арилжааны өдрийн эцэс дэх хэлцлийн хэмжээ, оролцогчдын мэдээлэл, гэрээний хугацаа зэрэг өдрийн арилжааны тайлан;
- iv. Зохистой үед, гэрээний хугацаа дуусах үед нийлүүлэх боломжтой түүхий эдийн хэмжээ.

- *Биржийн бус зах зээл дээрх арилжааны мэдээллийн цуглуулга /Collection of OTC Information/*

Зохицуулагч байгууллагаас тогтмол авах болон шаардлагатай тохиолдолд авах мэдээллүүдэд ямар мэдээлэл хамруулахыг шийдэх хэрэгтэй.

Тогтмол цуглуулах мэдээлэл:

- i. Хэлцэл хийгдсэн огноо, гэрээний нөхцөл, гэрээнд оролцогч талууд болон гэрээний үнэ зэрэг гүйлгээний мэдээлэл;
- ii. Хэлцлийн мэдээлэл.

Шаардлагатай тохиолдолд цуглуулах мэдээлэл:

- i. Хүргэх зорилго;
- ii. Бенефициар өмчлөгч;
- iii. Хувийн эзэмшил дэх хэлцлүүд;
- iv. Форвардаас бусад гэрээ хэлцлийн хувьд нэрлэсэн үнэ цэнэ, борлуулалтын өртөг, үнэлгээний аргачлал буюу гэрээний үргэлжлэх хугацаа зэрэг нэмэлт мэдээлэл.

- *Их хэмжээний хэлцэл /Large Position/*

Зохицуулагч байгууллага нь бирж дээрх түүхий эдийн деривативын гэрээнүүдийн их хэмжээний хэлцэл, бенефициар эзэмшигч эсвэл түүний нэрийн өмнөөс эзэмшигчдийн өмчлөл дэх нийт хэлцлийн талаарх мэдээлэл авах эрхтэй.

Түүхий эдийн деривативын зах зээлд үүссэн зөрчлийг шийдвэрлэх зарчмууд /Principles to Address Disorderly Commodity Derivatives Markets/

▪ *Зах зээлд интервенц хийх эрх мэдэл /Intervention Powers in the Market/*

Зохицуулагч байгууллага түүхий эдийн деривативын зах зээл дээрх асуудлыг олж илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, үр ашигтай байдлыг хангах зорилгоор зах зээлд интервенц хийх эрх мэдэлтэй байх ёстой. Үүнд:

1) Хэлцлийн хэмжээнд хязгаарлалт тавих чадвар

- i. Арилжигчийн позиц нь зах зээлийн хэвийн үйл ажиллагаанд нөлөөлөхүйц хэмжээнд хүрэхэд арилжигчид зохицуулагч байгууллагын өгсөн үүрэг даалгаврыг заавал дагаж мөрдөнө. Өөрөөр хэлбэл тэд хэлцлийн хэмжээг ихэсгэж эсхүл багасгаж болохгүй гэсэн Зохицуулагч байгууллагын даалгаврыг дагаж мөрдөнө.
- ii. Зохицуулагч байгууллага нь зах зээлд оролцогчийн түүхий эдийн деривативын гэрээн дэх позицгийн хэмжээнд урьдчилсан байдлаар хязгаарлалт тогтоох.

2) Бусад эрх мэдэл – Зохицуулагч байгууллага нь зах зээлийн хямралыг илрүүлэх эсвэл тулгарч буй аюулыг арилгах зорилгоор дараах арга хэмжээг авах эрхтэй:

- i. Үнэ хэлбэлзэх хязгаарыг тогтоож өгөх;
- ii. Зах зээл дээрх арилжааг түр зогсоох эсвэл цуцлах;
- iii. Нээлттэй захиалгыг хаах эсвэл шилжүүлэх;
- iv. Хүргэлтийн нөхцөлүүдийг өөрчлөх;
- v. Арилжааг цуцлах;
- vi. Позицуудын өмчлөгчдөөс хүргэлтийн зорилгыг тодорхой болгохыг шаардах;
- vii. Арилжаанд оролцогчдыг биржийн бус зах зээл дээрх деривативын эсвэл ихээхэн хэмжээний позицын талаарх мэдээллийг нээлттэй байлгахыг шаардах.

▪ *Өөрчлөгдөн буй арилжааны үйл явцыг хянах /Review of Evolving Practices/*

Зохицуулагч байгууллага нь зохицуулалтын журмыг хянаж, өөрчлөгдөж буй зах зээлийн шинж чанарт нийцэж байгаа эсэх, зах зээлийг хямралд хүргэж болзошгүй арилжааны практикийг илрүүлэх чадвартай эсэхийг судлах ёстой. Энэхүү үйл ажиллагаанд биржүүд болон өөрийгөө зохицуулах байгууллагууд чухал үүрэгтэй оролцдог.

Хууль сахиулах, мэдээлэл хуваалцах зарчмууд /Principles for Enforcement and Information Sharing/

Уг зарчмын хүрээнд, зохицуулагч байгууллагуудын хоорондоо мэдээлэл солилцох шаардлага болон дотоод мэдээлэл эзэмшигчдээс болж хөрөнгө оруулагчид шууд болон шууд бусаар хохирох үйл явцын эсрэг хориг арга хэмжээ авах, мөрдөн шалгах, мөн хууль дүрэм журмыг сахиулахад шаардагдах хүчний талаар авч үзсэн.

- *Дүрэм журам дагаж мөрдөх хөтөлбөр /Rules and Compliance Programs/* – Зохицуулагч байгууллага нь зах зээлийг урвуулан ашиглах болон урвуулан ашиглах оролдлого хийх зэрэг зах зээлд үүсэж буй зөрчилтэй үйл ажиллагааг хориглох, илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх үүднээс тэдгээрт зориулсан тусгай дүрэм журам, бодлого, дагаж мөрдөх хөтөлбөртэй байх ёстой. Дүрэм журамдаа зах зээлийг урвуулан ашиглах, хориглосон үйл ажиллагаа зэрэгт юуг хамруулж байгааг тодорхой зааж өгөх ёстой ба дараах зүйлс багтана. Үүнд:

- i. Зах зээл дээр зохиомол үнийг үүсгэх буюу үүсгэхийг оролдох;
 - ii. Идэвхтэй арилжаа хийхэд төөрөгдлийг бий болгох;
 - iii. Аливаа барааны үнэд нөлөөлөх хуурамч мэдээллийг түгээх;
 - iv. Хэрэглэгчийн захиалгыг урвуулан ашиглах;
 - v. Хөрөнгө оруулагчдын эдийн засагт ач холбогдолгүй санхүүгийн хэрэгслийг нэгэн зэрэг авч зарах;
 - vi. Хэлцлийн заасан хэмжээнээс хэтрэхгүй байх;
 - vii. Хөрөнгө оруулагчийн хувийн мэдээллийг нуун дарагдуулах;
 - viii. Мэдээллийг буруугаар ашиглах.
- *Олон талт арилжааны асуудлыг шийдвэрлэх тогтолцоо /Framework for Addressing Multi-Market Abusive Trading /* – түүхий эдийн зах зээл болон олон бирж дээрх арилжаа, биржийн бус зах зээлийн арилжаа зэрэгт нөлөөлөхүйц зах зээлийг урвуулан ашиглах болон бусад сөрөг үр дүнтэй үйл ажиллагааг хуулийн хүрээнд зохицуулах дүрэм журмын цогц тогтолцоог бүрдүүлэх.
 - *Зах зээлийн эсрэг нөлөөтэй үйл ажиллагаанд хариу үйлдэл үзүүлэх чадавх /Powers and Capacity to Respond to Market Abuse/* – зохицуулагч байгууллагууд нь зах зээлийг урвуулан ашиглахыг оролдох, зах зээлд нөлөөлөхүйц болон сэжигтэй үйл ажиллагаа зэргийг мөрдөх болон яллах чадавх бүхий хүчин чадалтай байх. IOSCO–ийн зөвлөгөө, Хамтын ажиллагаа, Мэдээлэл солилцооны олон талт санамж бичгийн хүрээнд шаардагдах бүхий л эрх мэдэл нь түүхий эдийн деривативын зах зээлийг хянан зохицуулах IOSCO–ийн гишүүн байгууллагуудад байх.
 - *Зах зээлд оролцогчдын эсрэг сахилгын шийтгэл /Disciplinary Sanctions Against Market Members/* – хэрэв зах зээлд зөрчилтэй үйл ажиллагаа явагдвал, зах зээлд оролцогчид болон бүртгэлтэй гишүүдийгээ сахилгажуулах үр дүнтэй эрх мэдэлтэй байх ёстой. Шаардлагатай сахилгын арга хэмжээний төрлүүдийн талаар тодорхой ойлголттой байх хэрэгтэй. Сахилгын арга хэмжээнүүд нь дараах төрлүүдээс хэсэгчлэн эсвэл бүхэлд нь багтаах ёстой. Үүнд:
 - i. Анхааруулга (Нийтэд болон хувийн);
 - ii. Сануулга;
 - iii. Дахин сургах;
 - iv. Нөхөн төлүүлэх;
 - v. Торгууль;
 - vi. Арилжаа хийх нөхцөл;
 - vii. Арилжаанд хоригууд тавих;
 - viii. Гишүүнчлэлийг түдгэлзүүлэх;
 - ix. Гишүүнчлэлийг хасах;
 - x. Шаардлагатай тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэх;
 - xi. Хууль бус орлогыг хураах.
 - *Гишүүн бус этгээдүүдийн эсрэг сахилгын шийтгэл ногдуулах /Disciplinary Sanctions Against Non-Members of the Market/*

Холбогдох эрх бүхий байгууллага нь зохицуулалттай түүхий эдийн деривативын зах зээлийн гишүүн

бус этгээдүүдийн болон бусад зах зээлд оролцогчид зах зээлийг урвуулан ашиглах, зөрчилтэй хэрэг үйлдэх эсвэл эдгээрт сэжиглэгдсэн тохиолдолд эсрэг арга хэмжээ авах эрхтэй байх ёстой. Зохицуулагч байгууллага нь гишүүд болон харилцагчид хоорондын гэрээг шаардаж болно. Төрийн байгууллага, прокурор болон шүүх байгууллагад хууль сахиулах эрх мэдэл нь байх бөгөөд эрх үүрэг нь хуульд тусгагдсан байдаг. Үүнээс гадна зохицуулагч байгууллага нь гишүүнчлэлгүй этгээдүүд зах зээлд хор хөнөөл учруулахаас сэргийлэх үүднээс зохих арга хэмжээ авах замаар зах зээлд оролцож болно. Мөн бирж хөндлөнгөөс оролцож болдог. Мөн гишүүдээрээ дамжуулан зах зээлд оролцож болох бөгөөд тухайлбал маржийн түвшнийг нэмэгдүүлэх, арилжаанд хязгаарлалт тавих, арилжааны давуу эрхүүдийг хүчингүй болгох зэрэг юм.

▪ *Мэдээлэл солилцох /Information Sharing/*

Зохицуулах эрх бүхий байгууллагууд хяналт, сахилгын арга хэмжээний талаарх мэдээллийг хуваалцахын тулд дотоод болон гаднын байгууллагуудтай нягт хамтран ажиллах ёстой байдаг. Тухайлбал, зохицуулагч байгууллагуудад зах зээлийн нийлүүлэлт болон их хэмжээний хэлцлийн талаар мэдээлэл хуваалцах боломжийг олгосон зохицуулалт хэрэгтэй байдаг. Эдгээр зохицуулалтууд нь (хэрэв хүчин төгөлдөр байдаг бол):

- i. Фирмүүдийн олон тооны зах зээлд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй ихээхэн хэмжээний хэлцлийг тодорхойлох үүднээс Олон улсын мэдээлэл солилцооны харилцан ойлголцлын санамж бичиг болон хэлэлцээр, мөн олон улсын фьючерсийн бирж болон клирингийн байгууллагын хяналт болон хамтын ажиллагааны тунхаглал;
- ii. IOSCO-ийн зөвлөгөө, Хамтын ажиллагаа, Мэдээлэл солилцооны олон талт санамж бичиг;
- iii. Мэдээлэл солилцох талаар IOSCO-оос гаргасан заавар, тухайлбал хил дамнасан хяналт шалгалтын хамтын ажиллагааны тухай IOSCO-ийн зарчмууд, мэдээлэл хуваалцах удирдамж болон олон улсын хууль эрх зүйн хүрээнд зах зээлийн хяналтын талаар мэдээлэл солилцох тайлан.

Биет түүхий эдийн деривативын гэрээ өөр өөр биржүүд дээр арилжаалагдаж буй тохиолдолд гэрээний үнэ нөгөө гэрээний үнээсээ хамаарч тогтоогддог бөгөөд энэхүү тохиолдолд өндөр түвшний хяналтыг бууруулах үүднээс мэдээллийг солилцох нь зүйтэй байдаг.

Түүхий эдийн деривативын зах зээлд үнийг тогтоох үйл явцыг эрчимжүүлэх зарчмууд / Principles for Enhancing Price Discovery on Commodity Derivatives Markets/

▪ *Түүхий эдийн зах зээлийн ил тод байдлын зарчим /Commodity Derivatives Market Transparency/*

Арилжигчдын итгэлийг хадгалж үлдэх үүднээс зохицуулагч байгууллагууд нь томоохон арилжигчид, тэр тусмаа арилжааны болон арилжааны бус оролцогчдын арилжааны нийт өртгийн хэмжээг нийтлэх ёстой байдаг.

▪ *Биржийн бус арилжааны ил тод байдал /OTC Transparency/*

Ил тод байдлыг сайжруулах, системийн эрсдэлийг бууруулах, түүхий эдийн деривативын зах зээлд учирч болох зөрчлөөс хамгаалах үүднээс арилжааны репозиторт биржийн бус деривативын арилжааны гэрээнүүдийн талаар мэдээлж байхыг IOSCO-ийн гишүүн байгууллагууд дэмжих ёстой. Арилжааны репозиторуудыг дараах үйл ажиллагаануудыг гүйцэлдүүлэх үүднээс түүхий эдийн деривативын зах зээлийг зохицуулах төрийн байгууллага нь бусад зохицуулагч байгууллагуудтай хамтран ажиллах ёстой байдаг. Үүнд:

- i. Арилжааны репозиторуудад мэдээлэх биржийн бус түүхий эдийн деривативын зах зээлийн датаг сайжруулах болон зохицуулагч байгууллагуудын нийтэд мэдээлэх, хүрч ажиллах зэргийг эрчимжүүлэхийн тулд ямар сайжруулалтуудыг хийх талаар дүгнэлт хийх;
- ii. Дээрх зорилтуудад хүрэхийн тулд салбарын байнгын ажиллагааг дэмжих, бодлого боловсруулах болон хууль эрх зүйн зохицуулалтад өөрчлөлт оруулахыг санал болгох зэрэг нааштай арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх.

АРАВ. УУЛ УУРХАЙН САЛБАР

Салбарын ерөнхий байдал

Уул уурхайн салбар нь Австралийн эдийн засаг тэр дундаа гадаад худалдаанд чухал үүрэг гүйцэтгэгч салбар юм. 19–р зууны алтны олборлолт, 1960–аад оны төмрийн хүдэр, никель болон нүүрсний олборлолт зэрэг уул уурхайн салбарын өсөлт нь Австралийн эдийн засаг, орлогын түвшний өсөлт, ажилгүйдлийн түвшний бууралт зэрэгт ихээхэн хувь нэмрийг оруулсан.

Уг салбар нь Австралийн экспортын орлогын 50–60 хувийг бүрдүүлдэг бөгөөд Австрали Улс нь нүүрс, төмрийн хүдэр, мөнгө, зэс, ган төмөр, алт зэрэг ашигт малтмалуудын нөөцөөр дэлхийд тэргүүлдэг. Мөн Австрали Улс нь ашигт малтмалаа зөвхөн олборлох биш боловсруулан нэмүү өртөг шингээн худалдаалдаг ба уул уурхайн салбарын зах зээлийн үнэлгээ нь 2017 оны байдлаар 107 тэрбум доллар байсан.

Салбарын онцлог

Бусад салбараас ялгаатай нь Австралийн уул уурхайн салбар нь олон улсын зах зээлд голлох байр суурь эзэлдэг бөгөөд тус улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа уул уурхайн компаниуд нь бага эрсдэлийн түвшин, өндөр ур чадвар бүхий ажиллах хүч, дэлхийд тэргүүлэх технологи, зохицуулалтын тогтвортой орчин, Ази номхон далайн зах зээлтэй ойр байршдаг зэргээрээ ялгардаг. Эдгээр зүйлс нь уг салбарыг бага зардалтай, инновацтай, бие даасан болгоход нөлөөлдөг байна.

Мөн Австралийн уул уурхайн салбарын бас нэгэн онцлог нь судалгаа, хөгжил болон ажилчдынхаа мэдлэг чадварыг дээшлүүлэхээр маш их хөрөнгө оруулалтыг хийдэг байна.

Уул уурхайн салбарт хийгдэж байсан бодлогын өөрчлөлт:

Австралийн уул уурхайн салбар нь бодлого, зохицуулалтын таатай орчноороо дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд 1991 онд хэрэгжүүлсэн “Хамгийн бага нөлөөлөл”-ийн бодлого нь Австралийн уул уурхайн салбар, цаашлаад нийгэм, эдийн засагт нь эерэг нөлөө үзүүлэн, амжилттай хэрэгжсэн бодлогод тооцогддог.

1991 онд Австралийн аж үйлдвэрийн хорооноос уул уурхайн салбарын үйл ажиллагаа, бодлого, зохицуулалтын орчинд үнэлгээ явуулсан бөгөөд уул уурхайн салбарт хэт олон тооны зохицуулалт байна гэсэн дүгнэлт өгсөн. Муж болон улсын хэмжээнд хуулийн давхардал, уялдаа холбоогүй байдал их байсан нь зохицуулалтын зардлыг нэмэгдүүлсэн ба засгийн газар оролцоогоо бууруулж, зах зээлд хэрэгжиж болохуйц, бодит, үр ашигтай зохицуулалтыг хийх шаардлагатай хэмээн Аж үйлдвэрийн хороо дүгнэсэн.

Аж үйлдвэрийн хорооноос дараах гол бодлогын зөвлөмжүүдийг гаргаж байсан. Үүнд:

- Орон нутгийн иргэд, газрын эзэн, ашигт малтмал хайх, олборлох хүсэлтэй этгээдүүдийн эрхийг тодорхойлох, ялгах;
- Ашигт малтмалын олборлолт, нөхөн сэргээлтийг бууруулах зэрэг сөрөг нөлөө үзүүлж буй татварын зохицуулалтыг өөрчлөх;
- Уул уурхайн үйл ажиллагаанд шууд оролцож, зохицуулах аргаас өмчийн эрхийг бий болгодог зах зээлд ээлтэй, эдийн засгийг эрчимжүүлдэг бодлогын аргачлалд шилжих;
- Ашигт малтмалын экспортын татварыг бууруулах, цуцлах.

1998 онд Аж үйлдвэрийн хорооноос 1991 оны зөвлөмжийн хэрэгжилтийг шалгахад хорооноос өгсөн зөвлөмжийн дагуу өөрчлөлтүүд хийгдэж байсан хэдий ч зарим төрлийн хатуу зохицуулалт /ихэвчлэн мужийн хэмжээнд/ хэвээр байсан. Уг шалгалтын дараагаар зохицуулалтын зардлыг бууруулах, үр ашгийг нэмэгдүүлэхийн тулд дараах зөвлөмжүүдийг нэмж гаргасан байна. Үүнд:

- Засгийн газар уул уурхайн компаниудын менежментэд оролцохоо зогсоож, менежерүүдэд уг ажлыг даалгах;
- Уурхайн ажилчид ажил үүргээ гүйцэтгэж байхдаа аюулгүй ажиллагааг сахиж ажиллах үүргийг хуулиар олгох;
- Засгийн газар уул уурхайн салбарыг төмөр замаар хангах;
- Газрын гүний уурхайн олборлолтыг тусад нь зохицуулах, эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагааны хууль, дүрэм, журам зэргийг ялгаатай боловсруулах.

Одоогийн байдлаар Австрали Улсыг уул уурхайн салбарын хууль, эрх зүй, зохицуулалтын орчны хувьд хамгийн таатай орон гэж олон улсын байгууллага, судлаачид үздэг бөгөөд энэ нь төрөөс уул уурхайн салбарт хэт их оролцолгүй, цөөн тооны оновчтой хэрэгжиж болохуйц, зах зээлийг дэмжсэн, тогтвортой, хууль, эрх зүйн бодлогыг баримталдагтай нь холбоотой юм.

Одоогийн бодлогын орчин

Хайгуул, олборлолт, боловсруулалт зэрэг уурхайн үйл ажиллагааны бүх шатанд уурхайчид болон тэдний ашиг сонирхлыг хамгаалах хууль, эрх зүйн зохицуулалтыг системчлэн боловсруулсан нь Австралийн уул уурхайн салбарын бодлогын нэг давуу тал юм. 2005 онд хийгдсэн Бехре Долбирийн судалгааны ажилд Австрали Улсыг уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт хийхэд хамгийн тохиромжтой газар гэж үзсэн байдаг.

Австрали Улсад байгалийн баялгийн нөөцийг ашиглахтай холбогдсон 2 шатны эрх зүйн зохицуулалт хэрэгждэг. Уул уурхайн салбартай холбоотой ихэнх хууль, дүрэм, журмуудыг харгалзах мужууд нь боловсруулж хэрэгжүүлдэг бол уул уурхайг хөгжүүлэх төсөл хөтөлбөр, бодлого, зохицуулалтыг хэрэгжүүлэхдээ Хамтын нөхөрлөлийн тухай хуулийг баримталдаг.

Мөн Австрали Улсын гадаадын хөрөнгө оруулагчдад зориулсан хууль, эрх зүйн системийн хөгжил нь уул уурхайн салбарын голлох том төслүүдэд их хэмжээний хөрөнгө оруулалт татах үндэс нь болж өгдөг.

Засгийн газрын оролцоо

Уул уурхайн нөөцийг олборлох, хуваарилах зэрэг үйл ажиллагаанд Австралийн засаг захиргааны шатлалууд нь өөр, өөр оролцоотой байдаг. Үүнд:

- Засгийн газар нь сангийн бодлого, мөнгөний бодлого, татварын бодлого, худалдааны бодлого болон олон улсын гэрээ хэлэлцээр байгуулах, хууль батлах зэрэг үндэсний бодлогыг боловсруулан, хэрэгжүүлдэг.
- Мужуудын засаг захиргаа нь ашигт малтмал, газрын тос ашиглах эрхийг зохицуулах, хуваарилах болон газар эзэмших, ашиглахтай холбогдсон бүхий л үйл ажиллагааг зохицуулах (байгаль орчин, мэргэжлийн аюулгүй байдлыг оролцуулан) ба ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг цуглуулах зэрэг нэн тэргүүний үүрэгтэй.
- Орон нутгийн засаг захиргаа нь хот, суурин, дүүргийн түвшинд үйл ажиллагаагаа явуулж, хог

хаягдал цуглуулах, нийтийн амралт цэнгээний байгууламж, хот төлөвлөлт зэрэг нийгмийн асуудлуудыг зохицуулах үүрэгтэй.

Эдгээр засаг захиргааны шатлалууд нь нийтлэг 4 үүрэг, хариуцлагыг хүлээдэг байна. Үүнд:

1. Макро эдийн засгийн орчныг бий болгох;
2. Үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг сайжруулахад саад тотгор болж буй хүчин зүйлсийг арилгах, багасгах;
3. Хайгуулын салбар дахь арилжааны эрсдэлийг бууруулах зорилгоор геологийн мэдээллийг үнэ төлбөргүй эсвэл боломжит бага үнээр түгээх;
4. Хайгуул, боловсруулалт, аюулгүй байдал, байгаль орчны үнэлгээ хийх зохицуулалтын орчныг бүрдүүлэх, холбогдох төслийг батлах.

Уул уурхайн салбар дахь эрүүл, аюулгүй байдлын зохицуулалт

Уул уурхай нь аюул өндөртэй салбарт тооцогддог учир Засгийн газрын хувьд уурхайчдын эрүүл, аюулгүй байдал хамгийн чухал асуудал байдаг. Харин Австралийн уул уурхайн салбар нь “ямар ч эрсдэлгүй” буюу аливаа бэртэл гэмтэл, осол байхгүй гэдэг зорилтын хүрээнд хамгийн аюулгүй үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд үүгээрээ дэлхийд тэргүүлдэг байна.

Муж бүр нь өөрсдийн эрх зүйн зохицуулалттай бөгөөд уул уурхайн үйл ажиллагааны бүх шатанд гарч болохуйц эрсдэлийг хамгийн бага байлгахаар зохицуулсан байдаг. Улсын хэмжээнд Засгийн газраас “Үндэсний уул уурхайн салбарын аюулгүй байдлын ажиллагаа” –г хөгжүүлэхэд оролцож байна.

Тоног төхөөрөмж, технологи, үйлчилгээ

Австрали Улсын уул уурхайн салбар нь технологийн хувьд маш өндөр түвшинд хөгжсөн байдаг. Эрдэс баялаг болон газрын тосны салбарууд нь экспортод түлхүү суурилсан, инновацтай салбар юм. Засгийн газраас уул уурхайн салбарыг илүү үр ашигтай, өрсөлдөөнтэй, инновац ихтэй болгох зорилгоор хэд хэдэн хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг. Үүнд:

- Одоо байгаа болон шинээр хэрэгжүүлэх гэж буй үйлчилгээг амжилттай байлгах;
- Бизнес эрхлэгчдийн дэд бүтцэд чиглэсэн хөтөлбөр – Өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх зорилгоор бизнес эрхлэгчдийг мэдлэг туршлага, мэргэшилтэй холбох;
- Салбарын өсөлтийг дэмжих төв – Австралийн өндөр өсөлттэй салбаруудын бүтээмж болон өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх зорилготой төвийг ажиллуулдаг.

Татварын зохицуулалт

Уул уурхайн салбарт орж буй орлогоос татварын хувиар засгийн газар орлого олдог бөгөөд хэт өндөр татвар ногдуулах нь уул уурхайн салбарт дарамт учруулж, үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн тоог бууруулдаг бол хэт бага татварын түвшин нь ашигт малтмал олборлолтыг нэмэгдүүлэх, байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэх, улсын төсөвт төвлөрүүлэх орлогыг бууруулах зэрэг сул талтай. Уул уурхайн салбарт ерөнхий 2 хэлбэрээр татвар ногдуулдаг ба эхнийх нь мөнгөн хэлбэрээр татвар авах, нөгөөх нь нийгэм, байгаль орчинд шаардлагатай дэд бүтцийг хөгжүүлэх /жишээ нь эмнэлэг, сургууль, зам тээвэр зэргийг хөгжүүлэх/ шаардлагыг тавьдаг.

Уул уурхайн салбар нь бусад салбаруудтай харьцуулахад онцлог ялгаатай татварын бодлогыг шаарддаг ба дараах хүснэгтэд уул уурхайн салбарт онцлог татварын бодлого баримтлах шалтгаан болон татварын бодлогод тусгах зүйлсийг харууллаа.

Онцгой татварын бодлого баримтлах шалтгаан	Татварын бодлогод баримтлах зүйлс
Уул уурхайн салбарт урт хугацаагаар, өндөр зардлаар үйл ажиллагаа явуулах шаардлага гардаг бөгөөд олборлолтын үйл явцад зардлаа нөхөх орлогыг олж чаддаггүй.	Үйл ажиллагаа явуулахад урьдчилж гарч буй нөхөн төлбөрийг ирээдүйн орлогод нь харьцуулж тооцно.
Уул уурхайн салбарын хөгжил нь капиталаас ихээхэн хамаардаг бөгөөд үйл ажиллагаа явуулахын тулд олон төрлийн тоног төхөөрөмж, экспертүүдийг импортлох шаардлага тулгардаг.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Үйлдвэрлэл эхэлсний дараагаар капиталын зардлыг нөхөхөд дэмжлэг үзүүлэх; ✓ Үйлдвэрлэл эхлэхээс өмнө гарсан үйл ажиллагааны зардлыг тодорхойлох; ✓ Импортын татварыг бууруулах, цуцлах; ✓ Импортын тоног төхөөрөмж, үйлчилгээнд тавигдсан нэмүү өртгийн татварыг (VAT) бууруулах, цуцлах эсвэл нөхөн төлбөр олгох.
Олборлосон бүтээгдэхүүн нь ихэвчлэн экспортлогддог.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Экспортын татварыг бууруулах; ✓ Экспортод тавигддаг НӨАТ-ыг бууруулах, цуцлах.
Ашигт малтмал тус бүр нь зарцуулагдах хөдөлмөр, зардал, үнэ, нэмүү өртөг, байгаль орчин болон нийгмийн нөлөөллөөрөө ялгаатай байдаг.	Ашигт малтмалыг бүлэглэж бүлэг тус бүрээр рояалти татвар ногдуулах.
Үйл ажиллагааны цар хүрээ нь жижиг, том янз бүр хэмжээтэй байдаг.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Үйлдвэрлэлийн хэмжээ бүрээр рояалти татварыг ялгаатай тогтоох; ✓ Жижиг үйл ажиллагаа эрхэлдэг олборлогчдыг зарим төрлийн татвараас чөлөөлөх.

Уул уурхайн салбарт улс оруудын хувьд ялгаатай олон төрлийн татварын бодлогыг баримталдаг ба доорх хүснэгтэд татварын төрөл, түүний зорилго, хэр түгээмэл ашиглагддаг зэргийг харууллаа.

Татварын төрөл	Зорилго	Тархалт
Нэгжид суурилсан рояалти	Тогтвортой орлогыг бүрдүүлэх зорилготой /үнийн хэлбэлзлээс хамаарахгүй/, эзэмшигч нь төлбөрийг шилжүүлдэг.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Зарласан үнэд суурилсан рояалти	Өмчлөлийн эрхийг шилжүүлэх явцад ногдуулах төлбөр.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Борлуулалтын онцгой татвар	Эдийн засгийн хэмжээнээс хамаарсан орлогыг бүрдүүлэх, орцод ноогдуулах татвар.	Ихэнх улсад НӨАТ нь борлуулалтын татварыг орлосон байдаг бол онцгой албан татварыг шатахуун зэрэг онцгой бараанд ногдуулдаг.
Өмчийн татвар	Үйлдвэрийн байгууллагын үнэ цэнэд тулгуурласан тогтвортой орлогыг бүрдүүлэх.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Импортын татвар	Орлогыг бүрдүүлэх, дотоодын үйлдвэрлэгчдэд давуу байдал бий болгох, боомтын хөгжил болон гаалийн газрыг санхүүжүүлэх.	Ихэнх улсууд уул уурхайн тоног төхөөрөмжийг татвараас чөлөөлсөн байдаг.
Экспортын татвар	Орлогыг бүрдүүлэх, дотоодын эрэлт хэрэгцээг дэмжих.	Ихэнх улсад эрдэс баялгаас уг татварыг авдаггүй.
Withholding on remitted loan interest	Орлогыг бүрдүүлэх, тэгш байдлыг дэмжих, орон нутгийн санхүүжилтийг дэмжих.	Түгээмэл ашиглагддаг.

Импортын үйлчилгээнээс авах суутгал	Орлого бүрдүүлэх, дотоодын үйлчилгээний хэрэглээг дэмжих.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар	Орлого бүрдүүлэх, нэмэгдсэн өртгийг тодорхойлох.	Бараа, бүтээгдэхүүнийг экспортоор гаргасан бол ихэнх улсууд үүдэн гарах сөрөг үр дагаврыг татвараас чөлөөлдөг.
Бүртгэлийн хураамж	Захиргааны алба үйл ажиллагааны орлого бүрдүүлэх.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Түрээсийн болон ашигласны хураамж	Тогтвортой орлогыг бүрдүүлэх, ихэвчлэн орон нутгийн засгийн газарт газар ашигласны төлбөр болгон төлдөг.	Түгээмэл ашиглагддаг.
Орлогын албан татвар	Төлбөр төлөх чадварт суурилсан орлогыг бүрдүүлэх.	Бүх улсад хэрэглэгддэг.
Хөрөнгө ашиглалтын татвар	Капиталын элэгдлийг тооцох.	Хөгжсөн улсуудад түгээмэл, харин хөгжингүй улсуудад бараг хэрэглэгддэггүй.
Нэмэлт орлогын татвар	Маш өндөр ашгийн хэмжээг тооцох.	Маш ховор
Илүүдэл ашгийн татвар	Маш өндөр ашгийн хэмжээг тооцох.	Маш ховор
Цэвэр ашгийн рояалти	Төлбөр төлөх чадварт суурилсан орлогыг бүрдүүлэх.	Татварын систем өндөр хөгжсөн улсуудад түгээмэл хэрэглэгддэг.
Ногдол ашгийн татвар	Төлбөр төлөх чадварт суурилсан орлогыг бүрдүүлэх.	Түгээмэл ашиглагддаг.

Рояалти

Ерөнхий мэдээлэл

Рояалти татвар нь уул уурхайн салбарт тавигддаг онцгой албан татварын төрөл бөгөөд ашгийн түвшинд нь суурилж эсвэл олборлосон ашигт малтмалын хэмжээ, түүний үнэ цэнэ дээр суурилан ногдуулдаг.

Олон улсад дараах шинж чанаруудыг нэгээс илүүгээр агуулж байвал рояалти татвар гэж үздэг.

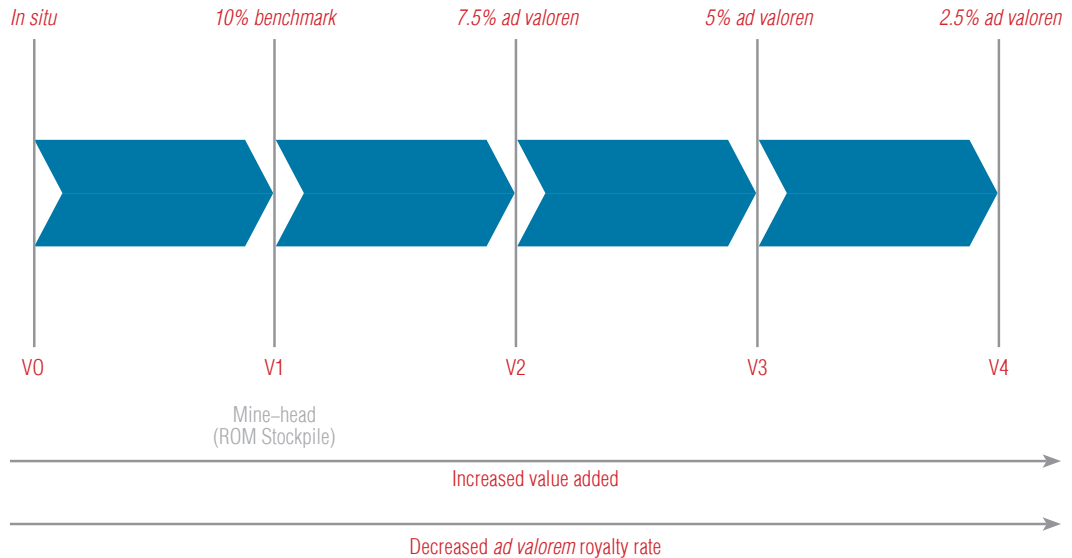
- Баялаг эзэмшигчээс татвар төлөгчид өмчлөлийн эрхийг шилжүүлэх болон түүнийг зарж борлуулах эрхийг шилжүүлэх явцад үүсэх зардлыг баялаг эзэмшигчид нөхөн олгох зорилготой байх.
- Ашигт малтмал олборлогч олборлосон бүтээгдэхүүнийг боловсруулагчдаас татвар авах зорилготой байх.
- Зөвхөн уул уурхайн салбарт л ногдуулдаг онцгой төрлийн татвар байх.

Австрали Улс нь 1981 оноос өмнө рояалтийг 1904 оны Уул уурхайн хуулиар зохицуулдаг байсан бөгөөд анхандаа алт, нүүрсэнд энэхүү татварыг ногдуулдаг байв. Харин 1958 оноос Засгийн газраас ихэнх ашигт малтмалд ялгаатай хувь хэмжээгээр татвар ногдуулдаг болсон ба энэхүү тогтолцоог 1981 он хүртэл өөрчлөлгүй хэрэглэсээр байсан юм. Тиймээс Баруун Австралийн одоогийн рояалти татварын систем нь 1981 онд гаргасан зөвлөмж зарчмуудад үндэслэсэн байдаг.

Баруун Австралийн одоогийн рояалти татварын систем нь боловсруулалтын түвшнээс хамааран өөр өөр хувь хэмжээг ногдуулдаг бөгөөд доорх зурагт жишээгээр харуулж байна. Үүнд, олборлох, буталж шүүх, баяжуулах, хайлуулж цэвэршүүлэх гэсэн боловсруулалтын 4 үе шаттай ашигт малтмалын

хувьд жишээ авчээ. Зөвхөн олборлоод борлуулах үед 10%-ийн роялти татварыг, буталж шүүгээд борлуулбал 7.5%-ийг, баяжуулсны дараа борлуулбал 5%-ийг, хайлуулж, цэвэршүүлээд эцсийн бүтээгдэхүүн болгон борлуулах үед 2.5%-ийн роялти татварыг ногдуулдаг байна.

Зураг 7. 36. Баруун Австралийн роялти татварын хувь

Эх сурвалж: Department of mines and petroleum, Department of State development, "Mineral Royalty rate analysis", 2015

Роялти тооцох аргачлал

Нэгжид суурилсан роялти татвар: Энэ нь роялти татварын хамгийн эртний арга бөгөөд ашигт малтмалын хэмжээ, жинд суурилж тооцдог. Нэгжид суурилсан роялти татварыг ихэвчлэн аж үйлдвэрт ашиглагддаг элс, хайрга, шохойн чулуу, нүүрс, төмрийн хүдэр зэрэг ашигт малтмалуудад ногдуулдаг.

Үнэ цэнэд суурилсан роялти татвар: Энэ нь бүтээгдэхүүний үнэ цэнээс нь тооцон авдаг татвар бөгөөд нэгжид суурилсан татварын адилаар тухайн уурхайн ашиг, алдагдлаас хамааралгүйгээр ногдуулдаг. Гэхдээ түүхий эдийн үнийн хэлбэлзлээс шалтгаалан уг төрлийн татвар нь хэлбэлздэг байна.

Ашиг болон орлогод суурилсан татвар: Уурхайн ашигт ажиллагаанд суурилан тооцдог татвар бөгөөд хөрөнгө оруулагчдад ихэвчлэн таалагддаг.

Хайбрид татвар: Ашигт ажиллагаанд суурилсан татварыг нэгжид суурилсан эсвэл үнэ цэнэд суурилсан татвартай хослуулан ашигладаг татварын төрөл.

Харин экспортын хэмжээ бага, бүрэн боловсруулагдаагүй, никель, ховор элементийн исэл болон ванадийн пентоксид зэрэг ашигт малтмалд тогтмол ижил түвшинд 2.5 хувийн роялти татварыг ногдуулдаг.

1 тоннд төлөх роялти татварыг эцсийн бүтээгдэхүүнд агуулагдах концентрацын хэмжээ (концентрац, царцмаг, металл)-г 2.5%-аар үржүүлснийг 1 тонн металлын үнээр үржүүлж тооцдог:

$$R = \frac{U \times 2.5}{100} \times P$$

Энд, R= 1 тонн металлд төлөх рояалти татвар

U= металлын агууламж

P= 1 тонн металлын үнэ /австрали доллараар илэрхийлэгдсэн/

Бэнчмарк

Бэнчмарк нь тухайн рояалти татвар нийгэмд шударга үр өгөөж өгч байгаа эсэхийг хэмжих гол үзүүлэлт болдог. Өөрөөр хэлбэл бэнчмарк нь ашигт малтмал ашигласны төлбөрийг тооцоолоход ашиглагддаг механизм бөгөөд ашигт малтмал олборлосны дараах үнэ цэнийн 10%-тай ойролцоо байна. Баруун Австралийн Засгийн газар 1981 онд хүдрийн экспортын үнэ цэнийн 10%-д өгөөжийг хүртээхийн тулд ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээг 7.5%, 5% ба 2.5% байхаар тогтоосон. Тус ялгаатай 3 татварын түвшин нь ашигт малтмалын олборлосны дараах үнэ цэнийн 10 хувьтай тэнцэх хэмжээний ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг бий болгосон. Баруун Австралид 10%-ийн бэнчмарк, зардлын үнэлгээний хувь хэмжээ нь тэгш шударга байдал, үр ашиг, нийгмийн шударга өгөөж, өрсөлдөх чадвар зэргийг тэнцвэржүүлсэн гэж үздэг.

Рояалтигийн тооцоолол

Бэнчмаркын 10% түвшинд ашигт малтмалыг олборлосны дараах үнэ цэнийн өгөөжийг тооцоолох замаар рояалтигийн хувь хэмжээг тогтоож өгсөн.

Рояалтигийн хувь хэмжээг дараах үе шатын дагуу тооцоолно. Үүнд:

1. Рояалтигийн суурийг тооцох

$$\text{Рояалтигийн суурь} = \left(\frac{\text{Үнэ (ам.доллар)}}{\text{Валют солиулах үнэ}} * \text{Хэмжээ} \right) - \text{Боломжит зардлууд} \quad (1)$$

Рояалтигийн суурь гэдэг нь рояалтигийн хувь хэмжээг ногдуулах суурь орлого бөгөөд үүнийг олохдоо тухайн ашигт малтмалыг борлуулсан орлогоос боломжит зардлуудыг хассан дүн юм. Боломжит зардал гэдэгт ачааны зардал, даатгалын зардал, ложистик зардал болон импортын татвар зэрэг ордог.

2. Ашигт малтмалын үнэ цэнийг тооцох

Ашигт малтмал олборлохоос өмнөх үнэ цэнэ= Рояалтигийн суурь- Netback зардлууд (2)

Ашигт малтмал олборлосны дараах үнэ цэнэ= Рояалтигийн суурь- Netback зардлууд (3)

Ашигт малтмал олборлохоос өмнөх үнэ цэнийг тооцохдоо рояалтигийн суурь хэмжээнээс Netback зардлыг хасаж тооцдог. Netback зардал гэдэг нь тухайн ашигт малтмалыг газрын гүнд, олборлох явцад болон олборлосны дараа гарах зардлыг хэлнэ. Ашигт малтмалыг олборлохоос өмнөх болон олборлосны дараа үнэ цэнээс хамаарч Netback зардал нь харилцан адилгүй байдаг. Үүнийг дараах хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 7. 12. Netback арга

		Зардал	Netback method				
			1	2	3	4	5
Mine head-ийн downstream зардал	Mine head, in-situ зардлууд	Тээвэрлэлтийн зардал					
		Тээрэмдэх зардал					
		Баяжуулах зардал					
		Хайлуулах зардал					
		Цэвэршүүлэх зардал					
		Эцсийн бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт, боловсруулалтын зардал					
		Төслийн маркетингийн зардал					
		Гүний хөрөнгийн элэгдлийн зардал	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн
		Төслийн захиргааны зардал (үйл ажиллагаа явуулж буй газар нутгийн удирдлагын зардал)					
		Капиталын жигнэсэн дундаж зардал			Зээлдүүлэх зардал		
		Тогтворжуулалтын зардал. Үүнд, төслийн хайгуулын судалгаа, уурхайн амьдралын өргөтгөсөн судалгаа			Зөвхөн төсөл	Зөвхөн төсөл	
		Компанийн зардал. Үүнд, legal, governance allocated to operation					
Гүйцэтгэлийн зардал. Үүнд, нөхөн сэргээх, татан буулгах							
Mine head-ийн upstream зардлууд	Зөвхөн in-situ зардлууд	Олборлох зардал					
		Уул уурхайн хөрөнгийн элэгдэл	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн	Цэвэр дүн
		Төслийн захиргааны зардал (үйл ажиллагаа явуулж буй газар нутгийн удирдлагын зардал)					
		Капиталын жигнэсэн дундаж зардал			Зээлдүүлэх зардал		
		Тогтворжуулалтын зардал. Үүнд, төслийн хайгуулын судалгаа, уурхайн амьдралын өргөтгөсөн судалгаа			Зөвхөн төсөл	Зөвхөн төсөл	
		Компанийн үйл ажиллагааны зардал					
Гүйцэтгэлийн зардал. Үүнд, нөхөн сэргээх, татан буулгах							

Netback зардлын 5 түвшин байх ба түвшин бүр бэнчмаркын 10 хувийн түвшинд байх ашигт малтмалын олборлохтой холбогдох зардлуудыг хасах замаар тохирох түвшнээр үнэ цэнийг тооцно.

3. Ашигт малтмалын өгөөжийг тооцох

$$\text{Ашигт малтмал олборлосны дараах өгөөж} = \frac{\text{Роялти}}{\text{Ашигт малтмал олборлосны дараах үнэ цэнэ}} \quad (4)$$

$$\text{Ашигт малтмал олборлохоос өмнөх өгөөж} = \frac{\text{Роялти}}{\text{Ашигт малтмал олборлохоос өмнөх үнэ цэнэ}} \quad (5)$$

Ашигт малтмалын өгөөж нь бэнчмаркын 10 хувийн түвшинтэй тэнцүү байх ба дээрх томъёоноос рояалтигийн хэмжээг тооцож гаргана.

4. Рояалтиг тооцох

$$\text{Рояалти} = \text{Рояалтигийн суурь} * \text{Рояалтигийн хувь} \quad (6)$$

Рояалтигийн хэмжээ (6) болон рояалтигийн суурь (1) нь тодорхой болсон учраас рояалти ногдуулах хувь хэмжээг дээрх томъёоны дагуу тооцдог.

Олон улсын харьцуулалт

Дараах хүснэгтэд Африк, Ази, Латин Америкийн улсууд болон Австрали Улсын уул уурхайн салбарт рояалти татварыг хэрхэн ногдуулдаг болохыг харууллаа.

	Гана	Өмнөд Африк	Хятад	Энэтхэг	Монгол	Баруун Австрали	Венесуэл
Хэлбэр	Үндэсний хууль	Аргачлалаар	Үндэсний хууль	Үндэсний хууль	Үндэсний хууль	Мужийн хууль	Үндэсний хууль
Рояалти татварын төрөл	Үнэ цэнэд суурилсан	Үнэ цэнэ, борлуулалтын орлогод суурилсан	Нэгж, болон үнэ цэнэд суурилсан	Нэгж, болон үнэ цэнэд суурилсан	Үнэ цэнэд суурилсан	Ихэвчлэн нэгж, үнэ цэнэд суурилсан, алмазны хувьд ашигт суурилсан болон хайбрид	Үнэ цэнэд суурилсан
Татварын түвшин	3–10%	3–12%	1–4%	0.4–20.0%	2.5% алтны хувьд 7.5%	2.5–7.5%	3–4%
Ашигт малтмал тус бүрээр ялгаатай эсэх	Үнэт чулуу: 10% Үнэт металл: 5% Бусад: 3%	Ялгаагүй	Ашигт малтмал тус бүрээр ялгаатай	Ашигт малтмал тус бүрээр ялгаатай	Ялгаагүй, зөвхөн алтны хувьд ялгаатай	Ялгаатай	Алт, мөнгө зэрэг металл: 3%, алмаз, үнэт чулуу: 4%, Бусад: 3%
Зэс	3%	3–12%	2%	3.2%	2.5%	Концентрац: 5% Метал: 2.5%	3%
Алт	5%	3–12%	4%	<2000 kg, US\$225/kg; >2000 kg, US\$235/kg	4–5%	2.5%	3%
Шохой чулуу	3%	3–12%	2%	55 рупи /тн	2.5%	0.30 Австрали доллар/тн	3%
Нүүрс	5%	3–12%	1%	65–250 рупи/тн	2.5%	7.5%	N/A

Уул уурхайн салбарт ногдуулсан татварын бодлого амжилттай хэрэгжсэн жишээ:

Австрали Улс: Хөрөнгө оруулалтын орчинд татварын бодлого, газар зүй, геологийн нөхцөл, улс төрийн тогтвортой байдал зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг. Австрали Улсын уул уурхайн салбар нь хөрөнгө оруулалтын таатай орчноороо дэлхийд тэргүүлдэг. Мөн рояалти татварыг муж тус бүр нь цуглуулдаг ба нэгжид суурилсан, үнэ цэнэд суурилсан, ашигт суурилсан рояалти татварыг ногдуулдаг.

1890 оноос хойш Баруун Австрали нь дэлхийд алтны үйлдвэрлэлээрээ тэргүүлж байгаа ба 1997 оноос эхлэн алтны үйлдвэрлэлд рояалти татвар ногдуулж эхэлсэн байна. Ингэснээр Австралийн уул уурхайн салбарт ямар нэг сөрөг нөлөө ажиглагдаагүй ба Баруун Австралийн алтны үйлдвэрлэлийн түвшин нь татвар ногдуулсны дараагаар ч өсөх хандлагатай байсан юм. Мөн хөрөнгө оруулалтын орчинд өөрчлөлт орсон эсэхийг илэрхийлэх Баруун Австралийн уул уурхайн салбарт гарсан зардлыг Австрали Улс болон дэлхийн зардлын хэмжээнд харьцуулан үзэхэд уг үзүүлэлт татвар ногдуулсны дараагаар ч өсөх хандлагатай байсан. 1996 онд Баруун Австралийн уул уурхайн салбарт гарсан зардлыг Австрали Улсын уг үзүүлэлттэй харьцуулахад 69.1 хувь байсан бол татвар ногдуулсны дараа 72.9 болж өссөн ба 2001 онд 74.5 хувь хүртэл өссөн байна.

Рояалти татвар Баруун Австралийн хөрөнгө оруулалтын орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэлгүй амжилттай хэрэгжсэн гол шалтгаан нь татварын түвшнийг эдийн засгийн үзүүлэлтүүдтэй харьцуулан тооцож ногдуулж байсантай холбоотой. 1997 онд анх рояалти татварыг 2.5 хувиар ногдуулж байсан бол 1998 оны 6 дугаар сард алтны үнэ буурсан, зах зээлийн нөхцөл муудсан зэрэг шалтгаанаар 1.25 хувь болж бууруулсан. Харин 2000 онд татварыг 2.5 хувь болгож дахин өсгөсөн бол 2005 оныг хүртэл алтны үнийн бууралттай холбоотойгоор дахин 1.25 хувь болж бууруулсан. Өөрөөр хэлбэл Баруун Австрали рояалти татвар ногдуулахдаа тухайн үнийн түвшинд алт олборлож буй компани хангалттай хэмжээний ашигтай ажиллах боломжтойгоор алтны үнэ цэнэд суурилсан татварын бодлогыг хэрэгжүүлж байжээ.

Рояалти татварыг хэрэгжүүлснээр алтны үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалтын түвшинд сөрөг нөлөө үзүүлээгүй бөгөөд нутгийн иргэдэд алтны үйлдвэрлэлийн түвшин, зах зээлд эзлэх хувиа бууруулалгүйгээр орлогоо нэмэгдүүлэх зэрэг эерэг нөлөөг үзүүлсэн юм.

Уул уурхайн салбарт ногдуулсан татварын бодлого амжилтгүй хэрэгжсэн жишээ:

Ямаик Улс: 1960–аад оны үед Ямаик Улс хөнгөн цагааны хүдрийн экспортдоо 0.26/тн америк долларын татвар ногдуулсан бөгөөд тухайн үед хөнгөн цагааны хүдрийн олборлолтод ногдуулсан орлогын татвар 2.25/тн америк доллар байсан. 1974 онд засгийн газар рояалти татвараа 0.55/тн америк доллар болгож нэмэгдүүлсэн бөгөөд энэ нь хөнгөн цагааны дэлхийн зах зээл дээрх үнийн түвшний 7.5 хувьтай нь тэнцүү байсан.

Татварын уг бодлого нь Ямаик Улсын Засгийн газрын орлогыг нэмэгдүүлж байсан хэдий ч Ямаик Улсын хөнгөн цагаан үйлдвэрлэлийн түвшин дэлхийн зах зээлд эзлэх хувь буурч эхэлсэн ба хөрөнгө оруулалтын орчныг муутгаж эхэлсэн. Иймд Ямаик Улсын татварын бодлого амжилтгүй хэрэгжсэн бөгөөд олон улсын байгууллагууд, судлаачид татварын бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ хөнгөн цагааны зах зээлийг сайн судлаагүйн улмаас уг бодлогыг амжилтгүй хэрэгжсэн гэж дүгнэсэн байна.

Өмнөд Африк: Өмнөд Африкийн уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалтын орчин Чили, Австрали зэрэг олон улс оронтой харьцуулахад төдийлөн таатай бус юм.

Халдварт өвчлөл, гэмт хэрэг, улс төрийн тодорхой бус байдал өндөртэй зэрэг нь Өмнөд Африкийн хөрөнгө оруулалтын орчныг таатай бус байхад нөлөөлдөг. Мөн Өмнөд Африкт хэрэгжүүлсэн рояалти

татвар нь харьцангуй өндөр байсан ба Баруун Австрали зэрэг татварын бодлого нь амжилттай хэрэгжиж байсан улсууд татварын хэмжээгээ зах зээлийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн уян хатан өөрчилж байсан юм. Харин Өмнөд Африкийн татварын хувь хэмжээ тогтмол байсан нь татварын бодлого амжилттай хэрэгжээгүйн шалтгаан болсон байна.

Улс орнуудын уул уурхайн салбарт хийгдсэн татварын бодлогоос харахад зах зээлийн нөхцөл байдал, ашигт малтмалын төрөл зэрэгт нийцүүлсэн уян хатан татварын бодлого нь амжилттай хэрэгждэг ба ийм төрлийн татварын бодлогыг баримтлахад тухайн улсын татварын систем нь сайн хөгжсөн байх шаардлагатай байдаг ажээ.

	1980–аад он	1990–ээд он	2000–аад он
Төрийн салбар	<ul style="list-style-type: none"> Төрийн өмчийн аж ахуйн нэгжүүдийн тодорхой хувийг олон нийтэд нээлттэй болгох үйл ажиллагааг эхлүүлсэн. Гэвч дийлэнх хэсэг нь төрийн өмч хэвээр үлдсэн. Хувийн хэвшлийн менежментийг арга барилыг төрийн секторт нэвтрүүлсэн Төрийн секторын санхүүгийн удирдлагыг сайжруулсан. Төрийн байгууллагын зардлыг бууруулж, цомхон бүтэцтэй болгож эхэлсэн. 	<ul style="list-style-type: none"> Төрийн өмчийн аж ахуйн нэгжүүдийг 100 хувь хувьчлах үйл ажиллагаа эхэлсэн. Төрийн байгууллагын зарим үйлчилгээг хувийн сектор гүйцэтгэх болсон. Төсвийн нягтлан бодох бүртгэлийн тооцоонд Аккруэл суурийг бүрэн нэвтрүүлсэн. Төв агентлаг болон түүний салбар яамдын тайлагнах хэлбэрт шилжин, хариуцлагыг өндөрсгөсөн. 	<ul style="list-style-type: none"> Төр төвтэй засаглалыг бий болгосон. Иргэн төвтэй төрийн үйлчилгээний арга барилыг нэвтрүүлсэн. Төв агентлагийн яамдад үзүүлэх нөлөөг нэмэгдүүлэн, голлох үүргийг оноож өгсөн. ЗГ–ын агентлагуудын хэрэгжилт болон үйлчилгээнд хяналт тавих үүрэг бүхий нэгжийг байгуулсан. Төрийн байгууллагын уялдаа холбоог сайжруулсан. Төрийн байгууллагын цомхон бүтцийг бүрдүүлсэн. Засгийн газарт зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх Бүтээмжийн хороо үүсгэн байгуулагдсан.
	<ul style="list-style-type: none"> New South Wales муж нь 1988–1994 онд 5 төрийн өмчит байгууллагын корпорацжуулаад, 3 байгууллагын хувьчилсан 	<ul style="list-style-type: none"> 1990–ээд онд улсын төрийн өмчийн хувьчлал нь санхүүгийн салбараас эхэлсэн 1990–1993 оны хооронд ихэвчлэн банк, хөрөнгө оруулалт, санхүү, даатгалын байгууллагуудад 1994, 1995 онуудад агаарын тээврийн компаниудад, 	<ul style="list-style-type: none"> 2002 онд Сидней нисэх буудал 2014 онд Medibank хэмээх эрүүл мэндийн даатгалын компанийн Хамтын нөхөрлөлийн аж үйлдвэрийн Хий (Commonwealth Industrial Gases)
Төрийн өмчит байгууллагын хувьчлал	<ul style="list-style-type: none"> NSW Хөрөнгө оруулалтын корпорац 1989–1990 онд хувьчлагдсан. 	<ul style="list-style-type: none"> 1996 оноос эхлэн эрчим хүч, инженер, технологийн компаниудад голчлон хувьчлал явагдсан. Австрали Улс 1990 оноос хойш нийт 85 тэрбум долларын хувьчлал хийгдсэн ба үүний талаас илүү хувь нь шууд худалдаалах замаар хийгдсэн хувьчлал байжээ. 	<ul style="list-style-type: none"> Шинэ өмнөд Вэльс дэх Засгийн газрын цэвэрлэх үйлчилгээний байгууллага, Засгийн газрын даатгалын оффис, Засгийн газрын хэвлэх оффис Бүх ачаа тээвэр дамжуулах төмөр замын үйлчилгээ Дийлэнх төрийн өмчит банкнууд Хүн тээврийн төмөр замын үйлчилгээ

<p>Хөдөлмөрийн зах зээл</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Нийлүүлэлт болон эрэлтийн шокийн нөлөөгөөр инфляцийн түвшин өссөнөөр цалингийн зардлын өсөж, энэ нь хөдөлмөрийн зах зээлийн өртгийг нэмэгдүүлж, улмаар ажилгүйдлийн түвшнийг нэмэгдүүлсэн. Ийнхүү 1983 онд нийт ажилгүйдлийн түвшин 9.7 хувьд хүрч өссөн. • Үүний дараагаар дэлхийн санхүүгийн хямрал тохиож, Засгийн газрын бодит цалинг нэмэгдүүлэх шийдвэрийн үр дүнд буурч байсан ажилгүйдлийн түвшин 1992 онд түүхэн дээд цэг болох 11.2 хувьд хүрсэн. • Хувьчлал, корпорацилалтай холбоотойгоор төрийн албан хаагчдын тоог цөөрүүлэх бодлого эхэлсэн. 	<ul style="list-style-type: none"> • 1993 онд уян хатан цалингийн системд шилжиж салбар болон пүүсүүдийн бодит эрэлт хэрэгцээ, хөдөлмөрийн нийлүүлэлтийн тэнцвэрээр цалин тогтох боломжийг олгосон. • Австралийн Ажлын Байрны Гэрээ³-нд ажилчдын эрх ашгийг хамгаалсан чухал нэмэлт заалтуудыг тусгасан. • Ховардын засгийн газрын үед Ашгийн Бус Төрийн Агентлагийг байгуулсан./ажилд зуучлах агентлаг/ • 1999–2003 оны хооронд хувьчлалтай холбоотойгоор төрийн ба дэд бүтцийн сектор дахь ажилчдын тоо 31000–аар буурсан. 1990–1995 онд нийт ажлын байрны тоо 50,000–аар буурсан бол дараагийн 8 жилийн хугацаанд 19,000–аар нэмэгджээ. 	<p>Өмнөх 10 жилийн бодлогыг үргэлжлүүлэн баримталж байна. 2000–аад онд Австралийн хөдөлмөрийн зах зээлд "чимээгүй арван жил" байлаа. Хөдөлмөрийн зах зээлд санаа зовоосон асуудлууд харьцангуй бага, ажил эрхлэлт, ажилгүйдэл зэрэг үзүүлэлтүүд бүгд эерэг гарсан.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Хөдөлмөрийн зах зээл дэх мэдээллийн технологийн ашиглалт өссөн. • 2004–2008 оны хооронд ажил эрхлэлт нэмэгдсэн нь ДНБ–ий өсөлтийн хурдацтай өсөлттэй уялдаж байсантай холбоотой юм • Шинжлэх ухаан, техник, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийгмийн тусламжийн салбарт хөдөлмөр эрхлэлтийн өсөлт харьцангуй өндөр байгаа юм.
<p>Санхүүгийн зах зээл</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Валютын ханшийн хөвөгч системд шилжсэн • Зөвхөн эрсдэл даах чадвартай иргэдэд зээл олгодог байсан бол өндөр эрсдэлтэй зээлдэгч нарт мөн зээл олгож эхэлсэн • Гаднын банкуудад үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл олгож эхэлсэн. 	<ul style="list-style-type: none"> • Компани болон төрийн өмчит компаниудын хувьчлал • Тэтгэврийн санг байгуулсан • Банк болон даатгалын компаниудын нэгдэл • Хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны хөгжил • Хөрөнгийн зах зээл дэх хувьцааны цахим арилжааны систем • Банкуудын эрсдэлд суурилсан, газар дээрх хяналт шалгалтын систем • Life Insurance Act буюу амьдралын даатгалын хуулийг баталсан 	<ul style="list-style-type: none"> • Twin peaks систем буюу 2 тулгуурт зохицуулалтын тогтолцоо ашиглаж эхэлсэнээр үр дүнтэй, уялдаа холбоотой зохицуулалтын загвар бий болсон. • Компанийн хууль, эдийн засгийн шинэчлэлийн программ (Corporate Law Economic Reform Progm (CIERP)) • Базел II болон III–ыг нэвтрүүлсэн
<p>Хөдөө аж ахуйн бараанд</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Хөдөө аж ахуйн бараанд олгож байсан нөхөн төлбөрийг багасгаж байсан. • Эрх зүйн зохицуулалтуудыг хянан шалгаж, цэгцлэх ажлууд хийгдсэн. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шинээр гарч буй зохицуулалтууд нь Үндэсний Өрсөлдөөний Бодлогод нийцэж байсан. • Ган гачгийг фермерүүдийн үйл ажиллагааны хэвийн орчны хэсэг гэж “Ган гачгийн үндэсний шинэ бодлого” боловсруулсан. 	<ul style="list-style-type: none"> • “Ган гачгийн үндэсний шинэ бодлого”-оос онц аюултай ган гачгийн талаар зохицуулалтыг хасаж шинэчлэн танилцуулсан.
<p>Хөдөө аж ахуйн салбар</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1986 оноос хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн болох цитрусын татварыг 30–аас 5 хувь хүртэл бууруулсан. • 1986 онд Ерөнхий сайд, Боб Хаух, үйлдвэрлэлийн сайд Жон Керин Эдийн засаг, орон нутгийн бодлогын мэдэгдэл гаргасан. 	<ul style="list-style-type: none"> • Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний экспортын төлбөрийн дэмжлэгийг бууруулсан. • Тамхины салбарын тогтворжуулах төлөвлөгөөг зогсоосон. 	<ul style="list-style-type: none"> • Салбарын хөгжлийг дэмжих, байгаль орчныг хамгаалахад чиглэсэн төсөл хөтөлбөрүүдэд санхүүжилт олгох төрийн хөтөлбөрүүд хэрэгжиж байна. • Баруун Австралид ямар ч лицензтэй аж ахуйн нэгжид арвай экспортлохыг зөвшөөрсөн. • Улаан буудайг их хэмжээгээр экспортлоход Австралийн улаан буудайн зөвлөлөөс зөвшөөрөл авах шаардлагагүй болсон.

<p style="text-align: center;">Сангийн бодлого</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Дунд хугацааны төсвийн дүрмийг /fiscal rules/ 1980–аад оны дундуур хэрэгжүүлж эхэлсэн. • Австралийн Засгийн газар 1985–1986 оны төсөвт гурван амлалт өгсөн бөгөөд дараах үүргүүдийг хүлээсэн. Үүнд: • Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд татварын орлогыг нэмэгдүүлэхгүй байх; • Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд засгийн газрын зардлыг бууруулах; • Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд төсвийн алдагдлыг бууруулах байв. • Татварын дарамтыг нэмэгдүүлэлгүйгээр зардлаа танах замаар төсвийн алдагдлаа бууруулахыг зорьсон. 	<ul style="list-style-type: none"> • Өмнөх 10 жилийн бодлогыг үргэлжлүүлэх буюу үндэсний хадгаламжийг нэмэгдүүлж, урсгал дансны алдагдлыг бууруулах зорилготой байв. • Засгийн газрын төсвийн орлого дахь орлогын татварын суурийг өргөтгөж, татварын дарамтыг багасгах бодлого: 2000 оны 7–р сард, татварын шинэ систем буюу өргөн хэрэглээний бараа үйлчилгээнд суурилсан GST татварыг хэрэгжүүлсэн. • Үндэсний хадгаламжийг өсгөхөд чиглэсэн бодлого: 1990 оноос тэтгэврийн сангийн тогтолцоог боловсронгуй болгож, тэтгэврийн орлогын зохицуулалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлсэн. 1992 онд Superannuation Guarantee (SG)–г байгуулсан. • 1993 онд Австрали Улс тэтгэврийн орлогын зохицуулалтын 3 тулгуурт бодлого /Age pension, The superannuation guarantee, voluntary saving for retirement/–ыг амжилттай хэрэгжүүлж эхэлсэн. 	<ul style="list-style-type: none"> • Тухайн үеийн Засгийн газар гадаадын өр төлбөрийг өсөлтөд үргэлжлүүлэн анхаарахаас илүүтэйгээр зөв зохистой сангийн бодлого, эдийн засгийн уян хатан шийдвэрийг амжилттай хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой үйл явдал гэж үзжээ. • 2002 оны 5–р сард Засгийн газрын нэгдсэн тайлан (IGR4) –г гаргаснаар олон нийтийн эрх ашгийг хөндсөн асуудлуудыг оновчтой хөндөх болсон. • IGR–ийн судалгаагаар олон нийтийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, ирээдүйн хадгаламжийн төсөвлөлт, тэтгэврийн зардал (Ирээдүйн сан) зэрэгт анхаарал хандуулах нь чухал хэмээн үзэж тэдгээрт чиглэсэн бодлогыг авч хэрэгжүүлэх болсон.
<p style="text-align: center;">Мөнгөний бодлого</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1980–аад онд инфляцийн түвшнийг бууруулах хүрээнд мөнгөний бодлого цалингийн бодлогод дэмжлэг үзүүлдэг байсан • Мөнгөний хатуу бодлого • Ханшийн чөлөөт хөвөгчийн системд шилжсэн. • Гадаад валютын интервенцийг стерилизаци хэлбэрээр хийж байсан • Харин хүүгийн түвшин нь суурь мөнгийг өөрчилсний үр дүнд бус, тогтоосон түвшнээр тодорхойлогдож байв. 	<ul style="list-style-type: none"> • Австралийн нөөцийн банк 1996 онд үйл ажиллагааны хувьд биеэ даасан хэлбэрт шилжсэн. • 1990 оны эхэн үеийн санхүүгийн хямралаас үүдэн инфляцийн түвшин огцом буурч, Нөөцийн банк инфляцийн түвшнийг 2–3 хувьд барих зорилт тавьж, хүүгийн түвшнийг бууруулснаар, 1994 он гэхэд 1980 оны түвшинд хүрсэн байна. 	<ul style="list-style-type: none"> • Үнийн тогтвортой байдлыг хангах асуудлаас гадна Төв банкны хариуцлагатай байдлыг нэмэгдүүлэхийг зорьж байсан • 1990 оны 1 дүгээр сараас эхлэн бодлогын өөрчлөлтийг олон нийтэд нээлттэй мэдээлэх болсон. • Түүнчлэн тогтмол байдлаар статистикийн бюллетенийг олон нийтэд хүргэж, хагас жилд нэг удаа парламентад тайлагнадаг болсон.

АРВАН НЭГ. ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Австрали Улсад 1980 оныг хүртэл социалист эдийн засгийн дэглэм ноёрхож, эрүүл мэнд, санхүү, боловсрол, харилцаа холбоо, тээвэр зэрэг салбаруудыг төр эзэмшиж, гадаад худалдаа хаалттай, валютын тогтмол ханшийн систем үйлчилж байв. Үүний зэрэгцээ газрын тосны үнийн өсөлтөөс шалтгаалан Австралийн эдийн засаг уналтад орж, экспортын бууралт болон засгийн газрын өндөр зардлын нөлөөтэйгөөр эрэлт, нийлүүлэлтийн шок үүсэж, улмаар стагфляци бий болж, инфляци түүхэн дээд түвшиндээ хүрснээр засгийн газрын зүгээс эдийн засгийн томоохон салбаруудад реформууд хийх болов. Австралийн засгийн газар 1980, 1990 болон 2000–аад онуудад төрийн салбар, хөдөлмөрийн зах зээл, санхүүгийн зах зээл, хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбаруудад шинэчлэлүүдийг хийж эхэлсэн.

Төрийн салбарт менежерализм, төрийн шинэ менежмент, төр төвтэй засаглалыг хэрэгжүүлэх замаар иргэдийн хэрэгцээнд нийцсэн үйлчилгээг хүргэж, өндөр чадавхтай боловсон хүчнийг бүрдүүлж, үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлж, төрийн салбарт шинэ стандартуудыг нэвтрүүлсэн. Тухайлбал, Бүтээмжийн хороог байгуулснаар эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг сайжруулахаас гадна нийгэм, байгаль орчин, эдийн засгийн харилцан хамаарлын асуудлыг хамарсан судалгаа, зөвлөмжийг гаргадаг болов. Мөн компаниудыг корпорацилал, хувьчлал гэсэн 2 хэлбэрээр хувьчилж эхэлснээр засгийн газрын өрийг бууруулж, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих түлхэц болж өгчээ.

Реформын хүрээнд зах зээлийн өрсөлдөөнийг идэвхжүүлэх арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлсэн. Хөвөгч ханшийн системийг нэвтрүүлэх, хүүгийн түвшний таазыг цуцлах, банкуудад шинээр зөвшөөрөл олгох, мөн ашгийн татварыг бууруулах зэрэг санхүүгийн салбарт томоохон өөрчлөлтүүдийг хийж байсан бол аж ахуйн нэгжүүдийн хүрээнд монополь байгууллагуудад бүтцийн өөрчлөлт хийх, харилцаа холбоо, төмөр зам, цахилгаан гэх мэт салбаруудад дэд бүтцийн шинэчлэлтүүдийг хийж байсан байна.

Түүнчлэн, реформ хийгдэж эхлэхээс өмнө тогтмол цалингийн систем буюу ажилласан цаг, бүтээмжээс үл хамааран бүх ажилчид ижил цалин авч, мөн цалингийн түвшин ажилласан цагаар бус нийт ажилчдын тоонд суурилан тогтоогддог байсан нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг бууруулж байсан. Иймд хөдөлмөрийн зах зээл дэх реформыг эхлүүлж, илүү өрсөлдөөнийг дэмжсэн, хөдөлмөрийн нөөцийн үр ашигтай хуваарилалтыг хангасан зохицуулалтыг хэрэгжүүлж, мөн ажилтан ажил олгогчтой гэрээний нөхцөл, цалингийн хэмжээг харилцан тохиролцож болдог болов.

Санхүүгийн салбар дахь реформын хүрээнд тэтгэврийн санг байгуулснаар хөрөнгийн хуримтлал болон урт хугацаат хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх үндэс бий болж, мөн хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлснээр санхүүгийн зах зээлд өрсөлдөөн бий болж эхлэв. Үүнээс гадна санхүүгийн зохицуулалтын орчинд шинэчлэлт хийж, хоёр тулгуурт буюу “Twin Peaks” загварыг нэвтрүүлснээр зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах болон хөрөнгө оруулагч, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах эрх бүхий 2 тусдаа байгууллага үйл ажиллагаа явуулж санхүүгийн зах зээлийн хөгжлийг дэмжиж эхэлжээ.

Харин хөдөө аж ахуйн салбарт тус салбарыг дэмжих хүрээнд, байгаль хүрээлэн буй орчныг хамгаалахад чиглэсэн төсөл хөтөлбөрүүдэд санхүүжилт олгох төрийн хөтөлбөрүүд хэрэгжиж эхэлсэн байна.

Австралийн уул уурхайн салбар нь бодлого зохицуулалтын таатай орчноороо дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд хайгуул, олборлолт, боловсруулалт зэрэг уул уурхайн үйл ажиллагааны бүх шатанд

уурхайчдын ашиг сонирхлыг хамгаалах хууль, эрх зүйн зохицуулалтыг системчлэн боловсруулсан байдгаараа маш онцлог.

Ийнхүү эдийн засгийн хөгжлийг дэмжигч томоохон салбаруудад реформыг хийсний үр дүнд Австралийн бүтээмж нэмэгдэн улсын эдийн засаг 1991 оноос хойш өнөөг хүртэл тасралтгүй 26 жил өсөлттэй байна.

АРВАН ХОЁР. ЭХ СУРВАЛЖ

- Asher, Allan. "Privatization of public enterprises and utilities and establishment of regulatory framework." International conference on competition policy and economic adjustment. Vol. 27, 1999.
- Asher, Allan. "Privatization of public enterprises and utilities and establishment of regulatory framework." International conference on competition policy and economic adjustment. Vol. 27. 1999.
- Australian Bureau of Statistics. Australian GDP classified by sectors. Retrieved from <http://www.abs.gov.au>
- Australian government. "Minerals And Petroleum In Australia". 2017
- Australian Rail Tram and Bus Industry Union. Australian Workplace Agreements. Retrieved from http://www.rtbu.com.au/_dbase_upl/52_2016-04-13_KDR.pdf
- Ballantyne, Alexander, et al. "Abstract for RDP 2014–10: Financial Reform in Australia and China." Reserve Bank of Australia Research Discussion Papers September. 2014.
- Bank of Australia, Reserve. "Privatisation in Australia." Reserve Bank of Australia Bulletin 79.2 (1997): 1–8.
- Banks, Gary. "Minimum effective regulation and the mining industry." Address to the Minerals Council of Australia's Annual Industry Seminar, Old Parliament House, Canberra. Vol. 2. 2003.
- Battellino, Ric. "Twenty years of economic growth." Structural Change in the Australian Economy 1 Durable Goods and the Business Cycle 11 Economic Change in India 19 Ownership of Australian Equities and Corporate Bonds 25 Interpreting Market Responses to Economic Data 35 (2010): 103.
- Chambers, R. "An Overview of the Australian Legal Framework for Mining Projects in Australia." 2015.
- Cockerell, Lynne, and Bill Russell. "Australian wage and price inflation: 1971–1994." Economic Research Department, Reserve Bank of Australia. 1995.
- Connolly, Ellis, and Christine Lewis. "Structural change in the Australian economy." RBA Bulletin, September (2010): 1–9.
- Connolly, Ellis, and David Orsmond. "Abstract for RDP 2011–08: The Mining Industry: From Bust to Boom." Reserve Bank of Australia Research Discussion Papers December. 2011.
- Davis, Kevin. "The Australian financial system in the 2000s: dodging the bullet." the Australian economy in the 2000s, Proceedings of a conference, Reserve Bank of Australia, Sydney. 2011.
- Department of Agriculture. Agricultural marketing regulatory reforms. Retrieved from <http://www.agriculture.gov.au>
- Department of Industry, Innovation and Science. "Resources". 2016.
- Gilmour, Brad, and Rajendra Kumar Gurung. Australia Agriculture Policy Review. No. 361–2016–18680. 2007.
- Gizycki, Marianne, and Philip Lowe. "The Australian financial system in the 1990s." The Australian Economy in the 1990s, Proceedings of a Conference, Reserve Bank of Australia, Sydney. 2000.
- Gizycki, Marianne, et al. "The Australian Economy in the 1990s." Economic Group, Reserve Bank of Australia. 2000.
- Gowland, David, and Max Aiken. "Privatisation In Australia In The 1990's: History And Social Conflicts Of Redistribution."

- Gray, Emily M., Max Oss–Emer, and Yu Sheng. "Australian agricultural productivity growth: past reforms and future opportunities." ABARES Research Report 14.02. 2014.
- Grenville, Stephen. "The evolution of monetary policy: from money targets to inflation targets□, in P Lowe (ed), Monetary policy and inflation targeting." Proceedings of a Conference, Reserve Bank of Australia, 1997.
- Gruen, David, and Amanda Sayegh. "The evolution of fiscal policy in Australia." *Oxford Review of Economic Policy* 21.4 (2005): 618–635.
- Hawke, Anne, and Mark Wooden. "Industrial relations reform in Australia: implications for the agricultural and mining sectors." *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics* 42.3 (1998): 303–319.
- Henry, Ken. "Australia's Future Tax System–The Retirement Income System: Report on Strategic Issues." Commonwealth of Australia, Canberra. 2009.
- Kelly, Paul. *The Politics of Economic Change in Australia in the 1980s and 1990s*. Reserve Bank of Australia, 2000.
- King, S. "Why privatization? A review of the Australian experience." *Privatization: A Review of the Australian Experience*, CEDA. 2002.
- Macfarlane, I. "Monetary policy regimes: past and future." *Reserve Bank of Australia Bulletin* (1997): 20–31.
- Mah, Daniel CH. "A Legal Perspective on Privatization in Australia." Diss. Stanford University, 1999.
- Mark, Thoma. "The Australian Model." *Economist's view* (Online), 11 May 2006, https://economistsview.typepad.com/economistsview/2006/05/the_aus_australian_.html. Accessed 2018
- Marsden, John. "Reforming Public Enterprises: Case studies–Australia." Public Management Service, OECD. 1998.
- Murphy, Paul. *Australian Superannuation System Overview*. Vanguard Investments Australia, 2017.
- National Farmers Federation. "Food, Fibre & Forestry Facts." 2017.
- Nielson, Leslie, and Barbara Harris. "Chronology of superannuation and retirement income in Australia". Department of Parliamentary Services, 2010.
- OECD. "Privatisation in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries." 2009.
- OECD. "Agricultural Policy Design and Implementation: A Synthesis, Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)." 2008.
- Parkinson, Martin. "Reflections on Australia's era of economic reform." Address to the European Australian Business Council 5, 2014.
- Parliament of Australia. *Australian Labour Market Deregulation*. Retrieved from https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp9900/2000RP21
- Philip Maxwell, "Mineral Policy Lessons from Canada and Australia". 2002.
- Productivity Commission. "Potential Benefits of the National Reform Agenda." No. 0701. 2007.
- Quiggin, John. "Economic governance and microeconomic reform." *Economic governance and institutional dynamics* (2002): 158–177.
- Reserve Bank of Australia. *Net foreign debt and balance of payments*. Retrieved from <https://www.rba.gov.au>
- Reserve Bank of Australia. *The Australian Labour Market in the 1990s*. Retrieved from <https://www.rba.gov>

au/publications/confs/2000/dawkins.html

Russell, Bill, and Warren J. Tease. "Employment, output and real wages." Research Department, Reserve Bank of Australia, 1988.

Sims, Rod. "Australia's Experience Driving Economic Growth Through Competition Policy Reforms." World Bank Forum—Making Markets Work for Development: A Reform Agenda on Competition, 2013.

Stevens, Glenn. "The Australian economy: then and now." Reserve Bank Governor Address at University of Sydney, 2008.

The Australian council of Learned Academies. "Maintaining Australia's mining advantage." 2014.

"The Post-Socialist and Post-Capitalist Australian Economy". www.convictcreations.com/. Accessed 2018
Treasury, 'Statement 5: Revenue', Budget Paper no. 1: Budget strategy and outlook 2013–14. 2013, p. 42.

Warby, M. "From There to Back Again? Australian Inflation and Unemployment 1964 to 1993." Background Paper No. 9, 1994.

Wettenhall, Roger. "Privatization in Australia: How Much and What Impacts?" *Asian Review of Public Administration* 10.1–2 (1998): 144–158.

Wilkie, Joann, and Angelia Grant. "The importance of evidence for successful economic reform." *Economic Round-up* 1 (2009): 45.

World Bank. Global Financial Development Database. Australian financial system indicators (GDP ratios). Retrieved from <http://www.worldbank.org>